

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Pastor Jacobsen fra Skærbæk
og hans foretagender

G. JAPSEN

Pastor Jacobsen fra Skærbæk og hans foretagender

Bidrag til det tyske mindretals historie efter 1864

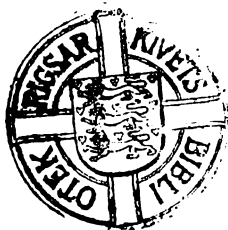
SKRIFTER, UDGIVNE AF
HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

Nr. 52

ÅBENRÅ 1980

*Udgivet med støtte fra
Sønderjyllands Amtskommune,
Lauritz og Augusta Dahls Mindelegat II,
Dansk Kultursamfund og
Sparekassen Skærbæk - Bikubens Fond*

Redaktion: Lars N. Henningsen

ISBN 87 7406 034 1

Th. Laursens bogtrykkeri A-S, Tønder

Indhold

Indledning	7
Det wilhelminske Tyskland	10
1884–1895	13
Skærbæk sogn s. 13 – Hans og Peter Timmermann s. 16 – Præstevalget 1884 s. 18 – Pastor Jacobsens slægt, opvækst og studieår s. 20 – Timmermann contra Jacobsen s. 24 – Jacobsen som præst s. 28 – Pastor Jacobsens tyske sindelag s. 31 – Kreditbankens oprettelse og første år s. 34 – Jacobsen som germaniserende politiker s. 39 – Konflikter med menigheden 1890–94 s. 42 – Landråd Mauves konflikt med pastor Jacobsen s. 49.	
Pastor Jacobsens opgangstid	57
Koloniseringsbestræbelser s. 57 – Kunstvæveskolen s. 65 – Nye foretagender s. 69 – Politisk virksomhed 1895–97 s. 74 – Kirkelige forhold i Skærbæk 1895–97 s. 76.	
Under von Köller	83
Politisk virksomhed s. 83 – Økonomiske foretagender s. 90 – Forholdene i Skærbæk s. 97 – Pastor Jacobsens orden. Det slesvigske bispeembede. Wildenradt-Krabbe sagen s. 105.	
Kriseårene 1901–1903	114
Kreditbanken s. 114 – Pastor Jacobsen som rigsdagskandidat s. 123 – På sammenbruddets rand s. 126 – Skærbæk menighed i forfald s. 140.	
Sammenbruddet	145
Regeringen prisgiver pastor Jacobsen s. 145 – Pastor Jacobsen suspenderes og straffes s. 147 – Lakolk selskabet 1902–1920 s. 151 – Retsagerne om kunstvæveskolen s. 156 – Kreditbanken 1903–1920 s. 159 – Retssagen om karpeavlsselskabet s. 167 – Pastor Jacobsens bo s. 169 – Pastor Jacobsen vrages som rigsdagskandidat s. 172.	

Jacobsens modangreb	175
Hejmdal-interviewet 11. maj 1903 og dets konsekvenser s. 175 – Splid i den tyske lejr i Skærbæk s. 177 – v. Winters endeligt s. 180 – Landråd Becherer kompromitteres s. 184 – »Gewalt geht vor Recht« s. 188.	
Afslutning	192
Skærbæk efter pastor Jacobsen s. 194 – Pastor Jacobsens sidste år s. 196 – Slutord s. 199.	
Bilag	204
Forkortelser	205
Noter og henvisninger	206

Indledning

Jeg har længe interesseret mig for den sønderjyske tyskheds historie. Det, der optog mig, var ikke i første række spørgsmålet om, hvordan det gik til, at så mange af denne landsdels dansk- og frisisk talende indbyggere i det 19. århundrede sluttede sig til den tyske nation, for den historisk interesserede kan i vore dage let pege på årsager, der gjorde denne udvikling uundgåelig. Nej, jeg ville vide, hvordan denne nye tyskhed udfoldede sig, især i den preussiske tid mellem 1864 og 1920, hvordan forholdet var mellem tilvandrede tyskere (især embedsmændene) og hjemmetyskere og mellem hjemmetyskere og deres dansksindede landsmænd, hvilke politiske partier de tysksindede tilsluttede sig, og hvilke faktorer der her var de bestemmende, osv. Men disse spørgsmål er næsten ubehandlede såvel fra tysk som fra dansk side.

At det netop blev den i hvert fald i Sønderjylland noksom kendte pastor Jacobsen fra Skærbæk, jeg først kastede mig over, skyldes nok den tilfældighed, at jeg var kommet i besiddelse af to hæfter, hvori J. A. Jensen, der var andenlærer i Skærbæk fra 1880 til 1911, i sit otium havde optegnet »Oplevelser, som staar i Forbindelse med Pastor Jacobsens Virksomhed i Skjærbæk«. Disse levende og oprigtige erindringer gjorde et stort indtryk på mig.

Pastor Jacobsen var præst i Skærbæk fra 1884 til 1904. Han vakte tidligt opsigt som forkæmper for Nordslesvigs fortyskning og som grundlægger af store økonomiske foretagender. I 1903 brød hans foretagender sammen, han blev anklaget for omfattende svindlerier og beskyldtes for umoralsk livsvandel. I 1904 blev han derfor afskediget som præst og forlod nogle år senere landet. Denne brogede livshistorie måtte selvfølgelig interessere offentligheden, og Jacobsen blev tidligt emne for biografiske skildringer.

Her fortjener bl. a. Thordur Tomassons kyndige biografi i »Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie« (1901) at fremhæves. I 1905 udsendte Jacobsen under pseudonymet Arminius forsvarsskriftet »Gewalt geht vor Recht«, og i 1907 den selvbiografiske roman »Zwischen zwei Meeren«, af hvilken der med megen forsigtighed kan udtrages træk,

der kan indgå i en levnedsskildring af ham (se i øvrigt s. 21). H. P. Hanssen optog i sin store og værdifulde afhandling »Køllerpolitikken« en skarp og velunderbygget fremstilling af »Skærbæk-skandalen« (se »Sønderjydske Aarbøger« 1907). Lærer Jensens ovenfor nævnte optegnelser om pastor Jacobsen er nedskrevet efter 1911, men hviler formodentlig på ældre notater; de er for tiden op til århundredskiftet en værdifuld førstehånds kilde til Skærbæk sogns og pastor Jacobsens historie.

Da Jacobsen for både danske og tysksindede stod som en svindler og en uduelig politiker, var der i mange år ingen historikere der anså det for ulejligheden værd at beskæftige sig med ham. Hans Lund skrev dog en artikel om ham til »Dansk Biografisk Leksikon« (1937), men måtte bygge den på det indtil da kendte, utilstrækkelige kildegrundlag.

Først efter 2. Verdenskrig forandrede situationen sig, og det var da betegnende nok mænd fra nationalitetskampens tid før 1914, som tog det længe forsømte emne op. Nicolai Svendsen, der var født i Skærbæk og personlig havde kendt Jacobsen og skrevet om ham som journalist, samlede essensen af sin viden i bøgerne »Spare- og Laanekassen for Skærbæk og Omegn« (1950) og »Sønderjydske Skæbne«, 2. bind (1953). Museumsdirektør Mackeprang udnyttede som den første arkivmateriale om Jacobsen i afhandlingen »Pastor Jacobsen i Skærbæk og de kirkelige Mynigheder« i »Sønderjydske Aarbøger« 1954.

Ikke længe efter blev en bredere offentlighed opmærksom på pastor Jacobsen. Det skyldtes sikkert i første række genopdagelsen af Rømø som badested efter fuldendelsen af Rømødæmningen i 1948. Hermed kom det af pastor Jacobsen grundlagte »Lakolk« og dets bevarede bygninger i søgelyset. I 1960 offentliggjorde W. Christiansen oversigtsartiklen »Vesterhavsbadet Lakolk« i »Sønderjysk Månedsskrift«, og 10 år senere fulgte et hjemmetysk bidrag »Lakolk. Aus den Anfängen des Nordseebades«, skrevet af Hans Schmidt, Gåsblok, i »Deutscher Volkskalender Nordschleswig« 1971. Året forinden havde samme forfatter sammesteds beskæftiget sig med et andet af pastor Jacobsens store projekter i artiklen »Die Karpfenteiche bei Gonsagger«. Et andet af præstens foretagender, Skærbæk væveskole og de der fremstillede billedtæpper, som gennem mere end et halvt århundrede havde været glemt af de fleste, fik nu en fortjent renæssance. Tæpperne blev, som fremragende eksempler på Jugend-stilen, vist på store udstillinger og fremkaldte almindelig beundring. Gabriele Howaldt har skrevet værdifulde kunsthistoriske arbejder om dette emne: »Scherrebek. Bildweberei des Jugendstils« (i »Kunst in Schleswig-Holstein«, 1960) og »Bildteppiche der Stilbewegung« (1964).

Ud over disse fremstillinger har jeg under arbejdet med min bog om

pastor Jacobsen udnyttet et omfattende, ikke tidligere anvendt kildemateriale, bestående af 1) aviser og tidsskrifter, 2) arkivalier.

Jeg har gennemgået Tondernsche Zeitung, der begejstret gik ind for pastor Jacobsen, Folkebladet/Schleswigsche Grenzpost i Haderslev, der var det tyske hovedorgan i Nordslesvig, og som fra at være en forbeholden tilhænger af Jacobsen udviklede sig til en skarp fjende af ham. Fra dansk side har jeg især brugt Hejmdal i Åbenrå. Også andre aviser blev inddraget, hvor det syntes nødvendigt.

Af tidsskrifter har jeg gennemgået Schleswig-Holstein-Lauenburgisches Kirchen- und Schulblatt, Den tyske Forenings organ Die Nordmark og altyskernes Alldeutsche Blätter.

De vigtigste arkivalier, der belyser Jacobsens levned, findes på Landesarchiv Schleswig-Holstein på Gottorp. For en stor del gemmer aktstykkerne sig i de mange hæfter, der dækker fortyskningsarbejdet i Nordslesvig eller rummer materiale om myndighedernes støtteaktioner til gunst for Jacobsen. Af speciel værdi er de bevarede aktstykker fra flere af de mange retssager, Jacobsen blev inddraget i på grund af sine foretagenders økonomiske tilstand. Forsøgene på at sanere hans kreditbank optog myndighederne helt frem til genforeningen, og arkivsagerne herom fylder adskillige numre i Gottorp-arkivet og i det preussiske indenrigsministeriums arkiv i Merseburg (også på mikrofilm i Rigsarkivet). Arkivmaterialet om Jacobsens forhold til kirke og skole skal stort set søges i det sønderjyske landsarkiv i Åbenrå, idet det kielske konsistoriums arkiv er gået til grunde under 2. Verdenskrig. Det preussiske kultusministeriums arkiv har jeg ikke haft adgang til. Det omfattende materiale, som landråderne i Haderslev havde samlet om Jacobsen og hans foretagender, er for største delens vedkommende gået tabt.

Pastor Jacobsens privatarkiv er, efter hvad slægtninge har meddelt mig, bortkommet under 1. og 2. Verdenskrig. Af andre privatarkiver har jeg især haft udbytte af H. P. Hanssens, Nicolai Svendsens og Hinrich Thomssens arkiver (alle i Åbenrå) samt af generalsuperintendent Kaftans arkiv i Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek i Kiel.

G. Japsen

Det wilhelmske Tyskland

Det af Preussen dominerede tyske kejserdømme, der oprettedes i 1871, prægedes kun i få år af den liberalisme, som dets forfatning formelt gav udtryk for. Medens udviklingen i de øvrige lande i det vestlige Europa bevægede sig i demokratisk retning, skete det modsatte i Tyskland. Her var og forblev ordet demokrati et skældsord, og de liberale kræfter trængtes over i en mere og mere magtesløs opposition. Helt frem til 1. verdenskrig stemples alle de, der ikke støttede de regerende højrekræfter, som »rigsfjender«, der nøje overvågedes af politiet. Til denne gruppe regnedes også de ikke-tyske nationaliteter i riget. Socialdemokratisk aktivitet var forbudt fra 1878 til 1890. Til glæde for godsejerne og besidderne af den hastigt voksende sværindustri indførtes en prisfordyrende beskyttelsestold. De preussiske embedsmænd, der havde været tilhængere af liberalismen, erstattedes nu af konservative, »statsbekræftende« mænd, der fik øget magt i takt med statens stigende indblanding i samfundets forskellige sfærer, herunder ikke mindst den sociallovgivning, der skulle pacificere de genstridige arbejdere, og som var det logiske modstykke til lovgivningen mod socialdemokratiet.

Johannes Jacobsen, hovedpersonen i den følgende fremstilling, fik sin uddannelse i netop de år, da det lige skitserede grundlæggende omsving i Tysklands sociale, politiske og kulturelle liv fandt sted. At han, som de fleste andre studenter, med begejstring tilsluttede sig det Bismarckske rige er ikke forbavsende, men det er bemærkelsesværdigt, at han allerede i 1880 havde øre for de nye, racistiske strømninger, der da dukkede op i studenterverdenen og bebudede den kommende imperialistiske tidsalders ideologi.

Ti år senere, i 1890, opstod forkynderen og forkæmperen for det imperialistiske Tyskland, Det altydske Forbund, der ønskede et Tyskland, der beherskede »Mellemeuropa« og ikke ville vige tilbage for en storkrig for at nå dette mål. Flådeoprustningen mod England og undertrykkelsen af »mindreværdige« folkeslag havde varme fortalere i altydskerne, og deres indflydelse i regeringskredsene og påvirkning af brede lag i det tyske folk var stor. Pastor Jacobsen blev medlem af forbundets bestyrelse og

søgte at nå sine germaniseringsmål i Nordslesvig med dets og med regeringens hjælp.

I en afkrog af det tyske rige som Nordslesvig, hvor der var få godser og kun ringe industri, fandtes der ingen hjemlige forudsætninger for en politisk udvikling som den tyske. De demokratiske tendenser, man kendte fra Kongeriget, slog uden vanskelighed an i den dansksindede befolkning og bragte den alene af den grund i modsætning til de tyske magthavere. Det tysksindede befolkningselement affandt sig derimod med højredrejningen i Tyskland, delvis fordi det i gennemsnit lå på et noget højere socialt niveau end danskerne, men nok så meget fordi det i sin svage position over for det store danske flertal følte sig henvist til at støtte sig til de mange embeds- og bestillingsmænd, der var nødsaget til at følge regeringens kurs.

I den tid, vi skal beskæftige os med, var regeringsembesdmændene altså toneangivende på tysk side i Nordslesvig. Den grove fortyskningspolitik, de førte, havde de tilegnet sig i Preussens polske provinser. Amtsforsstander v. Winter i Skærbæk, der kom fra Vestpreussen, udtalte ifølge H. P. Hanssen ved given lejlighed de karakteristiske ord: »Danskerne er landsforrædere, og imod landsforrædere er alt tilladt«. Skolens fortyskning, der var gennemført i 1888, foretoges også efter antipolske forbilleder. Forsøgene på at kolonisere Nordslesvig med tyske bønder var ligeledes en efterligning af antipolske foranstaltninger. Derimod havde v. Köller vel tilegnet sig sin hårde tvangspolitik i sin pommerske hjemstavn, hvor bønderne var junkernes naturlige fjender.

Efterhånden som den antiliberalistiske politik gav staten flere muligheder for at gribe dirigerende ind i såvel sociale som økonomiske forhold, fik embedsmændene midler i hænde til en langt behændigere, indirekte fortyskningspolitik. Man kunne nu tilbyde danskerne andel i fordelagtige statsydelse, hvis de ville samarbejde med deres tysksindede medborgere under embedsmændenes ledelse. Denne kurs blev lanceret som en neddæmpning og fredeliggørelse af den nationale kamp, men betød i virkeligheden en udvidelse af den med en økonomisk front. Allerede i 1880'erne begyndte en udvikling, der delte sparekasserne i kommunale, der følgelig stod under tysk ledelse, og private under dansk ledelse. De store kredssparekasser, der oprettedes fra 1901, blev ikke mindst grundlagt med nationalpolitiske formål og kom til at spille en stor rolle på dette område. Samme formål tjente de kredskommunale baner, som efterhånden dannede et tæt net i Nordslesvig uden for Tønder kreds, endvidere f. eks. rentegårdene, der begunstigedes med billige statslån, og det slesvig-holstenske landbrugskammer, der med de statsmidler, det rådede

over, fristede danske landboforeninger og andelsmejerier til at opgive deres selvstændighed.

Det var på denne baggrund og med åbent blik for de muligheder, den tyske lovgivning bød for at overvinde danskerne med økonomiske våben, at pastor Jacobsen tog fat på sit nationalpolitiske arbejde.

1884-1895

Skærbæk sogn

Christian Johannes Jacobsen, hvis liv og virke det er hensigten at skildre på de følgende sider, var fra 1884 til 1904 sognepræst i Skærbæk, og herfra udgik de mangfoldige aktiviteter, der gjorde ham til en af sin tids kendteste skikkelser i Nordslesvig. Det er derfor rimeligt at indlede skildringen med nogle ord om dette sogn.

Skærbæk ligger på den sønderjyske vestkyst over for Rømø, ca. 20 km syd for Ribe og ca. 30 km nord for Tønder. Sognet hørte til Haderslev amt, men til amtets hovedby var der ca. 50 km, og da ingen jernbane forbandt Skærbæk med Haderslev, var det kun i sjældne, officielle ærinder, folk fra Skærbæk begav sig ud på denne besværlige og langsommelige rejse. Tønder spillede en langt større rolle for livet i Skærbæk, navnlig efter at vestbanen i 1887 havde reduceret rejsetiden derhen til ca. en halv time.

Skærbæk sogn hørte til Tørninglen, den del af Haderslev amt, som fra ældgammel tid havde udgjort en del af Ribe stift. Sognet havde derfor indtil 1864 haft de samme kirkelige love og indretninger som Kongeriget, og det bevarede også i preussisk tid mange af dem. Med den danske kirke var der åbnet en dør for dansk åndsliv og dansk indflydelse i det hele taget.

Under det preussiske styre blev Skærbæk i administrativ henseende henlagt under herredsfogeden i Toftlund. Her fandtes også amtsretten (underretten). Da politimyndigheden i 1889 overgik til de såkaldte amtsforstandere, blev Skærbæk sæde for en af disse. Han var en »kommis-sarisk«, dvs. en af overpræsidenten beskikket amtsforstander. Hans embedsdistrikt omfattede ikke blot Skærbæk amtsdistrikt (Skærbæk og Brøns sogne), men også de tilstødende amtsdistrikter, Hviding og Roager. Skærbæk var dermed blevet et anseligt administrativt centrum.

Forvaltningen af Skærbæk kommune, der kun omfattede den vestlige del af sognet, lå i hænderne på en kommuneforstander, der valgtes af kommunerådet. Valget af ham og hans stedfortræder skulle dog stadfæstes af landråden. Kommunerådet valgtes klassevis, således at det samlede skattebeløb deltes i tre lige store dele, og skatteyderne i hver af disse

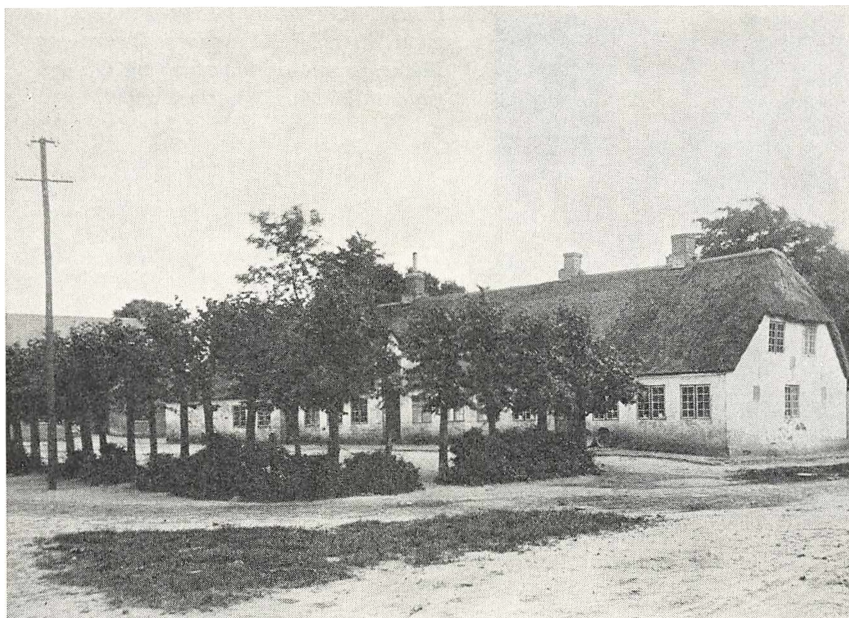
Parti fra det gamle Skærbæk. Foto godsinspektør H. C. Davidsen, Møgeltønder 1919. Hist. Saml. f. Sønderjylland.

trejdedele valgte en tredjedel af kommunerådets medlemmer. De største skatteydere, der i Skærbæk var dansksindede, beherskede altså den kommunale forvaltning.

Af større interesse er det i vort tilfælde at se på, hvordan de kirkelige forhold i sognet var ordnet. Præsten valgtes af menighedens skatteydende medlemmer (tyende havde ikke valget). Menigheden forvaltede selv sine anliggender. Den valgte et kirkekollegium, der var sammensat af 12 menighedsrepræsentanter og kirkeforstanderskabet. Det sidstnævnte bestod af præsten og 4 kirkeældste, som blev valgt af kirkekollegiet. Kirkeforstanderskabet var det mest indflydelsesrige af de to organer; det forestod den kirkelige fattighjælp og sygepleje, forvaltede kirkens formue og udarbejdede et budget.

Sognet hørte til Tørninglen provsti. Ved provstens side stod en af præsterne og dobbelt så mange lægmænd sammensat synode. Tilsynet med gejstligheden i Slesvig udøvedes af en generalsuperintendent. Den øverste kirkelige myndighed i provinsen var konsistoriet i Kiel.

Skærbæk sogn havde i 1860 1467 indbyggere; i 1910 var tallet steget til 1901. Heraf boede over halvdelen i kirkebyen, hvor der foruden et betydeligt antal gårde fandtes både handlende, håndværkere og funktio-

Den gamle skole i Skærbæk. Foto i Hist. Saml. f. Sønderjylland.

nærer i offentlig tjeneste. Her lå egnens finansielle centrum, den i 1860 oprettede, velfunderede Spare- og lånekasse for Skærbæk og Omegn, og der var både apotek, læge og dyrlæge.

Sognet domineredes af de velhavende og på mange områder konservative gårdejere, hvis tilliggende typisk var fordelt på den frugtbare marsk, geesten omkring kirkebyen og hedearealerne østpå i sognet. I økonomisk henseende var kontrasten de mange småkårsfolk¹. Mellem dem og gård-ejerne var der et latent modsætningsforhold, som kunne tænkes at få politiske konsekvenser.

Når dette kun undtagelsesvis blev tilfældet, skyldtes det, at den politiske interesse helt og holdent samlede sig om den dansk-tyske modsætning. Andre problemer kunne kun spille en rolle, hvis de fremtrådte i national dragt. I Skærbæk var de danske sympatier ganske fremherskende. Ved rigsdagsvalget i 1871 stod der kun 13 tyske stemmer over for 212 danske, i 1881 blev der afgivet 15 tyske stemmer, altså kun 2 stemmer mere end ti år tidligere, men det danske stemmetal var dalet til 152, og det nåede et minimum i 1886, da det lå nede på 118. Det tyske stemmetal steg derimod støt. I 1884, da Jacobsen blev præst i Skærbæk, blev der afgivet 30 tyske stemmer, heraf 23 i Skærbæk kommune².

Hans Timmermann, 1817–1895. Gen-givet efter Nic. Svendsen: Spare- og Laanekassen for Skærbæk og Omegn gennem 90 Aar, Skærbæk 1950.

Hans og Peter Timmermann

I pastor Jacobsens tid var Peter Timmermann den mægtigste og mest ansete i den kreds af velhavende bønder, der var vant til at bestemme i Skærbæk.³ Til denne kreds hørte, foruden familien Timmermann (oprindelig Oksen), slægterne Beier (Timmermanns nabo), Oksen, Degn, Thyssen, Beck og Borre for i flæng at nævne nogle af de kendteste gamle slægtsnavne. Hyppigt var disse familier indgiftet i hinanden.

Peter Timmermanns fader, Hans Timmermann (Oksen), var født 1817 og døde 1895. Han var ejer af en kongelig privilegeret kro, som gennem årene ved hjælp af giftermål og tilkøb af jord var blevet en af sognets største gårde. I 1846 blev han kirkeværge⁴, og året efter overtog han embedet som sognefoged efter sin svigerfader, Peder Degn. Fra 1864 til 1884 var han kommuneformand. I 1860 var han medstifter af sparekassen for Skærbæk og omegn, og hans kontrol med denne meget solide sparekasse (indtil 1885) øgede yderligere hans anseelse. Hans indflydelse på sognets udvikling var betydelig. Nicolai Svendsen skriver om ham: »Han var en retsindig og meget myndig mand. Man sagde om ham, vist nok ikke med urette, at han styrede sognet enevældigt gennem mange år«.

Hans ældste søn var Peter Timmermann (1846–1911), der lignede faderen både af ydre og indre. Han overtog faderens gård og kro samt ledelsen af sparekassen, og han var bestemmende både i kirkeforstander-

*Peter Timmermann, 1846–1911. Foto
Bodil Hauschildt, Ribe. Hist. Saml. f.
Sønderjylland.*

skabet og i kommunerådet; desuden var han medlem af såvel kredsagen som provstisynoden. »Han ejede de bedste græsgange og opdrættede de fedeste stude«, hedder det hos Nicolai Svendsen, og han var, ifølge samme forfatter, »en bondehøvding af stort format, en af de smukkeste og stolteste personligheder, Vestslesvig har ejet«. Lausten-Thomsen er nok den, der har karakteriseret ham bedst⁵. Han fremhæver ham som den naturlige tilflugt over for myndigheder og som rådgiver i nationale, politiske og økonomiske spørgsmål. Han vidste mere om økonomiske og familieretlige spørgsmål end de fleste. »Peter Timmermann var ikke nogen mild mand; hans domme om ting og personer kunne være skarpe og hårde, men han var en glad mand«. »Sammen med sin noget ældre gode ven og nabo, Chr. Thygesen, ledede han og ordnede han i grunden ligesom i sin tid faderen ret enevældigt sognets anliggender«. Hans anseelse fremgår bl.a. af den kendsgerning, at den kendte hjemmetyske nationalliberale landdagsmand, dommer Chr. Jürgensen i Husum, plejede at bo hos Timmermann, når han var på besøg i det nordvestlige Slesvig. I kirkelig henseende var han præget af herrnhuternes kristendomsopfattelse, som han havde tilegnet sig, da han som dreng var blevet sendt i brødremenighedens tyske skole i Christiansfeld. Det kan ikke undre, at denne selvrådige mand måtte blive en uforsonlig modstander af pastor Jacobsen, da denne søgte at gøre ham rangen stridig som sognets førende mand.

Præstevalget 1884

Christian August Lassen, der havde været sognepræst i Skærbæk siden 1879, afgik ved døden i sommeren 1883. Spørgsmålet om, hvem der skulle være hans efterfølger, lå som en selvfølge i hænderne på Peter Timmermann. Han fik tilslutning til et forslag om, at man skulle samle sig om pastor Nic. Chr. Nielsen i Højrup og bevæge ham til at søge embedet. Han ville imidlertid ikke. Et forslag om i stedet at samles om andenpræsten i Ullerup, P. O. Petersen, som havde været kapellan i Skærbæk under pastor Lassens sygdom, faldt på, at Timmermann ikke kunne lide ham. Timmermann henvendte sig så til et par andre præster, men hver gang forgæves. Man måtte så skride til valg⁶.

Der meldte sig kun tre ansøgere: pastor H. Fr. Horstmann på Rønmø, pastor J. A. J. Claussen i Rødenæs og Christian Johannes Jacobsen, der var hjælpepræst hos sin fader, Johan Christian Jacobsen i Starup. Forklaringen på, at så få havde søgt det store kald, var sikkert, at dets økonomiske forhold netop på dette tidspunkt ikke var tillokkende. Af en årlig indtægt på 7500 mark skulle der betales en pension på 3000 mark til pastor Lassens forgænger, Chr. Ludv. Nissen, der levede i Haderslev som emeritus; dertil ville der komme pension til pastor Lassens enke, og endelig skulle alle bygninger indløses og vedligeholdes af præsten, og det var velkendt, at de var i en meget dårlig forfatning. Kampen kom til at stå mellem Claussen og Jacobsen.

Om Claussen vidste man ikke meget i Skærbæk, men hans onkel var den kendte og afholdte pastor H. F. E. Claussen i Dybbøl, hos hvem J. A. J. Claussen var blevet opdraget efter sin faders død. Langt vigtigere var det dog, at han havde vundet Peter Timmermann og dermed gårdejernes store flertal for sig. Da han ville præsentere sig i sognet forud for valget, boede han hos Timmermann og var ledsaget af ham på sine visitter. Hans valg syntes derfor at være sikret.

Når han alligevel kom til kort over for Jacobsen, skyldes det flere omstændigheder. For det første rådede Jacobsen over en fond af talenter, som han udnyttede til fordel for sig selv. Under generalvisitatsen i 1883 var det ham, der havde prædiket i stedet for sin syge fader. Generalsuperintendent Godt noterede i den anledning: »Pastor adj. Jacobsen er meget afholdt. Begge kirkeforstanderskaber [i Starup og i anneks sognet Grup] erklærede enstemmigt, at de ønskede at beholde ham som adjunkt, og at de var rede til at bringe ofre for det«⁷.

I lærer Jensens optegnelser⁸ fremhæves Jacobsens evner slet ikke. Det gode indtryk, man i Skærbæk fik af Jacobsen, skyldtes ifølge ham alene en

velberegnet agitation fra Jacobsens side. Herom fortæller han forskellige oplysende træk, bl.a. følgende: »Ved den tid fik jeg brev fra lærer Lydiksen i Starup, min forhenværende seminariefælle, med hvem jeg på seminariet stod i et nærmere forhold. Han meddelte, at pastor Jacobsen var præsenteret til Skærbæk, og at han snart ville komme og forestille sig. Han roste ham i alle måder. Han var en dygtig prædikant, afholdt flittigt bibel-læsninger, ville blive en herlig foresat for lærerne; følte med det nordsles-vigske folk. Sognet ville ved at vælge ham få en sjælesørger, som var sjælden. Degn Jacobsen [i Skærbæk] fik et lignende anbefalende brev fra degnen i Grarup«. En eftermiddag fik Jensen besøg af en gårdejer Chr. Petersen fra Nørre Skærbæk, en gårdejer J. Ravn fra Starup sogn (en slægtning til Chr. Petersen) og pastor Jacobsen, der bragte ham en hilsen fra Lydiksen. Både Jensen og degn Jacobsen blev inviteret til aftensmad hos Chr. Petersen. Her fandt de flere andre indbudte. Peter Timmermann, der også var inviteret, var der ikke. Pastor Jacobsen fik lejlighed til at spørge Jensen, hvordan stemningen i sognet var over for de opstillede kandidater. Jensen svarede, at efter hans mening ville den blive valgt, som Timmermann gik ind for. »Jeg tilføjede videre, at det var ingen anbefaling, at han var forlovet med provst Valentiners datter. Provst Valen-tiner var jo kendt for at være en streng tysker. Dertil svarede han og smi-lede: »Så -, ja, fordi min svigerfader er meget tysksindet, skulle jeg der-for være det?« På hjemvejen fra selskabet talte Jensen og degn Jacobsen om, hvor tiltalende den stille, beskedne, alvorlige unge præst dog havde været; de var enige om at ville stemme på ham.

I et helt fjerdingår blev der nu udfoldet en storstilet agitation for Ja-cobsen. Skal man tro lærer Jensen, kom der bl.a. anbefalingsbreve fra købmænd og vinhandlere i Haderslev og Flensborg. »Pastor Lassen havde ivret stærkt mod dans, drik, baller og de såkaldte mellemting. Det pas-sede ikke altid i de folks kram, som af slige ting havde deres næring. Der blev sagt, at pastor Jacobsen ikke var så streng i sådanne sager. Af den grund sikrede han sig gæstgivere, ølhandlere, musikmagere samt deres til-hæng og sådanne, der gerne gik på kroerne«. Vistnok for at bøde på det rygte, at pastor Jacobsens fremtidige hustru skulle være tysksindet, da hun var provst Valentiners datter, blev der skrevet til Skærbæk fra Starup, at i et hus, hvor der var gilde, havde frøken Valentiner spillet »Kong Chri-stian stod ved højen mast«*). Det var også til fordel for Jacobsen, at han

*) H. Lausten-Thomsen har en anden variant af denne fortælling: En deputation fra Skærbæk havde hørt melodien til »I alle de riger og lande« blive spillet i hans hjem. (Sønderjysk Maanedsskrift, 17. årgang (1941), s. 202).

ville blive en rig mand, da hans tilkommende hustrus fader var højest i indkomstskat i Haderslev kreds«. Rygtet sagde, at han ville bygge en ny præstegård, ligesom han ville holde egen vogn og befordre sig selv rundt i sognet.

Der er ingen grund til at tvivle om hverken Jacobsens evner eller hans velberegneede valgagitation. Der var imidlertid også en tredje faktor, der påvirkede valgets udfald, og som sandsynligvis var udslagsgivende. Der var åbenbart i sognet et udbredt ønske om at sætte den herskende kreds af storbønder omkring Peter Timmermann på plads. Som Jensen udtrykker det: »Endvidere blev det hos mange til fordel for Jacobsen, at det rygtedes, at Timmermanns familie var for Claussen. Det var tilfældet med sådanne, som i grunden var ligegyldige for, hvilken præst man fik, men havde lyst til at »knække de Timmermænd«, som de sagde«.

Ved præstevalget den 14. februar 1884 afgav 184 af 202 stemmeberettigede deres stemmer: Jacobsen fik 103 stemmer, Claussen 80 og Horstmann 1 stemme⁹. »Bonde = det konservative parti, det kirkelige parti var imod Jacobsen«, kommenterede lærer Jensen.

Ved påsketid blev Jacobsen gift; bryllupsrejsen gik til Danmark og Sverige. Til præstegården i Skærbæk ankom der imens mange flotte møbler fra Berlin. I begyndelsen af maj holdt det nye præstepar sit indtog i Skærbæk. De unge blev afhentet i Tønder i præstens egen karet og med karlen i livré. Præstegården var blevet smykket af nogle af Jacobsens vælgere. Kirkens ældste havde forholdt sig ganske passive. Skønt Jacobsen var klar over deres indstilling over for ham, takkede han dem ved festmiddagen i præstegården efter introduktionen den 11. maj for, at de havde pyntet præstegården.

Pastor Jacobsens slægt, opvækst og studieår

J. Jacobsens fader var Johan Christian Jacobsen¹⁰, en landmandssøn fra Lundtoft i Kliplev sogn, født 1825. I 1847 dimitteredes han fra latinskolen i Haderslev, hvorpå han tog til Kiel for at studere teologi. I hans vita hedder det: »Begivenhederne i 1848 foranledigede mig til at forlade Kiel og begive mig til universitetet i Bonn.« Sin teologiske eksamen bestod han 1851 i Koblenz. Samme år vendte han tilbage til Danmark, og for at få et embede her tog han 1852 til København og underkastede sig i 1853 den teologiske embedseksamen. I februar 1853 ægtede han den 11 år ældre enke, Helene Jürgensen, født Iversen, hvis fader var skibskaptajn i Sønderborg. Fra påsken 1853 til juni 1854 levede han som privatlærer i

Christian Johannes Jacobsen, 1854–1919. Fotografi ca. 1883. Efter Sønderjyllands Historie bd. 5 s. 207.

Haderslev og var tillige timelærer i tysk ved latinskolen her. Hans breve til Regensburg rummer stærkt danskpatriotiske udtryk, men hans politiske interesse har efter alt at dømme ikke været stor. I 1854 blev han præst ved Frederiks tyske kirke på Christianshavn. I 1861 udnævtes han til sognepræst i Bøl i Gottorp provsti, hvor skolesproget var dansk og kirkesproget blandet. Fra 1864 til 1894 var han præst i Starup-Grarup sogn i Haderslev provsti. Han døde i 1898.

Disse biografiske data giver indtryk af en mand, der omhyggeligt holder sig uden for tidens politiske kamp og kun ønsker at leve for sit gejstlige kald. Ingen af oplysningerne tyder på, at han henregnede sig til det slesvig-holstenske parti, og dette indtryk bekræftes af det, sønnen fortæller i sin selvbiografiske roman »Zwischen zwei Meeren«. I denne bog, hvori alle vidnesbyrd om tysk sindelag og danskfjendtlighed ellers fremdrages, bliver der ikke lagt faderen slesvig-holstenske udtalelser i munden. Tværtimod hører man fra tiden i Starup, at han med glæde hørte danske nationalsange. Man tør derfor gå ud fra, at det ikke var i den hjemlige præstegård, at den yngre Jacobsen annammede sin tyskhed.

Om Christian Johannes Jacobsens barndom og ungdom foreligger der kun ufyldstgørende oplysninger. Der kan ganske vist uddrages visse træk af »Zwischen zwei Meeren«, men bogens blanding af sandhed og digtning gør den til en højst upålidelig kilde.

Han blev født i Haderslev den 1. maj 1854, men boede sine første syv

leveår i København og dernæst tre år i Bøl i Angel, hvor han havde dansk huslærer. Hjemmesproget har sikkert været dansk både i København, i Bøl og i Starup. Hans beherskelse af det danske rigssprog og den sønderjyske (hadervsle) dialekt omtales fra mange sider. Faderen forærede ham Eddaen og Øhlenschlägers »Nordens Guder«. Til nytår 1865 blev han optaget i sexta i gymnasiet i Haderslev; i 1873 var han nået frem til prima, men her blev han åbenbart lige til 1876, da han flyttede til gymnasiet i Eutin¹¹. I »Zwischen zwei Meeren« fortæller han, at han uforstyldt fik dårlige karakterer i tysk stil og derpå blev bortvist på grund af sin opførsel over for tysklæreren. Hjemme i Starup bebrejdede faderen ham i den anledning hans mangel på den rette kristne ydmyghed. I Eutin måtte han finde sig i, at hans klassekammerater drillende kaldte ham »dansker«, et øgenavn, der vidnede om den kraftige danske påvirkning, han under sin opvækst havde været udsat for. Gymnasiet i Haderslev bibragte ham en ret overfladisk tysk nationalfølelse med en overbevisning om den tyske kulturs og det nye tyske riges storhed. Et langt kraftigere indtryk synes de slesvigholstenske traditioner, han forefandt i Haderslev, at have gjort på ham med deres blanding af danskfjendtlighed, frihedsbegejstring og betoning af Hertugdømmernes særpræg. I 1877 immatrikuleredes han i Kiel, og i 1882 bestod han sin teologiske eksamen sammesteds ^{11a}.

Johannes Jacobsens politiske grundholdning tog form i studentertiden. Den teologi, han lærte i Kiel, Leipzig, Berlin og Bonn, synes ikke at have gjort noget dybt indtryk på ham. Så meget tydeligere er hans begejstring for de antiliberalistiske, antisocialistiske og antisemitiske, pangermanske lærdomme, som omkring 1880 afløste den nationalliberalisme, som indtil da havde været dominerende i den tyske universitetsverden.

Da Jacobsen aftjente sin værnepligt, havde han en polak som oppasser og var meget tilfreds med ham. I den anledning anstillede han over for en officer den betragtning, at slesvigholstenerne som renblods germanere er født til at være herrer, medens »der Wasserpolack« som mongoloid slaver mere er født til at være tjener¹². Det er derfor forståeligt, at han i sit sidste studieår kan forkynde, at Gobineaus bog om menneskeracernes ulighed er blevet af grundlæggende betydning for hele hans verdensanskuelse¹³.

Denne afstandtagen fra liberalismens idealer og disses erstatning med alskens pseudovidenskabelige lærdomme karakteriserede fra 1880 studenterne ved de fleste universiteter i den protestantiske del af Tyskland. Der er almindelig enighed om, at dette sindelagsskifte hos studenterne – og derpå hos de tyske, gejstlige og verdslige, embedsmænd – skal ses i sammenhæng med det omsving i reaktionær retning, som den tyske regerings

politik gennemgik i disse år: Bismarcks opgivelse af kampen mod den katolske kirke («kulturkampen») og af alliancen med de liberale, indførelse af beskyttelsestold til fordel for godsejere og industridrivende og bestræbelserne på ad lovgivningens vej at gøre det af med socialdemokratiet.

I denne antidemokratiske udvikling, som fra nu af satte sit præg på det tyske samfund, var Jacobsen med fra første færd. Han var medunderskriver af den antisemitiske masseadresse, som Bernhard Förster (en svoger til Nietzsche) i 1880 satte i omløb, og han sluttede sig til Max Liebermann von Sonnenberg, der i 1881 dannede den antisemitiske organisation Deutscher Volksverein¹⁴. Studenterne oprettede i 1880 den ligesindede Verein deutscher Studenten og i 1884 Kyffhäuserverband. I november 1881 forkyndte kejseren i sin trontale, at regeringens mål ikke alene var at bekæmpe socialdemokratiet, men også at fremme arbejdernes vel ved hjælp af social lovgivning. »Das soziale Kaisertum« blev fra nu af Kyffhäuserverbands ideal.

I Kiel¹⁵ blev Jacobsen medlem af et udvalg, der skulle virke for, at flest muligt underskrev Försters antisemitiske adresse, og han holdt »eine mit stürmischem Beifall aufgenommene Rede über die Bedeutung der germanischen Rasse«¹⁶. På et fællestysk møde af antisemitiske studenter i Berlin talte han som en af repræsentanterne fra Kiel om »Uffe, dem Königssohn«, der drev ikke sakserne, men »die schlitzäugigen, breitmäuligen Wenden« på flugt¹⁷. Da han efter mødet talte med en gammel bekendt, lægger han bl.a. følgende ord i munden på denne: »Har du ikke følt, at man, måske halvt ubevidst, hædrede jer som nordgermanernes repræsentanter?« og »I folkesjælens dyb er der vokset en længsel op efter fremtidens store, pangermanske verdensrige«.

Af en ganske anden rod var den lærdom, en gammel slesvigholstener (Kähler) i Kiel søgte at bibringe ham: »Opgaven er ikke at drive danskerhætz«, udtalte han. En slesvig-holstensk regering ville have ført en langt bedre Nordslesvig-politik end preusserne. »Hverken sukkerbrød eller pisk, men urokkelig fasthed, parret med retfærdighed og frihed«. Og videre: »Sukkerbrød-dagene har vi haft . . . Når sukkerbrødet ikke virker, så kommer pisk, jeg kender d'herrer preussere!« På sidste side af »Zwischen zwei Meeren« lader han »Hans« forkynde: »Norges og Sveriges hellige fjelde er den germanske ædelraces hjemstavn . . . Nordslesvig er broen mellem nord- og sydgermanerne . . . Hos os germanere står nu fast og urokkeligt, stålhardt og strålende: Viljen til magt!«¹⁸ I 1881 talte han på De tyske Studenterforeningers stævne på Kyffhäuser om »Deutsche Treue«.

Denne uklare nyromantik egnede sig fortrinligt til at camouflere det wilhelminske Tysklands barske realiteter, og det er let at se hvilket moment i den, der uimodståeligt tiltrak Jacobsen: den storgermanske race-lære tillod ham at fastholde sine danske rødder, uden at han behøvede at opgive sin betagelse af Tysklands magt.

Det var sådanne politiske og nationale idealer, Jacobsen var opfyldt af, da han i 1883 blev hjælpepræst hos sin fader i Starup^{18a} og i 1884 sognepræst i Skærbæk, men de kom foreløbig ikke til offentlighedens kundskab.

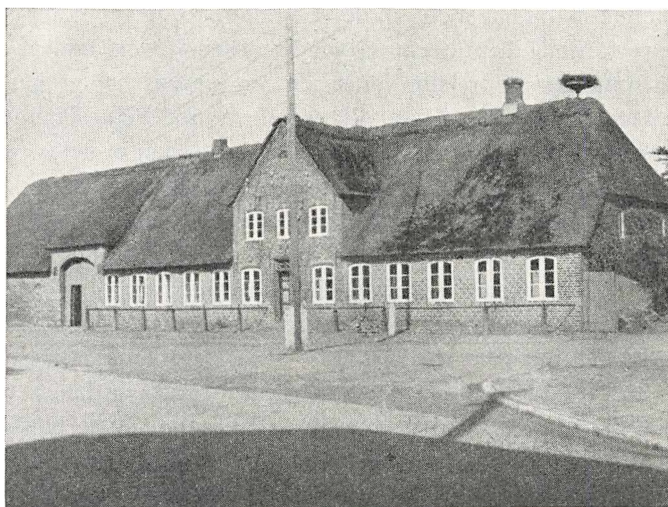
Timmermann contra Jacobsen

En måneds tid efter at pastor Jacobsen var flyttet ind i sin præstegård, kom det til et åbent sammenstød mellem de to partier, der havde stået over for hinanden ved præstevalget. Sagen var den, at der skulle vælges fire nye menighedsrepræsentanter, men medens der i almindelighed kun var ringe deltagelse i disse valg, og kandidaterne altid sluttede sig til Timmermann, blev der denne gang opstillet to lister, hvoraf den ene støttede pastor Jacobsen, den anden modpartiet. Ved valget den 15. juni fik præstens tilhængere 36–37 stemmer, mens de genopstillede repræsentanter fik 34–35 stemmer¹⁹. Der blev imidlertid protesteret mod valgets gyldighed, fordi der i præstens første bekendtgørelse havde manglet angivelse af valgets sted og tid. Også kirkens ældste var enige om at erklære valget for ugyldigt, og de fik støtte fra provstiets synodeudvalg.

Omvalget den 19. oktober 1884 blev en stor sejr for Timmermanns parti. Dets kandidater (de samme, som var blevet vraget i juni) fik 92–94 stemmer. De havde altså haft en stor reserve af vælgere, der rykkede ud nu, da det kneb. Det vides ikke, hvor mange der stemte på modpartiet, der måske bedst kan karakteriseres som det ukirkelige, men det har næppe været flere end ved valget i juni.

Timmermann, der havde været imod, at Jacobsen blev valgt til præst, havde nu også forpurret, at kirkekollegiet fik en oppositionel gruppe, som præsten kunne støtte sig til. Jacobsen, der som præst opfattede sig selv som sognets naturlige fører og ikke kunne være i tvivl om, at Timmermann var hovedhindringen for realiseringen af hans egne ærgerrige planer, tog straks handsken op.

I marts 1885 indledte Jacobsen en bevidst krænkende aktion mod Timmermann. Han meldte synodeudvalget, at han havde konstateret, at kirkens hellige kar blev opbevaret hos »den herværende gæstgiver« P. Timmermann. Den uskik, fortsatte han, at de hellige kar samt brød og vin blev

Timmermanns gård, den gamle sparekassegård, nu Skærbæk brugsforening, Storegade 38. Gengivet efter Nic. Svendsen: Spare- og Laanekassen for Skærbæk og Omegn, 1950.

bragt fra et værtshus til kirken og tilbage igen, var uden tvivl ulovligt. (Det må tilføjes, at præsten meget vel vidste, at kroen oprindelig – den var oprettet 1691 – havde tilhørt præsten). Timmermann havde imidlertid meddelt ham, at han intet ville udlevere, før der forelå en skriftlig erklæring fra synodeudvalget.²⁰

Kirkens ældste i Skærbæk satte straks et modstød ind. Lige som præsten havde henvendt sig til synodeudvalget udenom dem, henvendte de sig nu til udvalget uden om præsten. De ville gerne have at vide, om de var ansvarlige for de 70 000 mark af kirkens midler, som blev opbevaret i præstegården. Hvis de havde ansvaret for dem, anbefalede de, at de blev opbevaret i sparekassens pengeskab. Da sagen blev forelagt Jacobsen, nægtede han imidlertid at udtale sig om den, så længe kirkens ældste ikke gik den lovmæssige vej. Han bad derfor synodeudvalget forklare dem, at de ikke havde ret til på egen hånd og bag formandens ryg at henvende sig til overordnede kirkelige myndigheder.

Efter yderligere skriverier og møder afgjordes de to sager med en slags kompromis: værdipapirerne skulle anbringes i sparekassen (hos Timmermann!), indtil der var blevet købt et pengeskab til præstegården; de hellige kar skulle opbevares i præstegården, men Timmermann skulle fortsat købe brød og vin²¹.

Hvis Timmermann har ment, at der med dette forlig var skabt grundlag for et bedre forhold til præsten, så var Jacobsen i hvert fald af en ganske anden opfattelse. For ham var sagen om kirkenes hellige kar kun et af mange klagepunkter, som han ville fremføre mod Peter Timmermann.

Da Jacobsen var blevet præst i Skærbæk, hørte han rygtevis, »at der i de seneste år var sket mangt og meget med præstegården, som ikke tålte dagens lys«²². For at få nærmere besked herom henvendte han sig til den emeriterede pastor Nissen (1817–85), der havde været præst i Skærbæk 1865–79, og som var kendt som en stejl slesvigholstener.

Nissen gav de ønskede oplysninger i to breve af 18.11. og 1.12.1884. Tonen var eksalteret: »den ældre jesuit«, altså Hans Timmermann, havde intet gjort for at forhindre, at Nissen kom til at svare en langt større afgift for den del af præstegårdshaven, hvor den gamle skole havde ligget, skønt det drejede sig om oprindelig præstegårdsjord (afgiften beløb sig til 2,25 mark pr. år!); vejen til Ullerup havde jesuiten i egen interesse og ved hjælp af den jammerlige (erbärmlichen) danske herredsfoged Vogt lagt over frugtbar præstegårdsjord og i stedet givet ham et sandet vejstykke, uden at spørge nogen øvrighed. »Ich, dessen Existenz damals von dem Jesuiten total abhängig war, ich der Belogene und Betrogene, musste schweigen und schweigend geschehen lassen: das Ganze ohne Recht und ohne Urkunde.« Det grundstykke, hvorpå posthuset blev bygget, var blevet solgt til spotpris under vakancen. Plantagen, som præstegården havde part i, var den yngre jesuits, altså Peter Timmermanns, værk.

Den skade, der derved var blevet tilføjet kaldet, skulle nu gøres god igen, forlangte Jacobsen. Foruden de punkter, Nissen havde opregnet, havde han selv fundet ud af, at nogle husmænd ikke betalte smørtiende, at der havde fundet et for kaldet ugunstigt mageskifte sted mellem præstegården og Timmermanns gård, og at de 8 tønder hedejord, der var præstegårdens andel i plantagen, ikke ville give udbytte de første 25 år.

Det er ikke troligt, at Jacobsen for ramme alvor fæstede lid til Nissens ganske udokumenterede påstande, og når han alligevel fremførte dem år efter år, må den sandsynlige forklaring være, at hans had til den genstridige Timmermann var så indædt, at han glemte alle rolige overvejelser. Hans foresatte, provst Jensen i Nustrup, var da også langt fra at støtte ham. I sine indberetninger til konsistoriet skrev han, at det syntes utroligt, at præsterne i en lang årrække skulle have givet afkald på en slet ikke ringe del af deres indtægt og talte et andet sted om »fantasier«. Han forhindrede i 1885, at sagen kom offentlig frem, fordi Jacobsen i forvejen var i strid med menighedsrepræsentanterne, men da Jacobsen fremturede med sine anker, efter at denne strid var bilagt, advarede han i 1886 mod

at anklage Timmermann, fordi det ville være at stikke hånden i en hveserede. Til Jacobsen skrev han, at det forhåbentlig snart ville være slut med de mange forespørgsler, klager, ansøgninger osv. fra Skærbæk. Jacobsen svarede imidlertid, at det ville være længe endnu; der lå en masse sager, som han efterhånden måtte drage frem i dagens lys.

Sagen om de tre gamle husmænd, der ikke betalte smørtiende, appellerede Jacobsen til konsistoriet, men dette betegnede sagen som meget tvivlsom og henviste Jacobsen til eventuelt at gå rettens vej. Da Jacobsen i sin skrivelse til konsistoriet havde bemærket, at dette ikke var det eneste tilfælde, hvor kaldet havde lidt tab, forlangte konsistoriet nærmere oplysninger. Konsistoriet kunne hurtigt fastslå, at alt salg af præstegårdsjord efter 1864 var blevet godkendt af myndighederne, men først i 1888 ebbede striden ud, efter at Jacobsen havde måttet opgive at dokumentere sine påstande med andet end pastor Nissens breve, som naturligvis ikke havde nogen beviskraft.

Pastor Jacobsen havde i disse år også været ude for anden modgang i sit forhold til myndighederne og altid måttet konstatere, at han havde Timmermann blandt sine modstandere. I 1887 kom det således for dagen, at Jacobsen på egen hånd havde købt et jordstykke for 1150 mark uden at forelægge købet for menighedsrepræsentanterne. »Vi er alle imod dette køb og enige i, at det er alt for dyrt«, skrev Timmermann 2.9.1887 til sin ven Hinrich Thomsen i Roost. »Det er sørgeligt, når menigheden altid skal ligge i spektakel med sin præst«. Han tilføjede: »Kirkeforstanderne har ikke været sammenkaldt i et halvt år«²³. I denne sag måtte Jacobsen glæde sig over, at der blev sluttet et kompromis; kirkekollegiet godkendte jordkøbet, men præsten måtte til gengæld 4.2.1888 afgive den protokollerede erklæring, »at han ikke vil købe eller gøre forsøg på at købe mere land til pastoratet end i dag er blevet vedtaget«²⁴. Sagen indbragte ham yderligere en skarp irettesættelse, idet synodeudvalget bad konsistoriet pålægge Jacobsen større præcision og mere omhu ved den formelle sagsbehandling, så at man kunne undgå overflødige skrivelser som følge af sendrægtighed og tilsidesættelse af de eksisterende forskrifter.

Konsistoriet fandt heller ingen grund til at lægge fingrene imellem, da Jacobsen i januar 1888 klagede over, at synodeudvalget ikke havde godkendt to udlejningskontrakter vedrørende præstegårdsjord. I marts tilskrev konsistoriet ham, at de først kunne appelleres, når de havde været behandlet i kirkeforstanderskabet, og der derpå havde fundet offentlig licitation sted. Men dernæst tildelte konsistoriet ham en »alvorlig irettesættelse«, fordi han havde udtrykt forventning om, at det ville beskytte ham »som tysker« mod al vilkårlighed fra synodeudvalgets side, eftersom de

oppositionelle elementer af det danske parti som bekendt dominerede dér. Denne udtalelse involverede en alvorlig fornærmelse mod hans foresatte myndighed, og imod denne fornærmelse anså konsistoriet sig forpligtet til at tage udvalget i beskyttelse, idet dets verdslige medlemmer, selv om deres sympatier gik i dansk retning, i alle administrative anliggender havde handlet aldeles sagligt og flere gange havde forsvaret Jacobsen over for dennes modstandere i hans egen menighed.

I alle disse konflikter fremtrådte den store interesse, Jacobsen nærde for pengesager. At han ikke viste sentimentale hensyn, hvis de kunne genere hans private økonomi, viste hans strid med enken efter sin forgænger i embedet, pastor Lassen, angående hendes enkepension.

Fru Lassens enkepension var af konsistoriet sat til 445,50 mark pr. halvår, betalingen skulle ske den 15. april og den 15. oktober. Overholdelsen af disse terminer var meget vigtig for hende, fordi hun skulle betale drengenes skolepenge og pigernes løn 1. maj og regningerne 1. november. Beløbet kan ikke have tynget på pastor Jacobsens budget, ikke alene fordi han havde sin gode indtægt af kaldet og af hustruens formue, men også fordi han efter pastor Nissens død i 1885 slap for at betale denne 3000 mark årlig i pension. Ikke desto mindre fik fru Nissen aldrig sin pension til tiden, fordi det passede Jacobsen bedre at betale en måned senere. I 1888 klagede hun til provsten over pastor Jacobsens »skødesløshed, for ikke at betegne det med et værre ord«, uden at det hjalp. I 1896 måtte hun have en advokat til at hjælpe sig. Han skrev til provsten: »Aldrig har hr. pastoren anset det for passende at give fru Lassen besked i forvejen, angive grunde til forsinkelsen eller bede om undskyldning. Mildt sagt er der her tale om en sjælden hensynsløshed²⁵. Først i 1899 bøjedede Jacobsen sig.

Jacobsen som præst

Da Jacobsen havde været præst i fem år, havde han hos sine foresatte, provsten og konsistoriet, fået det ry, at han var en kværlantisk og ret-haverisk person, der lå i næsten uafbrudt strid med kirkekollegiet i sit eget sogn.

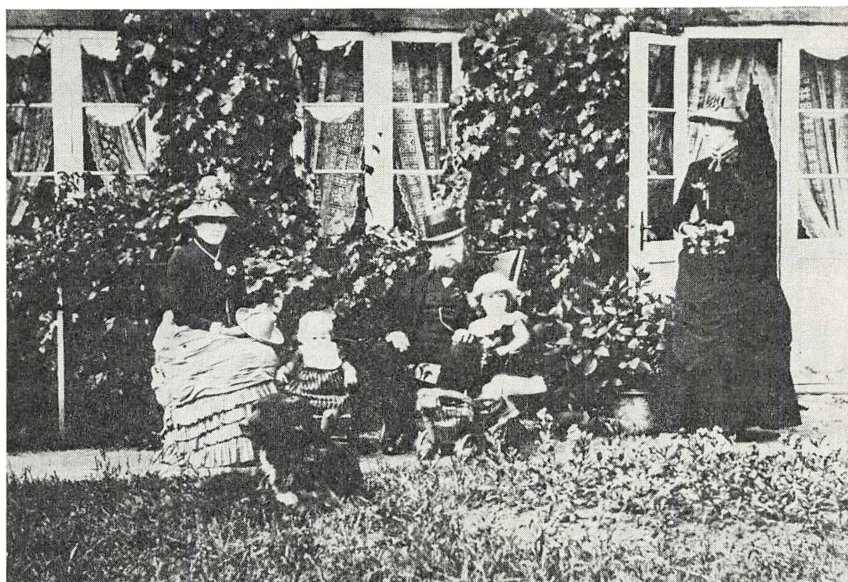
Han var imidlertid sognets præst, og i et stærkt kirkeligt sindet sogn som Skærbæk betød det, at han var en autoritet. Dertil kom, at han over for »bondepartiet« kunne gøre regning på den del af sognets indbyggere, der ved præstevalget havde foretrukket ham for Timmermanns kandidat. Endelig kunne han bygge på de få tyskere og tysksindede i Skærbæk.

Folk syntes, han var en god prædikant, og Nicolai Svendsen mindes, at han talte ulasteligt dansk²⁶. En af hans gamle konfirmander²⁷ har givet følgende vurdering af ham som gejstlig taler: »Præsten var i besiddelse af en vis veltalenhed. Man skulle tro, han nøje havde studeret Bastholms Den gejstlige Talekunst, eftersom han til tider og mod slutningen af en længere sætningskæde kunne hæve sig til den højeste patos og være ved at knuse en tåre. – Hans prædikener var oftest letfattelige, og inddelingen af talen var noget letkøbt, så denne gav sjældent lejlighed til større drøftelse i hjemmene«. Ved visitatsen i 1886²⁸ roste provst Jensen hans behagelige foredrag, men tilføjede i 1889, at det ikke var rigt eller dybt.

I sine første præsteår var Jacobsen meget ivrig i kirkens tjeneste.

Om vinteren holdt han stærkt besøgte bibeltimer i skolerne i Skærbæk og Gasse²⁹. Han var formand for en bibelforening, der uddelte gratis bibeler til konfirmander og solgte bibeler til nedsat pris til uformuende³⁰. Han bekæmpede af al kraft sognets eneste sekt af nogen betydning, »bornholmerne«, hvis leder var en bager Lorenzen. På præstekonferencen for Tørninglen i 1886 holdt han et foredrag om bornholmerne, men provsten imødegik udførligt den dogmatiske del af det³¹. Et par år senere holdt han flere offentlige foredrag om sekten, og da bornholmerne i november 1888 hidkaldte en prædikant Bau fra Flensborg, var hele Skærbæk på benene for at overvære holmgangen mellem de to. Ifølge Jacobsen selv var han med sine indlæg i stand til at splitte bornholmerne i to lejre, én omkring bager Lorenzen og en anden, hvis fører var prædikant Bau³². Det er endvidere rimeligt at anse Jacobsen for ophavsmand til en beslutning, som kirkeforstanderskabet traf i 1886³³, og hvorefter regeringen i Slesvig skulle opfordres til at virke for at få indskrænket »de mere og mere overhåndtagende offentlige danse-gilder, hvorved den offentlige orden og den natlige ro som oftest forstyrres, og som især udøver en demoraliserende virkning på tjenestefolkene«, og det var i hvert fald ham, som i 1888 foreslog kirkeforstanderskabet at virke for, at søndagsarbejdet i andelsmejeriet blev afskaffet eller i det mindste indskrænket. Han gjorde gældende, at søndagsarbejdet forstyrrede søndagsfreden og gjorde det umuligt for de ansatte at gå i kirke, men forstanderskabet lod sig ikke bevæge til at gå ind på et forslag, der så klart stred mod bøndernes interesser. Senere på året fik han imidlertid et lignende forslag vedtaget på synoden i Gram³⁴.

Jacobsens mest spektakulære bedrift på det kirkelige område var den af ham ledede »Forening for mænd og ynglinge i Scherrebæk«. Den blev oprettet i februar 1885 og fik hurtigt 45 medlemmer; derefter gik det imidlertid ned ad bakke med den, og det hjalp ikke, at der i 1887 blev

Familien Jacobsen fotograferet omkring 1887–1888 i haven ved den gamle præstegård. Fra venstre Helene Julie Emma Jacobsen, født Valentiner, et barn, sandsynligvis Johannes Christian, født 1886, pastor Jacobsen og en datter, sandsynligvis Helene Johanne, født 1885 og endelig en veninde af fru pastor Jacobsen. Hist. Saml. f. Sønderjylland, efter foto i familiens eje.

indført mødepligt; i 1888 var der 25 medlemmer, og i 1890 synes foreningen at være holdt op med at fungere. Et forsøg på at genoplive den i 1895 er åbenbart løbet ud i sandet³⁵. Formålet var »at vække og fremme et kristeligt sindelag«, men det interessante ved foreningen er de midler, den tog i brug. Den fik sit eget lokale (præstegårdens konfirmandstue), i 1886 blev der oprettet et basunkor, hvis medlemmer for en betaling af 100 mark årlig undervistes af ølhandler Th. Lepper, og i 1889 vedtoges det at etablere en sygekasse for foreningens medlemmer. Præsten arrangerede også skiveskydning for medlemmerne; Carlsen fortæller³⁷ om en fugleskydning, der i 1886 blev arrangeret ved Hjemsted kilde. Da skydningen var slut, førte Jacobsen musikkorpset, skytterne og en mængde tilskuere og børn gennem byens gader. Ifølge Jensen havde foreningen også sin egen fane.

Lærer Jensen var bestyrelsesmedlem fra ynglingeforeningens oprettelse til 1888. Ifølge hans erindringer var en af Jacobsens hensigter med foreningen at skabe opmærksomhed omkring sin egen person. Men det sande

formål var i henhold til Jensen at få dannet en stab, der kunne bruges som hjælpere ved kirkelige valg, så at Jacobsen kunne få en menighedsrepræsentation efter sit eget hoved. Når det ikke lykkedes at nå dette, skyldtes det, efter Jensens opfattelse, især, at medlemmerne udgjorde sognets udskud, hvortil kom, at det efterhånden kedede præsten at være bundet hver søndag.

Ynglingeforeningens medlemmer følte sig knyttet til præsten. Det fremgik bl.a. af, at en række af de bestyrelsesmedlemmer, der omtales i foreningens protokol, i 1890 blev andelshavere i præstens bank. Også som støtte for Jacobsens kirkelige indflydelse spillede ynglingeforeningen en rolle. Ved det første kirkelige valg efter Jacobsens udnævnelse til præst i 1884 blev der som nævnt afgivet 36–37 stemmer på det sejrende Jacobsenske parti, uden tvivl afgivet af folk, der havde stemt på Jacobsen ved præstevalget kort forinden. En af de valgte optræder det første år som bestyrelsesmedlem i ynglingeforeningen. I 1886 fik Jacobsens parti 25–28 stemmer, i 1888 17 stemmer og i 1890 kun nogle få splittede stemmer³⁷. Det er sandsynligt, at oppositionen i 1886 og 1888 har bestået af de stemmeberettigede medlemmer af ynglingeforeningen, suppleret med nogle tysksindede vælgere. Oppositionens forsvinden i 1890 er det rimeligt at sætte i forbindelse med foreningens forfald, og der er efter al sandsynlighed en sammenhæng mellem dette forfald og pastor Jacobsens tiltagende virksomhed i fortyskningens tjeneste.

Pastor Jacobsens tyske sindelag

I pastor Jacobsens første år i Skærbæk spillede politisk aktivitet åbenbart en underordnet rolle for ham, men hans tyske sindelag bragte ham allerede i 1885 i skarp konflikt med sin menighed, idet den lokale apoteker, Wilhelm Jaeger, der ikke alene var tysk, men tilmed katolik, blev udnævnt til skoleforstander efter indstilling fra præsten. Følgen var en voldsom opstandelse. Man samledes til et protestmøde og klagede – forgæves – til regeringen. Det for Jacobsens stilling afgørende var imidlertid, ifølge lærer Jensen, at førerne for det parti, der havde virket for Jacobsens valg (Thygesen og Chr. Petersen) fra nu af gik sammen med det Timmermannske parti³⁸.

To år senere, i 1887, blev pastor Jacobsens hang til våde varer i forbindelse med hans tyske nationalisme gjort til genstand for presseomtale³⁹. I anledning af vestbanens indvielse i februar 1887 havde Jacobsen sammen med andre indbudte været med på en præsentationstur, der var

endt i Bredebro, hvor der blev holdt taler og drukket bravt. Lærer Jensen fortæller, at Jacobsen dagen efter holdt en passionsprædiken med synlige tømmermænd. Herom bragte Flensborg Avis den 11. marts en humoristisk artikel, »En sviptur med vestbanen«. Det hed heri, at Jacobsen havde holdt en politisk tale i Bredebro, og der blev hentydet til, at han ved sidste rigsdagsvalg havde overrakt en gammel arbejdsmand 15 mark og en tysk valgseddel, ligesom det hed, at han efter valget havde ladet valgforstanderen (den tysksindede bygmester Husen) komme hen til sig på kroen. For optagelsen af denne artikel blev den unge, ikke tidligere straffede redaktionssekretær Rossen idømt 3 måneders fængsel. (Rossen vikarierede for redaktør Jessen, der var på rekreationsophold i Danmark efter at have siddet 4 måneder i fængsel for fornærmelse af Bismarck).

Samme år (1887) tog Jacobsen initiativet til dannelse af en Kriegerverein für Scherrebek und Umgegend og påtog sig hvervet som dens formand. Foreningen skal i 1892 have haft et halvt hundrede medlemmer, hvortil kom et antal »Freunde«, dvs. mænd, der ikke havde været soldater, men som havde ret til at deltage i foreningens fester. Hver sommer afholdt krigerforeningen skiveskydning med optog gennem byen og efterfølgende bal⁴⁰.

I 1887 begyndte pastor Jacobsen også at holde en tysk eftermiddagsgudstjeneste én gang om måneden. Den henvendte sig til de tyske jernbanearbejdere, der var kommet til egnen i forbindelse med anlægget af vestbanen. Konsistoriet forærede ham nogle tyske salmebøger til formålet. Arbejderne var imidlertid ikke synderligt religiøst indstillet, og den tilslutning, disse gudstjenester fik fra lokale embedsmænd, tilflyttere syd-fra og hjemmetyskere, var vel mere politisk end religiøst bestemt. Da jernbanearbejderne var flyttet væk, sygnede de tyske gudstjenester hen og blev til sidst indstillet helt. Man tør formode, at det mere end noget andet var Jacobsens ønske om at vække opsigt og fremtræde som tysk mand, der gav stødet til disse gudstjenester. Måske er han blevet påvirket af et cirkulære fra konsistoriet af 8. december 1886, hvori det hed, at selv om enhver agitatorisk politisk virksomhed måtte betegnes som uforenelig med en præsts stilling, så anså konsistoriet det dog for rigtigt, at en tysk præst i Nordslesvig aldrig lagde skjul på sit tyske sindelag⁴¹.

Pastor Jacobsens tyske sindelag gav sig ikke alene udtryk i hans tro på tyskhedens styrke og deraf følgende rettigheder, men også i ringeagt for hans danske modpart. I sommeren 1889 sendte han et anonymt brev, han havde modtaget, til provst Jensen. Vi kender ikke dets indhold, men nok pastor Jacobsens kommentar: »I hvert fald er det et interessant bidrag til bedømmelsen af dansk fanatisme og et tegn på, hvad det er for blomster,

den danske propaganda får til at vokse frem under ledelse af lutter havarede skolelestre (Jessen, Johannsen, Matthiessen, Rossen)«⁴².

Ud fra vor viden om Jacobsens tyske og danskfjendtlige holdning ville man have ventet, at han uforbeholdent havde støttet regeringens indførelse af tysk skolesprog i de nordslesvigske landsbyskoler i 1888. Det var imidlertid ikke tilfældet. Tværtimod vedtog Skærbæk kirkeforstanderskab på hans forslag i april 1889 et andragende, hvori konsistoriet blev opfordret til at virke for, at alle religionstimer blev givet på dansk, og at der derudover blev givet så megen danskundervisning, at børnene »fuldt ud kan læse og forstå lærebøger i religion«⁴³. Jacobsens motiver til at fremsætte dette overraskende forslag har sikkert været af politisk art. Han har været overbevist om, at ingen andragender ville kunne rokke ved regeringens sprogpolitik, og han har med sin imødekommenhed over for de danske ønsker sikkert regnet med at kunne øge sin popularitet i sognet. Men bagved disse øjebliksmotiver kan man i hans nationalpolitiske kurs i disse år konstatere en uafhængig og kritisk holdning til regeringens autoritære politik. Da han nogle år senere fik brug for regeringens støtte til sine økonomiske foretagender, betænkte han sig ikke på at ofre sin politiske selvstændighed. Den dukkede først frem igen, da hans foretagender lå i grus.

Jacobsens hensyntagen til danskernes følelser gjaldt i disse år ikke blot skolesproget, men også gudstjenesterne. Da der i 1891 fra Skærbæk blev indsendt et andragende til konsistoriet om at få bevilget en månedlig tysk gudstjeneste, afviste han ønsket som for vidtgående, og resultatet blev, at der i 1892 indførtes 4 tyske gudstjenester om året (3 på andendagen af de store højtider og en i september – i almindelighed en festgudstjeneste på Sedandagen⁴⁴).

Af det sagte fremgår, at Jacobsen til at begynde med ivrede som en nidkær præst, forkyndte en ortodoks kristendom, gik ind for streng kirketugt og søgte at samle sognets »ynglinge og mænd« i en forening, der ville realisere kristen moral. Det er muligt, at han her handlede i fuld oprigtighed, men det er svært at tro, at ikke ønsket om at vinde en dominerende position i det kirkeligt sindede sogn har spillet en væsentlig rolle for ham. Det lykkedes ham at komme dette mål nær, og selv om han ikke var afholdt, og et stort flertal af sognets beboere misbilligede den højrestede måde, hvorpå han lagde sine politiske sympatier for dagen, så var han dog efter fem års virke fortsat hele sognets præst, hvis gudstjenester man ikke tænkte på at svigte.

Forfængelighed, ærgerrighed og magtbegær var imidlertid så stærke kræfter i ham, at de måtte bringe ham i konflikt med alle, der ikke ville

anerkende hans krav på at være herskerskikkelse. Dette viste sig lige fra begyndelsen i hans bestræbelser for at nedbryde Peter Timmermanns autoritet. De urimelige angreb, han rettede mod denne mand, viste imidlertid, at han ganske undervurderede dennes evner og position såvel som sammenholdet mellem de indflydelsesrige bønder, der stod på Timmermanns side. Følgen blev et uudryddeligt fjendskab mellem dem og præsten.

Hvis man går ud fra den lige fremførte vurdering af Jacobsens stilling i sit sogn, er det ikke vanskeligt at forstå hans engagement i germaniseringspolitikken i de følgende år. Den kirkelige gerning i et sogn, hvis hjerter han ikke kunne vinde, optog ham kun overfladisk. Sognets stærkeste personer bød ham trods, og både sognets, provstiets og kirkeprovinsens førende organer havde vendt sig imod hans færd med stærk kritik.

Men de verdslige myndigheder havde brug for ham. I Haderslev vesteramt var der ingen, der mere uforbeholdent gik ind for germaniseringsarbejdet, og Jacobsen fandt i disse magtcentre det solide grundlag, hvorpå han kunne opbygge en position, der kunne tilfredstille hans ambitioner.

Kreditbankens oprettelse og første år

I 1890 måtte det fastslås, at pastor Jacobsens mange forsøg på at underminere Peter Timmermanns position i sognet var slået fejl. Han indså nu, at hvis han ville komme ham og hans kreds til livs, måtte han rette angrebet mod den af Peter Timmermann ledede sparekasse, der var de dansk-sindede storbønders materielle bastion, ved hvis hjælp de beherskede egen økonomisk. Peter Timmermann var blevet formand for dens bestyrelse i 1881, og fra 1885 til sin død i 1911 var han sparekassens kasserer. I 1880'erne havde sparekassen et indestående på ca. 1 million mark. Den var en af de store nordslesvigske sparekasser og havde ry for at være vel-funderet, men den var gammeldags i sin forretningsførelse, og over halvdelen af dens udlån var endnu ved århundredets slutning kautionslån⁴⁵.

Ville Jacobsen have magten i sognet og frigøre beboernes flertal – de fattige og mellemlaget – fra storbøndernes herredømme og dernæst vinde dem for tysheden, måtte han overbevise dem om, at materiel fremgang, social lovgivning og tyshed hørte nøje sammen. Da han slog ind på denne vej, havde han heldet med sig: »Alderdomsforsørgelsen og banken gør stor skade«, skrev Peter Timmermann i 1892 til Hinrich Thomsen i Roost⁴⁶. Præsten satte sig ind i de nye sociale love, han skrev ansøgnin-

Landråd i Haderslev, Arthur Schreiber, 1849–1921, landråd 1881–92. Foto A. Overbeck, Düsseldorf, formentlig 1903–09. Haderslev byhistoriske arkiv.

ger for folk, var dem behjælpelig på alle måder, og også fra andre sogne søgte folk til ham i den anledning⁴⁷. I juli 1890 talte han til ca. 100 tilhørere i Skærbæk om »det sociale spørgsmål i kristendommens lys«. *Tondersche Zeitung* skrev, at han i sit foredrag havde vendt sig mod socialdemokraterne og forkastet Bismarcks kampmåde (Bismarck var gået af få måneder i forvejen), men så meget mere var gået ind for kejseren. Avisen tilføjede, at præsten og amtsforstanderen (Radbruch) nu i fællesskab ville udarbejde et foredrag om invalide- og alderdomsloven, og at pastor Jacobsen ville holde det tre steder. (Radbruch var ikke så fortrolig med det danske)⁴⁸.

Den bank, pastor Jacobsen ville oprette, havde primært et politisk og først derefter et socialt eller økonomisk sigte. Den formelle forudsætning for grundlæggelsen var en tysk rigslov, der trådte i kraft 1. oktober 1889, og som tillod etablering af andelsselskaber med begrænset hæftelse. Den 2. maj 1890 konstitueredes i Skærbæk »Spar- und Leihbank für Scherrebek und Umgegend, eingetragene Genossenschaft mit beschränkter Haftpflicht«. Den tilsluttede sig »Deutsche Centralgenossenschaft« i Berlin, en fællesforening af tilsvarende banker, som blev ledet af friherre v. Broich. De oprindelige vedtægter for banken i Skærbæk udnyttede v. Broichselskabernes trykte formularer og sagde om formålet kun, at man ville

fremme medlemmernes økonomiske forhold ved at drive forretninger, især bankforretninger, i fællesskab⁴⁹.

De 45 personer, der indtrådte som andelshavere ved bankens stiftelse, viste tydeligt dens sociale sigte. 22 af dem var håndværkere, 9 var tjenemænd (overvejende i beskedne stillinger som postbude, vejmand o. lign.), 4 var arbejdere, 3 husmænd. Billedet forandrer sig ikke, hvis man ser på alle de 84 andelshavere, der tegnede sig i løbet af 1890, selv om gruppen landmænd og gårdmænd steg fra en i maj til 11 i hele året. Denne sociale gruppering holdt sig nogenlunde uændret i de følgende år. Geografisk havde andelshaverne deres tyngdepunkt i Tørninglen (især Skærbæk) og enklavesognene.

Andelshaverne bestod imidlertid ikke udelukkende af småkårsfolk. Foruden dem indtegnede der sig et lille, men iøjnefaldende antal honoratiores, der ikke kunne tænkes at have økonomisk fordel af banken, og som heller ikke tilførte den større kapital end de øvrige andelshavere. Til denne gruppe hørte blandt stifterne, foruden pastor Jacobsen, stationsforstander Ernst Weber, apoteker Wilhelm Jaeger og amtsforstander Georg Radbruch. Inden udgangen af 1890 kom hertil landråd Arthur Schreiber, bryggeriejer Søren Christian Fuglsang, begge fra Haderslev, og Den tyske Forenings formand, dommer Hermann Schwartz fra Løgumkloster.

Bankens andelshavere faldt altså lige fra begyndelsen i to grupper: én, hvis økonomiske interesse i banken var åbenbar, og som indtrådte i den i tillid til de trykte vedtægter, og én, der indtegnede sig af immaterielle bevæggrunde og til gengæld måtte indvies i det sande formål med foretagendet. I en trykt henvendelse til potentielle andelshavere af denne kategori fra august 1890 hed det derfor, at »vi søger at gøre andelshaverne uafhængige af den magt og indflydelse, der er samlet i den kapital, som det danske oppositionsparti og dets tilhængere råder over, såvel som at opdrage dem til kærlighed til kejseren og riget ved hjælp af møder og foredrag . . . Vi er ganske klar over, at vi ikke kan nå vore store mål uden den mest vidtgående støtte fra velsindede mænd i vor [altså Haderslev] kreds«⁵⁰. Noget mere kontant blev formålet med banken udtrykt i regeringspræsidentens kvartalsberetning af 19.1.1891 til Berlin. Det hed heri, at tysksindede mænd havde oprettet en låne- og sparekasse »for at bryde den derværende danske private sparekasses herredømme og påvirkning«⁵¹.

Til formand for bankens repræsentantskab (Aufsichtsrat) valgtes ved grundlæggelsen amtsforstander Radbruch, mens gårdejer Claus Heinrich Husen blev næstformand. Direktionen (Vorstand) bestod af pastor Jacobsen og stationsforstander Weber. Sidstnævnte afløstes i oktober 1890

af slagter G. F. Scheffer og i december 1890 af amtsforstanderens kontorist Johannes Christian Sønksen. Den 1864 i Bredsted fødte Sønksen var ilde anskrevet hos skolemyndighederne, han var blevet afskediget som lærer, men 1891 blev han (vel sagtens takket være Jacobsens indflydelse) ansat som tredjelærer i Skærbæk⁵². Radbruch kom efter nogle års forløb i en voldsom konflikt med pastor Jacobsen, og det må formodes, at det var en optakt til denne skandale (se nedenfor), når han allerede i 1892 var sygemeldt, og som formand for repræsentantskabet efterfulgtes af postmester Hansen. Samtidig indvalgte den dansksindede andenlærer J. A. Jensen⁵³.

I 1892 skiftede banken navn til »Creditbank Scherrebek«. I begyndelsen af 1894 flyttedes den ind i en nybygning med lejlighed til Sønksen som bankens kasserer⁵⁴.

Bygningen havde kostet 12.000 mark og var kun et reklameobjekt. Samme formål tjente bankens filantropiske uddelinger: i vinteren 1892/93 uddelte den for 350 mark brød og kul, gav 50 mark til julegaver til fattige børn og 100 mark til gadebelysning. Lignende beløb anvendtes i 1894⁵⁵.

Bankens regnskab så lige fra begyndelsen imponerende ud. Det balancerede i 1892 med 1 million mark, i 1893 med 1,9 millioner mark og i 1894 med 2,8 millioner mark. Disse store tal genspejlede dog først og fremmest den overordentlige rolle, som vekseldiskonteringen spillede for banken. Sparekasseindsuddene stagnerede derimod (i 1893 90.000 mark, i 1894 103.000 mark), og antallet af andelshavere var ved udgangen af 1894 kun steget til 208⁵⁶ med en samlet kapital på 19.271 mark. De 6 %, banken plejede at udbetale i dividende, oversteg derfor ganske dens reelle muligheder. Dertil kom, at det hurtigt blev kendt, at bankens kunder var meget usolide og forretningsførelsen letsindig. Det gav den samvittighedsfulde lærer Jensen, der sad i repræsentantskabet, mange urolige timer. Han afgik derfor på generalforsamlingen i 1895⁵⁷. »I de fleste tilfælde«, fortæller han⁵⁸, »duede hverken låneren eller kautionisten. Endvidere lånte banken ud mod håndpant. Låneren fik penge og solgte f.eks. en ko, nogle møbler, en kalv eller nogle får til banken. Genstanden blev som hidtil i lånerens hus og til hans afbenyttelse. En kontrakt blev opsat mellem låneren og banken om, at den første havde solgt den sidste genstandene. For en vis sum (det skulle egentlig være renterne) overgaves de debitorerne i leje. Endvidere måtte enhver indse, at banken ikke hjalp folk. Den hjalp til at ruinere dem. De måtte betale 6½ p.c., dertil kom så provision samt stempel. Pengene kom på 7–9 p.c.«.

Kreditbankens akilleshæl var dens kapitalmangel i forening med et

ønske om at være imødekomende over for det størst mulige antal kunder. Hver andel beløb sig til 100 mark (man måtte højst eje 10 andele), men man kunne nøjes med at indbetale 2 mark og afdrage en andel med månedlige rater på 2 mark. Den i regnskabet opførte andelskapital var ikke det indbetalte, men kun det lovede beløb. Pastor Jacobsen var ganske klar over den uheldige situation, men tilføjede karakteristisk nok i en reklametryksag, han udsendte i begyndelsen af 1895⁵⁹, at »vi tillidsfuldt kommer en ordentlig, flittig, stræbsom mand i møde og gerne hjælper, selv om sikkerheden formelt set muligvis ikke er ganske uangribelig«. Da driftskapitalen var forholdsvis lille, fortsatte han, »var vi henvist til at lade vore vekslere diskontere hos rigsbanken ved Deutsche Centralgenossenschafts formidling; kun på den måde var det muligt for os at opfylde alle begrundede låneansøgninger. Som følge af denne omstændighed kunne vi kun yde lån til en høj rentefod for at kunne arbejde med gevinst«. En gevinst kunne banken imidlertid ikke opnå med de utraditionelle metoder, den anvendte. At den via et tysk andelsselskab købte et stort parti kunstgødning til andelshaverne kunne være meget godt, men det var sikkert en dårlig forretning, at kunstgødningen så blev overladt andelshaverne til en pris, der lige netop dækkede omkostningerne. Bedre var det sikkert ikke med de køer, som banken købte til arbejdere og husmænd, der var andelshavere. De deponerede som sikkerhed en veksler på størrelse med prisen, og den rente, de betalte hvert kvartal, regnedes som leje for koen. Når vekslen var afdraget, blev koen andelshaverens ejendom.

Uanset den spændte finansielle situation begyndte banken i 1893 at opføre arbejderboliger; i det nævnte år 3, i 1894 yderligere 5. Invaliditäts- und Altersversicherungsanstalt i Kiel gav banken lån på indtil 2/3 af brandforsikringssummen til en rentefod på 3½ %, en begunstiggelse, der må forstås som indirekte statsstøtte til et fortyskningsværk. De billige lån hjalp ikke banken, da det kneb med at få husene afsat. I 1895 ejede banken 5 af dem.

Det ville ikke ligne pastor Jacobsen at klare sig ud af alle disse vanskeligheder ved hjælp af et tilbagetog, altså ved at reducere banken til en beskeden egen sparekasse. Det var en udvej, hans ærgerighed ikke kunne finde sig med, og sikkert også en udvej, der ville have ført til bankens likvidation. Det vigtigste var imidlertid, set med Jacobsens øjne, at banken havde vist sin eksistensberettigelse på det ene afgørende område: takket være den var tyskheden på fremmarch i Skærbæk. Antallet af afgivne stemmer ved rigsdagsvalgene var i hele sognet

	1890	1893	1898
Danske	144	139	144
Tyske	67	73	104

I Skærbæk kommune alene nåede det tyske stemmetal i 1898 op over det danske (97 mod 87).

Ved Sedanfesten i 1894 taltes der 25 tyske flag i Skærbæk, 5 år tidligere havde der ingen været. Tondernsche Zeitung gav banken æren. Håndværkerne var nu ikke længere henvist til danske penge⁶⁰. I lærer Jensens fremstilling var baggrunden for flaghejsningen låntagernes afhængighed af præsten. Han sørgede for, at lånerne fik leveret flagstænger og flag gratis. »Så flagedes der på festdagene, og når der blev givet vink om at hejse fanen«⁶¹.

Jacobsen som germaniserende politiker

Kreditbankens oprettelse betød et vendepunkt i pastor Jacobsens virksomme liv. Fra nu af trådte hans kirkelige aktivitet i skyggen for hans åbenlyse og rastløse kamp for Nordslesvigs fortyskning. I denne bestræbelse var banken og de af denne afledede foretagender den sokkel, der i en årrække sikrede ham en forgrundsplads på den tyske front i Nordslesvigs politiske liv.

Før 1890 havde Jacobsens aktivitet været begrænset til Skærbæk sogn, og også hans bank havde ved sin grundlæggelse ikke rakt ud over Skærbæk-egnen. Blot et halvt år senere viste det sig imidlertid, at de kontakter, han havde knyttet mellem banken og en række af den nordslesvigske tyskheds førende mænd, havde skabt så megen opmærksomhed omkring ham, at man ikke mente at kunne undvære ham som en af de politiske førere.

Da der den 9. november 1889 blev stiftet en »tysk forening« for Løgumkloster-egnen, var pastor Jacobsen en af mødets talere, og han talte på dansk. I september 1890 var han til stede ved indvielsen af kejser Wilhelm monumentet i Haderslev, og ved festmåltidet holdt han en af de mest berømmede taler. Her er formodentlig oprettelsen af en tysk forening for hele Nordslesvig blevet drøftet, og der er næppe tvivl om, at det var pastor Jacobsen, der fostrede tanken om en sådan. »Den tyske Forening for det nordlige Slesvig« stiftedes i Toftlund den 19. november 1890 med Jacobsen som mødets leder, og det var ham, der, sammen med

journalist Frölich i Flensborg, havde udsendt indbydelserne til det. Pastor Jacobsen blev ikke medlem af Den tyske Forenings bestyrelse, da dennes medlemmer alle skulle være bosiddende i Haderslev, men han kom på mange måder til at gøre sig gældende i foreningens arbejde.

I juni 1891 oprettede han en afdeling af Den tyske Forening i Skærbæk, og i 1892 havde den hele 104 medlemmer. Da Den tyske Forening samme år nedsatte et presseudvalg, der navnlig forestod uddelingen af det tysksindede, men danskskrevne »Dagbladet« til dansksindede, var Jacobsen et af dets medlemmer, og han sad i redaktionen af »Søndagslæsning«, som fra efteråret 1892 fulgte med de tyskorienterede blade »Folkebladet« og »Dagbladet« (begge i Haderslev). Selvfølgelig havde han også været med til at fastsætte de principper, som Den tyske Forenings låneudvalg skulle arbejde efter i forsøg på at skaffe mindre tyske jordbesiddere prioritetslån⁶². Han var med til at oprette en afdeling af Den tyske Forening i Hvidding og deltog i et forgæves forsøg på at etablere en afdeling i Tønder⁶³. I 1892 bad foreningen på Jacobsens forslag overpostdirektionen om at sende tyske flag til postanstalterne i Nordslesvig, men forslaget afvist. Jacobsen var også, ikke mindst på grund af sine sprogkundskaber, medredaktør af foreningens dansksprogede »Familie-Almanak for det nordlige Slesvig«⁶⁴.

Pastor Jacobsen blev i disse år navnlig kendt som taler, dels fordi han havde medfødte gaver i den retning, og dels fordi han var en af de få tyske politikere, der kunne udtrykke sig frit på rigsdansk og sønderjysk.

En tale, som han 11. marts 1892 holdt på dansk i Toftlund, blev udførligt gengivet i det tyske »Folkebladet«⁶⁵. Den tyske forening, sagde han, var blevet stiftet af mænd af folkets midte, »ej på et vink ovenfra var vi kommet sammen«. 25 år efter 1864, »føjte vi endnu det danske åg, og dets tryk blev værre fra dag til dag«. Det gjaldt nu fremfor alt om at »samles til forsvar mod de danske oppositionsblades skandaløse fremgangsmåde«. Det gjaldt om at føre »frihedens kamp«, frihed til at erklære sig for kejser og rige uden at lide overlast. »Vi kræver frihed til at fejre vore stolte nationale festdage ved at hejse vort stolte, hæderlige flag, ved at synge vore nationale sange, frihed til at glæde os over vor unge, viljestærke kejser og vort mægtige rige . . .«. »Mine herrer! Tro det ej, når hine vil indbilde Dem, at Deutscher Verein forfølger alt, hvad der er dansk, og vil udrydde det nordslesvigske folkesprog med magt og list – dårer og vanvittige ville vi jo være, hvis det skulle falde os ind . . . og mange af vore medlemmer er jo et levende bevis på, at tungen meget godt kan være i stand til at tale vort kære nordslesvigske platdansk, medens hjertet dog lever i kærlighed til vor kejser og vort tyske rige – og hjer-

terne er det, vi vil have! Rigets sprog skal læres af vore børn i skolerne for at deres synskreds udvides, og de bliver åndeligt frie«.

Et foredrag som dette kunne ganske vist ikke siges at stride mod Den tyske Forenings officielle formål, men var dog en så personlig og nordslesvigsk udlægning af programmet, at det fremhæver Jacobsen i forhold til de stive, hadske og folkefremmede mænd, der plejede at fremføre Den tyske Forenings synspunkter.

Også over for danskernes minimalkrav med hensyn til skolesproget havde Jacobsen lige fra 1889 (jfr. s. 32 f.) indtaget en smidig og tilsyneladende imødekommende holdning. På provstisynoden i Gram 31. juli 1891 havde han foreslået, at der foruden 4 danske og 2 tyske religions-timer skulle gives 2 danske sprogtimer⁶⁶. I Schleswig-Holstein-Lauenburgisches Kirchen- und Schulblatt offentliggjorde redaktøren, pastor Wurmb i Flensborg, 18.3.1893 en begejstret artikel om pastor Jacobsens politiske linje, fremkaldt af, at Jacobsen i en tale i Den tyske Forenings afdeling i Christiansfeld i februar 1893 havde udtalt sig for en forsoning mellem danske og tyske på grundlag af en tilstrækkelig omfattende dansk sprogundervisning. »Hvis en mand som han ud fra de erfaringer, han har gjort som præst, udtaler, at det ikke kan fortsætte på denne måde, så tør man nok stole på det«, skrev Wurmb.

I august 1893 fik pastor Jacobsen lejlighed til at fremsætte sine sprogpoltiske synspunkter i dette tidsskrift⁶⁷. »Al sproglig voldtægt på det religiøse livs område må forkastes«, betonedede han, og »der må kræves en tilstrækkelig dansk sprogundervisning i folkeskolen, både af hensyn til de danske religionstimer og til børnenes forbindelse med fædrelandet«. Men disse klare krav lod sig kun opfylde under særlige betingelser. Man måtte aldrig gå hånd i hånd med de danske partiførere for at få kravene opfyldt, og han advarede mod præstepetitioner, som alligevel ville vise sig at være resultatløse. Den eneste rette vej var en åben erklæring fra den nordslesvigske gejstligheds side til Nordslesvigs dansktalende befolkning. Heri skulle man bl. a. sige: »Lyt ikke til forførrernes røst . . . ! I må vælge landdagsmænd, der står på de bestående forholds grund, og som vil gå ind for jeres nationalitet (Volksart) og jeres sprog i troskab til kejser og rige«. »Hvis det sker, er jeres sprog reddet . . . Ingen regering vil kunne nægte en rigstro, dansktalende befolkning dansk sprogundervisning eller dansk kirke- og religionsundervisning. Følger befolkningen vort råd, så er det med ét slag slut med al nød«.

Disse forbehold og politiske råd faldt i høj grad pastor Wurmb for brystet og fik ham til at knytte en række kritiske bemærkninger til Jacobsens artikel. »Det forekommer mig først og fremmest i højeste grad betænke-

ligt«, skrev Wurmb, »at præsterne ifølge forslaget skal overtage den politiske ledelse af den nordslesvigske befolkning og vel sagtens også foreslå en passende landdagskandidat«. Han spurgte videre: »Hvordan kan præsterne love befolkningen, at hvis I er rigtig artige og vælger en tyskvenlig deputeret, så vil regeringen også komme jer i møde i sprogspørgsmålet?« I virkeligheden, konkluderede Wurmb, vil Jacobsen have præsterne til at affinde sig med, at kirken og religionen forfalder, fordi deres krav om dansktimer muligvis vil være til skade for tyskheden. »Ikke for det tyske rige, men for Guds rige er det af væsentlig betydning, hvad sprog religionsundervisningen i Nordslesvig bliver givet på«.

Wurmb skarpt tænkte og skarpt formulerede afsløring af, at Jacobsens politiske program i virkeligheden skulle dække over et ærgerrigt ønske om en karriere som politiker, blev kort efter suppleret af en bemærkning (med udgangspunkt i den lige nævnte konfrontation mellem Jacobsen og Wurmb), som landråd Mauve i Haderslev den 31. august 1893 anbragte i sin månedlige indberetning til overpræsidenten (jfr. s. 49 f.)⁶⁸. Pastor Jacobsen »vil nu, efter et forgæves forsøg på at komme i rigsdagen, agitere for sig selv som landdagskandidat« (der var rigsdagsvalg i juni og landdagsvalg i oktober 1893).

Til præsternes og de verdslige embedsmænds ubehag ved Jacobsen må føjes de konflikter, han på lokalt plan blev indviklet i i tiden op til 1894, et år der blev et skelsættende kriseår i hans liv.

Konflikter med menigheden 1890-94

Endnu i begyndelsen af 1890'erne kunne Jacobsen glæde sig over, at hans kirkelige autoritet i sognet var urokket, men derefter var hans popularitet i støt aftagende, som det bl.a. kan ses af statistikken over antallet af altergæster. I hans første år som præst (1885–89) lå deres antal kun én gang under 1400, i det følgende femår (1890–94) lå det kun i de første to år over 1400, og siden kom det aldrig igen op på dette niveau⁶⁹.

De stadige konflikter mellem præsten og de kirkeældste om (mest små) økonomiske spørgsmål fortsatte år ud og år ind. Synodeudvalget forsøgte gang på gang at mægle. I 1891 gjaldt det således en strid om salg af byggepladser, hvor mægling Kommissionen overbeviste sig om, at Jacobsens klager var grundløse. Det vidner om den hadske stemning mellem parterne, at Jacobsen anbefalede provsten simpelthen at afsætte både de kirkeældste og menighedsrepræsentanterne. En langtrukket konflikt begyndte i 1892 om afståelse af 61 m² jord til vejvæsenet og om bortledning af

Skærbæk præstegård, opført af pastor Jacobsen i 1892. Foto efter postkort af W. Schützsack. Hist. Saml. f. Sønderjylland.

vand fra præstegården. Den endte foreløbig med, at præsten fik ret og Timmermann en irrettesættelse⁷⁰ (jfr. s. 76 f.). En følge af denne krigstilstand var, at da synodens medlemmer i 1892 for første gang blev placeret i alfabetisk rækkefølge, gjorde repræsentanterne fra Skærbæk en undtagelse fra denne orden, idet præsten satte sig til højre, lægmændene til venstre⁷¹.

I 1890 bad Jacobsen om at måtte opføre en ny præstegård til afløsning af den gamle fra 1797. Det hed sig, at han ikke kunne få den stor og flot nok, men til trods for synodeudvalgets veklager over »diese Pracht in der Konstruktion, diese Flucht von Zimmern« godkendte konsistoriet i 1891 byggeplanerne. Ni tiendedele af byggeudgifterne (budgetteret til 21.000 mark) måtte tages fra kaldets kapital; præsten skulle årlig betale 1 % af indløsningssummen⁷².

I slutningen af 1892 arvede fru Jacobsen ved moderens død sin del af provst Valentiners betydelige formue, en omstændighed, der ikke var uden betydning for pastor Jacobsens senere forretningsmæssige transaktioner⁷³.

Størstedelen af 1893 synes at være forløbet uden stridigheder mellem præsten og hans modstandere, der fra 1890 navnlig fremtrådte som det dansksindede parti (jfr. s. 31). Det står formodentlig i forbindelse med, at al politisk opmærksomhed var samlet om rigsdagsvalget i juni, da det ty-

ske stemmetal nåede op på 73 (over for 139 danske stemmer), og landdagsvalget i oktober, da der udelukkende blev valgt danske valgmænd i Skærbæk.

Danskernes ro var imidlertid ikke noget tegn på, at de havde affundet sig med Jacobsens stigende optagethed af sit politiske virke, med hans ringeagt for danskerne og ikke mindst for sognets danske førere. De forberedte tværtimod en aktion mod præsten, der skulle vise ham, at flertallet af sognets beboere nu vendte ham ryggen.

Den grundtvigske frimenighedspræst Nis Lycke fra Rødding holdt flere gange i årets løb kirkelige møder i Skærbæk. Da han var i Skærbæk i september 1893, kom det frem, at hans menighed gerne ville have ham til at komme igen til jul og foranstalte en juletræsfest for fattige børn, »som ville blive modtaget med megen utilfredshed af præsten, da han tidligere har foranstaltet det«⁷⁴. Ordene i citationstegn er taget fra et brev, som P. Timmermann den 29. september sendte til H. P. Hanssen for at spørge ham til råds. Han fortsatte: »Tror du, at vi er berettiget til at afholde juletræ og indbyde børnene dertil uden deltagelse fra præstens eller lærernes side?« Da festen faktisk blev afholdt, kan man regne med, at H. P. Hanssen har samtykket, formentlig uden at gøre sig klart, at Timmermann som kirkeældste i en statskirkelig menighed kunne bringe sig selv i en vanskelig situation ved at samarbejde med en frimenighedspræst og dermed nedsætte den officielle præst i menighedens øjne.

Søndag den 10. december bekendtgjorde Jacobsen fra prædikestolen, at der som sædvanlig ville blive afholdt en fest for fattige børn og opfordrede folk til at bringe eventuelle gaver til præstegården. Han tilføjede, at det var kommet ham for øren, at der også fra anden side forberedtes en sådan fest; med grædende stemme sagde han, at det smertede ham, at dette blev gjort bag hans ryg. Det var dog måske et gode, for så vidt som visse folk, der ikke udmærkede sig som givere, nu nok ville ofre noget. (Han vidste meget vel, at størsteparten af gaverne kom fra dansk side). Nogle dage senere sendte fru Jacobsen det beløb, der var indkommet i præstegården (90 mark; heraf 50 mark fra præstens bank) til Timmermann, og den 17. kundgjorde præsten i forbindelse med gudstjenesten, at de to festudvalg var blevet slået sammen, og at festen i Aablings hotel samme dag ville blive den eneste.

Timmermann havde til festen sikret sig amtsforstanderens godkendelse, men forsømt udtrykkeligt at få tilladelse til, at Lycke kunne holde en tale⁷⁵. Da Lycke derfor tog ordet, forkyndte amtsforstanderen straks, at mødet var opløst. Den overraskede forsamling tav stille, men da Jacobsen så trådte frem og kunne bevise, at han i forvejen havde sikret sig tilla-

Nis Petersen Lycke, 1842–1924, fri-
menighedspræst i Rødding. Foto 1901.
Hist. Saml. f. Sønderjylland.

delse til at afholde et møde samme aften og på stedet fik tilladelse til at holde juletaalen, reagerede forsamlingen på det voldsomste på dette åbenbart aftalte spil. »Nej, nej, vi vil ikke høre ham«, råbte folk og stampede i gulvet. Efter flere minutters larm og råb måtte Jacobsen opgive at komme til orde. I stedet blev der sluttet en slags kompromis. Lycke læste med alles samtykke juleevangeliet, og Jacobsen holdt en tale over teksten »Fred på jorden«, efter at Lycke havde opfordret forsamlingen til at påhøre ham i stilhed.

Af det brev, som Timmermann juleaftensdag sendte til sin ven Hinrich Thomsen (skoleforeningens formand), kan man se, hvor stærkt et indtryk mødets forløb havde gjort på ham: »Du vil af aviserne og måske rygterne have hørt om vort forfærdelige møde den 17. ds. Det, der er skildret i aviserne, er med en meget let hånd. At præsten kan udgranske en så råd- den plan efter at have skændt på os fra prædikestolen den 10. ds., at vi arbejdede bag hans ryg, og indbyde derefter til juletræ anden juledag, så da de ikke får så meget, at de mener at kunne holde et juletræ med nogenledes tilfredshed, beslutter, at fru en skal *skænke* os pengene med et meget belevent brev, og dernæst anmelder præsten et møde samme tid og sted, for om de kunne få vort møde hævet og sluttet, og præsten så straks

kunne gribe ind og fortsætte. Det kom imidlertid anderledes, end de havde tænkt dem«. I øvrigt vil han fortælle ham sagen mundtligt.

Som man ser, går Timmermanns (ligesom Jensens) skildring ud på at vise, at pastor Jacobsen med sin kone og sine politiske meningsfællere (navnlig amtsforstander Radbruchs) hjalp iværksatte en intrige, der skulle lamme den danske aktion. Det betydningsfulde og for begge parter uventede var, at præstens intrige strandede på de dansksindedes spontane voldsomme reaktion.

Beklageligvis er pastor Jacobsens indberetning til provst Gottfriedsen, som i 1892 havde efterfulgt Jensen, ikke bevaret. Provst Gottfriedsens reaktion er imidlertid oplysende nok, når det gælder vurderingen i gejstlige kredse. Han krævede 4. januar 1894 indgreb over for grundtvigianernes agitation og især Timmermanns adfærd. Konsistoriet forlangte derpå (29. januar), at Timmermann blev afhørt af synodeudvalget for at fastslå, om han burde afskediges som kirkeældste. Afhøringen fandt sted 2. marts, og 5. april 1894 meddelte provsten Timmermann, at synodeudvalget enstemmigt (blandt dets medlemmer var også Hinrich Thomsen) havde erklæret: »Timmermanns adfærd forekommer ikke forenelig med hans løfte som kirkeældste. Vi anser det derfor for vor pligt at give Timmermann en irettesættelse. Da hans adfærd ikke kan bringes i harmoni med hans stilling, råder synodeudvalget Timmermann at nedlægge sit hverv som kirkeældste. Vil Timmermann ikke gøre dette, pålægges det ham for fremtiden at afholde sig fra enhver deltagelse i bestræbelser, der står i modstrid med det kirkelige liv«. Irettesættelsens strenge form og synodeudvalgets enstemmige billigelse af den har vel været en taktisk nødvendighed, hvis man ville stille Timmermann og pastor Jacobsen nogenlunde lige i denne sag. For Timmermann fik irettesættelsen ingen som helst praktiske konsekvenser.

Det brændende spørgsmål for de gejstlige myndigheder var, med hvilken motivering man skulle få tildelt pastor Jacobsen den misbilligelse, han så åbenbart havde fortjent. »Er det ikke til gavn for kirkens vel og derfor en nødvendighed at give pastor Jacobsen et modererende vink med hensyn til hans politiske virksomhed?« spurgte den forsigtige provst Gottfriedsen i sin indberetning af 4. januar 1894. Jacobsen drev utvivlsomt politisk agitation, og noget sådant kunne for tiden ikke være en nord-slesvigsk præsts opgave. Langt om længe stred han sig i sin indberetning frem til den afgørende sætning: »Hans politiske aktivitet virker i Skærbæk til skade for kirken«. Da konsistoriet så forlangte af Gottfriedsen, at han skulle lægge bestemte kendsgerninger på bordet, kviede han sig ved det. Undersøgelser havde han ikke foretaget, skrev han 1. februar, men

han havde intet imod at videregive den almindelige opfattelse af Jacobsens politiske virke: Han kaldtes »Germanisator Nordschleswigs«. I Skærbæk var præsten sjælen i valgforberedelserne. Så gjaldt det om at holde det opvarmede varmt, og hertil fandtes ingen bedre midler end Den tyske Forening og Krigerforeningen med deres politiske festmiddage, forlystelser, udflugter med klingende spil og flyvende faner. »Men hvem er drivkraften? Præsten«. For sit virke berømmes han op til provinsens højeste myndighed. Konsistoriet svarede den 23. februar 1894, at man ikke ville forfølge sagen angående pastor Jacobsen. Bag denne overraskende beslutning lå, at Gottfriedsen i mellemtiden havde henvendt sig til general-superintendent Kaftan. Det må antages, at Gottfriedsen har bedt Kaftan om at give Jacobsen et »modererende vink«, og at dette er sket under generalvisitatsen i Skærbæk den 30. juni samme år⁷⁶. Nogen effekt synes dette vink ikke at have haft.

Der gik kun få måneder, før Jacobsen igen var indblandet i en skandale, denne gang mere farlig for hans gejstlige embede end nogen tidligere havde været. Det var hans umådeholdne spiritusforbrug, hans danske sognebørn udnyttede i deres kamp imod ham.

Den 17. oktober 1894 var der marked i Skærbæk. Den følgende morgen hørte lærer Jensen⁷⁷ af sin kollega, Sønksen, at pastor Jacobsen om aftenen havde været ganske beruset. Sønksen og stationsforstander Weber havde truffet ham i et værtshus, hvor han havde siddet dødtrukken og fjaset med nogle bønder. De to havde fået præsten listet hen til Degns hotel, »hvor de havde fået en stue alene og siddet hos ham en tid for at få ham nærmere til det normale standpunkt igen«. Denne historie, der jo ikke afveg fra mange ældre, er sikkert af Mauve blevet indberettet til regeringen i Slesvig. Herfra blev sagen allerede den 21. oktober overdraget til konsistoriet. Den 8. november blev det pålagt konsistorialassessor Florschütz at tage til Nordslesvig og foretage de nødvendige afhøringer. Florschütz var i Skærbæk den 19. og 20. november, og provst Gottfriedsen deltog i forhandlingerne. Lærer Jensen er i sine erindringer ikke i tvivl om, at afhøringen af Jacobsen og de indstævnedes vidner var »et skinforhør«. Sønksen, der havde set præsten »dødtrukken«, fortalte Jensen, at han som vidne havde søgt at fremstille sagen så let som muligt; præsten havde nok været en smule »angeschossen«, men befolkningen var præsten fjendsk på grund af hans tyske sindelag, og den søgte at gøre hans tilstand meget værre, end den havde været. Det var af den grund, Weber og Sønksen havde ført ham hen til Degns hotel. – Der er ingen grund til at tro, at provst Gottfriedsen har villet føre Florschütz bag lyset, men den rolle, der blev tillagt pastor Jacobsen som »Germanisator Nordschleswigs« har nok været af betydning for sagens udfald.

Skandalen bevirkede, at kirkens ældste den 23. november 1894 i et dansk brev bad generalsuperintendent Kaftan om at fjerne Jacobsen fra Skærbæk. De skrev, at »pastor Jacobsens opførsel har i flere år givet anledning til anstød i menigheden«; de ville derfor bede om, »at hr. pastor Jacobsen måtte blive forflyttet til en ny virkekreds, hvor han kunne virke til mere velsignelse end her«. I den anledning anmodede Kaftan Gottfriedsen »om at udtale sig om, hvorvidt De i ovenstående ser noget væsentlig andet end en politisk manøvre«. Allerede den følgende dag (27.11) sendte Gottfriedsen sit svar til Kaftan. Den danske politik havde sikkert været stærkt medvirkende ved affatningen af andragendet. Han fortsatte imidlertid: »Hvor ondt det end gør mig, må jeg ikke fortie, at pastor Jacobsens stilling i menigheden har ladet meget tilbage at ønske«.

På dette tidspunkt, og sikkert fremkaldt af de fire kirkeældstes henvendelse til Kaftan, lod man fra tysk side en erklæring til konsistoriet cirkulere, i hvilken det hed, at pastor Jacobsen var blevet skammelig bagvasket; han var en yndet prædikant og førte et levned, som det sømmede sig for en præst i en kristelig menighed. Stationsforstander Weber forelagde den til underskrift for de tysksindede, dyrlæge og gæstgiver Petersen for de dansksindede. 180 beboere i Skærbæk sogn skrev under; der var med andre ord foruden de tysksindede et stort antal danskere, som ikke ville vende sig mod sognets præst. Blandt dem, der nægtede at underskrive, var degn Jacobsen og lærer Jensen⁷⁸.

Denne erklæring fremkaldte et dansk modtræk, idet kirkens ældste og menighedsrepræsentanterne den 28. november på tysk henvendte sig til konsistoriet og bad det om at forflytte Jacobsen til et andet sogn. De følte dette skridt som deres embedspligt, fordi der cirkulerede et andragende, hvis ophavsmænd navnlig var to gæstgivere, og som skulle virke i præstens favør. De udtalte som deres overbevisning, at det kun kunne være til gavn for Skærbæk sogn at få en mere alvorlig og stille præst, der kunne og ville virke for det kirkelige og kristelige livs trivsel.

Den 14. december 1894 faldt konsistoriets afgørelse. Det udtalte sin alvorlige misbilligelse af pastor Jacobsens adfærd om aftenen den 17. oktober. Selv om beskyldningen for drukkenskab ikke kunne opretholdes, så stod det dog fast, at han den pågældende aften fra kl. 8 til henimod kl. 12 var draget fra et gæstgiveri til et andet, at han havde drukket grog og øl med publikum og derved havde pådraget sig almindelig opmærksomhed. Denne adfærd var ikke forenelig med hans stilling som præst. Han havde så meget mere grund til tilbageholdenhed, som generalsuperintendenten ved sin sidste visitats var kommet ind på et rygte, der beskyldte Jacobsen for umådeholdenhed og havde gjort det til en særlig

pligt for ham omhyggeligt at vise en adfærd, der passede til hans stilling. Konsistoriet ville ikke gå ind på kirkekollegiets ønske om at få ham forflyttet, men det lagde ham på sinde i første linje og med fuld hengivenhed at gå op i de opgaver, hans kirkelige embede pålagde ham. Skulle hans adfærd give anledning til klage, ville konsistoriet være tvunget til at iværksætte en formelig disciplinærundersøgelse. – Konsistoriet tilføjede: »De meddelelser, som De [Jacobsen] forelægger os i Deres bilag til protokollen vedrørende Deres forhold til amtsforstander Radbruch og landråd Mauve, har fået os til at overveje, om vi ikke burde bringe disse meddelelser til regeringspræsidentens kundskab. Vi har imidlertid foreløbig set bort herfra, fordi vi betvivlede, at De ved affattelsen af denne skrivelse har gjort Dem klart, at der kunne gøres en sådan brug af dem, så meget mere som der i Deres skrivelse, selv om de meddelte kendsgerninger er korrekte, indeholdes kraftige injurier mod disse personer, injurier, der ikke kan undskyldes med Deres ophidselse og Deres situation«⁷⁹.

Med denne afgørelse blev det endnu engang fastslået, at de gejstlige myndigheder veg tilbage for at gribe ind over for en uværdig præst som Jacobsen, fordi hans virke i tyskhedens tjeneste blev regnet for en god gerning, der mere end opvejede de synder, han begik som præst.

Landråd Mauves konflikt med pastor Jacobsen

For pastor Jacobsens fortsatte løbebane var det nu af afgørende betydning, om den verdslige magt også ville se gennem fingre med hans mange letsindige og ofte tvivlsomme forretningsmæssige dispositioner, ja måske støtte dem, netop fordi de skulle gavne tyskheden. Overpræsident v. Steinmann i Slesvig var klar over, at Jacobsen var en skikkelse med en betænkelig karakter, men han vidste også, at politisk aktivitet fra hjemmetysk side var en så sjælden og kostbar ting, at man i den gode sags tjeneste længst muligt måtte bære over med pastor Jacobsens skavanker.

Landråd Mauve i Haderslev, der holdt et vågent øje med forholdene i Skærbæk, kom derimod tidligt til den overbevisning, at Jacobsens aktiviteter ville ende i en katastrofe, og at han derfor i regeringens og tyskhedens interesse måtte sætte præsten stolen for døren.

Karl Mauve, en dygtig og skarp embedsmand, var som 32-årig i september 1892 blevet landråd i Haderslev. I januar 1893 pålagde overpræsident v. Steinmann ham at indsende månedlige indberetninger om den danske agitation i Nordslesvig. Mauves første kritiske vurdering af Jacobsen er allerede blevet omtalt (s. 42). Næste gang, han talte om Jacob-

sen, udtrykte han sig langt skarpere. I sin indberetning af 30. november 1893⁸⁰ skrev han, at han fra Folkebladets redaktør havde modtaget et af Jacobsen forfattet referat af præstekonferencen i Flensborg den 29.11., skønt Jacobsen lige som alle andre deltagere havde forpligtet sig til hemmeligholdelse (konferencen besluttede at sende en delegation til Berlin for at få indført danske sprogtimer). Jacobsen havde åbent fortalt til Mauve og andre, at han var blevet modtaget af overpræsidenten, og at han af denne var blevet opfordret til at holde en klart patriotisk tale i Flensborg (altså mod de ønskede danske sprogtimer); endvidere skulle overpræsidenten have stillet de præster, som havde indsendt en petition om ændring af skoleinstruksen af 1888, et gunstigt svar i udsigt (hvilket skulle gøre delegationen overflødig). Provst Petersen i Haderslev havde imidlertid fortalt Mauve, at Jacobsen ikke havde sagt noget herom, skønt det ville have været af meget stor betydning. »Jeg er bange for« – sluttede Mauve – »at pastor Jacobsen før eller senere, og desværre ikke alene på det kirkelige område, vil gøre endnu mere skade, end han allerede har gjort indtil nu«.

Med den skade, pastor Jacobsen kunne gøre på det verdslige område, sigtede Mauve til den politik, Jacobsen gik ind for som et af Den tyske Forenings førende medlemmer. Mauve kunne på ingen måde acceptere, at den taktiske linje i den antidanske politik blev afstukket af en privat forening, der ikke veg tilbage for at kritisere de embedsmænd, der ikke ville antage foreningens politik og samarbejde med dens mænd.

I foråret 1894 var sagen den, at Mauve, for om muligt at trække førende danskere ind i et samarbejde med tyskerne, lod vælge repræsentationer i de enkelte skoledistrikter. I den anledning førte han samtaler med danske politiske førere, i Skærbæk med P. Timmermann; adskillige steder, bl.a. i Skærbæk, fik de nye skolerepræsentationer dansk flertal. Hvad der for Mauve var et velberegnet politisk skaktræk, der skulle føre til en styrkelse af tyskheden, var for Jacobsen og Den tyske Forening et nationalt forræderi. Ved valget til repræsentationen den 1. maj blev der i Skærbæk demonstrativt kun afgivet danske stemmer; tyskerne fejrede i stedet præstens 40-års fødselsdag⁸¹.

Sagen så endnu værre ud for Mauve, fordi Timmermann i marts havde forlangt, at »Amtsdiener« Schmidt i Skærbæk skulle fjerne den flagstang, han uden amtsudvalgets samtykke havde rejst foran amtsdistriktets arresthus. Flagstangen blev dog stående, fordi amtsforstanderen nægtede at udføre denne beslutning⁸². Kort efter bragte Flensburger Nachrichten en anonym, men af Jacobsen skrevet artikel, der med navns nævnelse gav Mauve den indirekte skyld for flagstangen. Mauve var i høj grad forbitret

Karl Franz Arthur Ludwig Mauve, 1860–1922, landråd i Haderslev 1892–1900. Foto E. Bieber, Kaiserlich-Königlich Hofphotograph i Berlin. Foto i Hist. Saml. f. Sønderjylland efter original i datterens eje.

og skrev til overpræsidenten, at Jacobsen »ved denne lejlighed afslørede sig som en politisk røverridder af værste slags«. Mauve ville have haft konsistoriet til at iværksætte en disciplinærundersøgelse mod Jacobsen, men denne havde fået nys om sagen og opsøgte Mauve, der drøftede sagen med ham i 2½ time. Mauve kaldte ham en æreskænder og sagde til ham, at kun den tyske sag og medlidenhed med hans kone og børn afholdt ham fra at give ham igen med samme mønt. Jacobsen måtte underskrive en protokol »og forlod grædende kontoret«. Et par dage efter bragte Flensburger Nachrichten en ny artikel, underskrevet Jacobsen. Den tilbagekaldte den første artikel og indeholdt nogle anerkendende ord om Mauve.

Fem dage efter at Mauve havde indsendt sin beretning, der lagde op til en fordømmelse af Den tyske Forening og især af pastor Jacobsen, modtog han ganske uventet et svar fra overpræsident v. Steinmann, dateret 4. maj 1894. »Meddelelserne vedrørende pastor Jacobsen – skrev v. Steinmann – har kun bekræftet, at denne mand ofte viser sig hverken at være pålidelig eller gavnlig i sit politiske virke«. Desuagtet, hed det videre, bør en særlig fremgangsmåde mod ham afgjort undgås, dels fordi han er rodfæstet i det derværende tyske miljø, og dels fordi han tilhører

den nordslesvigske gejstlighed. Dertil kommer, at han næppe kan fjernes fra sin stilling, og at man kun ville opnå en meget uønsket skandale, hvis man forsøgte på det. »Jeg kan her kun anse det for påkrævet, at de tyske kræfter med forsigtig hånd ledes henimod det fælles mål«. De beklagelige erfaringer med en mand som Timmermann ville få Mauve til at overveje, om det var rigtigt for ham som landråd at træde i forbindelse med fanatikere af denne slags, selv om det skete til gavn for mål, som i sig selv var ønskværdige. I hvert fald, sluttede v. Steinmann, måtte der altid tages hensyn til det indtryk, som landrådets personlige kontakter med agitatorer af denne slags udøvede på naive kredse af folket.

Med denne skrivelse havde v. Steinmann ikke alene givet udtryk for sin mistillid til Mauves politiske sans, men også taget parti for den af Mauve afskyede Tyske Forening. Selv om Mauve ikke forandrede sin opfattelse af Jacobsen, medførte skrivelsen selvfølgelig, at han fra nu af var afskåret fra at bekæmpe Jacobsens politiske aktiviteter.

Omlægningen af regeringens kurs over for Jacobsen førte inden længe til amtsforstander Radbruchs afskedigelse. Mauve havde gjort brug af Radbruch som et redskab i sin overvågning af Jacobsen, og ved påsketid 1894 rygtedes det i Skærbæk, hvad for en rolle Radbruch havde spillet i denne sammenhæng⁸³. Alle byens tyske spidser tog øjeblikkeligt afstand fra ham, og han måtte fra nu af leve i fuldstændig isolation. Kampagnens indirekte mål var selvfølgelig Mauve.

Den 16. maj blev sagen forelagt for Den tyske Forenings hovedbestyrelse, og her gjorde Jacobsen udførligt rede for, hvordan Radbruch havde indberettet udtalelser af ham, der var faldet i de snævrere private kredse. Formanden, gymnasielærer Macke fra Haderslev, skrev til overpræsident v. Steinmann, at forsamlingen havde været overbevist om, at Radbruch ikke kunne være i bestyrelse sammen med pastor Jacobsen. Radbruch var derfor blevet indstillet til eksklusion, og lokalafdelingen i Skærbæk besluttede eksklusionen den 26.5., uden at Radbruch blev hørt, og først den 10. august fik han meddelelse om den.

Radbruch indberettede det skete til Mauve, som i en skrivelse til v. Steinmann den 14. august viste, at hans afsky for Jacobsen ikke var blevet mindre siden april. »Beslutningen er Jacobsen værdig, en mand, som af det overvældende flertal af den herværende tyske befolkning i lige så høj grad betragtes som en fare for den tyske sag, som en skændsel for sin gejstlige stand«. Han krydrede sit brev med at fortælle, at Jacobsen for nylig havde været så fuld, at han måtte ligge natten over i en lade og ikke kunne finde ind i sit hus.

v. Steinmann mente lige som Mauve, at foreningen havde begået en

fejl og opnåede, at afdelingen i Skærbæk igen skulle tage stilling til eksklusionen. Det skete den 20.8., men afdelingen nægtede at ophæve eksklusionen. På et ekstraordinært hovedbestyrelsesmøde den 25.8. fastholdt Den tyske Forening med 11 stemmer mod 5 sin beslutning af 16.5.

Nu lod landråden kredsudvalget tage stilling til sagen. Mauve angreb her skarpt Den tyske Forening. Skatteinspektør Meyer, der også var medlem af dennes hovedbestyrelse, rettede på sin side flere beskyldninger mod Radbruch, især vedrørende fanesagen. Det hjalp ikke Radbruch, at Mauve påpegede, at hovedbestyrelsen ved at lægge særlig vægt på fanesagen opkastede sig til disciplinærinstans, og at den endog havde nægtet Radbruch ret til at forelægge sagen for sine foresatte.

Radbruch ønskede nu selv at slippe bort fra Skærbæk. 1. april 1895 fik han sin afsked. Staten ville ikke længere bruge ham i sin tjeneste, og han måtte nøjes med at blive livsforsikringsagent i Lübeck⁸⁴.

Denne eklatante sejr for pastor Jacobsen fik dog ikke Mauve til at opgive kampen. Han håbede tværtimod at få ram på Jacobsen ved at afsløre hans egenrådige og letsindige forretningsførelse og få staten til at gribe ind over for den. Allerede mens Radbruch var amtsforstander, havde Mauve søgt at bevise, at Jacobsen lovstridigt lod banken bygge huse til selvstændige håndværkere, og ikke til arbejdere ved hjælp af lån fra Invaliditäts- und Altersversicherungsanstalt i Kiel. Kreditbankens vedtægter tillod heller ikke denne virksomhed, før de blev ændret på generalforsamlingen den 18. april 1895⁸⁵.

Mauves efterforskninger vanskeliggjordes af, at Radbruchs efterfølger som amtsforstander, Petersen, var en gammel bekendt af Jacobsen og havde fået embedet, uden at Mauve var blevet spurgt. Da Petersen ved sin ankomst aflagde besøg hos landråden, fortalte han, at overpræsidenten havde pålagt ham at opretholde et venskabeligt forhold til Jacobsen og lovet ham, at han ville blive formand for bankens repræsentantskab. (Dette løfte blev dog ikke til virkelighed)⁸⁶. Amtsforstander Petersens velvillige syn på kreditbanken fremgår bl.a. af en oversigt, som han i august 1895 udarbejdede til brug for handelsministeriet, og hvori han især lagde vægt på at vise den nytte, håndværkerne havde af banken. Banken arbejdede med små kautionslån på indtil 2000 mark til 4½ % i tre måneder. Lånet blev som regel forlænget, indtil håndværkerne havde indkasseret deres udestående fordringer. Den høje rente skyldtes – hævdede han – at banken på grund af dansk agitation ikke havde spareindskud nok. Det var efter hans mening særlig påskønnelsesværdigt, at banken ikke, som andre pengeinstitutter, »snæverhjetet holdt sig til bestemte, skematiske principper«, men gav lån på grundlag af jordens *virkelige*

værdi, således som den blev fastslået af tillidsmænd⁸⁷. Mauve bemærkede tørt, at det drejede sig om de samme forretninger, som alle andre sparekasser gjorde til samme rentefod⁸⁵.

I efteråret 1894 var Mauve meget nær ved at fælde pastor Jacobsen. Den skandale, hans drikkædighed førte ham ud i, skabte en atmosfære, hvor også hans nærstående bekendte var fristede til at tage afstand fra ham. Det gjaldt også bankens kasserer, tredjelærer Sønksen, som havde været vidne til præstens udskejelser den 17. oktober, og som den 21. oktober opsøgte Mauve i Haderslev. Emnet for deres samtale var kreditbankens engagement i badeselskabet Wittdüen på Amrum⁸⁵.

Direktøren for kreditbanken i Tønder, Leopold Fast, havde etableret et badehotel på Amrum og lånte penge hertil i sin egen bank. Da repræsentantskabet blev betænkeligt og nægtede ham flere lån, kontaktede pastor Jacobsen ham og optog lån til sin bank i kreditbanken i Tønder samtidig med, at Jacobsen, uden at spørge sit repræsentantskab, lod Skærbæk-banken give Fast et lån til badehotellet. I september 1892 blev badehotellet overtaget af et nydannet aktieselskab, »Nordseebad Wittdüen auf Amrum«. Dets direktør var Fast, og i repræsentantskabet sad pastor Jacobsen og apoteker Jaeger, begge fra kreditbanken i Skærbæk⁸⁸.

Sønksen, hvis udtalelser blev ført til protokols, erklærede nu over for Mauve, at det var hans overbevisning, at kreditbanken nødvendigvis ville bryde sammen. Han ville derfor udtræde af ledelsen, men det kunne kun ske, hvis han blev forflyttet, da pastor Jacobsen havde kautioneret for et lån på 2900 mark for ham. Wittdüen betegnede Sønksen som et særlig betænkeligt engagement og fortalte, at vekslerne fra Wittdüen i strid med vedtægterne til stadighed blev prolongeret ⁸⁵.

I et møde i kreditbankens repræsentantskab udtalte Sønksen derfor, at han kun kunne fortsætte som kasserer, hvis banken opsagde sit lån til Wittdüen, i alt 60.000 mark. På et nyt møde i repræsentantskabet i begyndelsen af december opnåede lærer Jensen, at Wittdüen skulle tilbagebetale sit lån med 10.000 mark pr. kvartal. Det lykkedes endvidere at få indskrænket direktionens ret til egenmægtigt at yde lån, og det alt for omfattende udlån mod håndpant skulle ophøre. Pastor Jacobsen oplyste derpå, at Sønksen havde fået et embede i Vollstedt ved Bredsted. Da det kom frem, at landråden stod bagved, måtte Sønksen imidlertid en uge senere meddele, at han var ude af stand til at tage imod det tilbudte embede. Det var naturligvis et slag mod landråden, og da lærer Jensen kort tid senere nedlagde sit hverv som medlem af repræsentantskabet (»Jeg var så led og ked af det hele bankvæsen, jeg havde søvnløse nætter over samme«), troede præstens parti selvfølgelig, at det var et modtræk fra Rad-

bruchs side. Radbruch blev faktisk i januar 1895 stævnet for retten, beskyldt for at have sagt om Wittdünselskabet, at det var »ein faules und schwindelhaftes Unternehmen, das bald in die Luft gehen und die Creditbank Scherrebek in Mitleidenschaft ziehen würde«. Blandt vidnerne var lærer Jensen, men påstanden kunne ikke bevises, og Radbruch frikendtes⁸⁸.

Den 16. maj 1895 sammenfattede Mauve sine anklager mod Jacobsens forretningsførelse i en indberetning til regeringspræsident Zimmermann. Han fremhævede forholdet til Wittdün (vekselprolongationerne) og opførelsen af arbejderhuse (Sønksen havde således fået lånet til sit hus, fordi man erklærede, at det skulle opføres for »bankens første arbejder«, dvs. Sønksen!) og omtalte Pfennig-sparekasserne, »til hvis forretningsførelse også folkeskolelærere engageres – efter min mening utiladeligt«. Han bebrejdede revisoren, at han 14. marts havde erklæret, at bankens indretning og ledelse var »mønstergyldig«, og at denne udtalelse var kommet i pressen. Mauve var også modstander af Jacobsens koloniseringsbestræbelser. »Jeg tror, at jeg afgjort må fraråde, at man fra statens side støtter foretagender, ved hvilke formålet i så høj grad helliger ethvert middel som i Skærbæk. Dens noksom kendte leder giver på ingen måde nogen garanti for, at man holder sig inden for blot nogenlunde fornuftige grænser. Dens sammenbrud ville betyde en økonomisk og politisk ulykke af værste art«.

Denne vurdering vendte revisoren (W. Richter) sig heftigt imod. Han forsvarede den 17. september engagementet i Wittdün og hævdede, at kreditbanken holdt sig til sine vedtægter. Han sluttede: »Det er i høj grad beklageligt, hvis det uselviske arbejde, der fra et nationalt så truet sted under store ofre af penge og ulejlighed virker for det sociale vel og den nationale sag, bliver fremstillet på denne måde over for den kongelige regering og ministeriet«.

Herefter fastslog overpræsidenten den 1. november, at Mauves beskyldninger havde vist sig at være urigtige. Efter denne skarpe tilrettevisning måtte Mauve indstille sine forsøg på at åbne regeringens øjne for pastor Jacobsens mangler og for de farer, et sammenbrud for hans politiske og økonomiske virke indebar. Munden var nu for en årrække lukket på de embedsmænd, der betragtede pastor Jacobsens person med skepsis. Med statens moralske støtte var vejen fri for Jacobsens politiske karriere og for realiseringen af hans højtflyvende økonomiske planer. Pastor Jacobsen var fra nu af lige til 1903 den nordslesvigske tyskheds fører.

Landråd Mauve var på denne baggrund nødt til at søge forlig med pastor Jacobsen. Nytårsaftensdag 1895 pålagde han amtsforstander Peter-

sen at aflægge præsten et nytårsbesøg og herunder sige, at Mauve på ingen måde ville ruinere banken. For at komme til en forståelse med direktionen ville han på dennes anmodning gerne komme til Skærbæk for at tale med ledelsen. Pastor Jacobsen følte sig imidlertid sikker i saddelen og så ingen grund til at invitere ham. Mauve måtte nu lade amtsforstanderen meddele Jacobsen, at han også uopfordret ville komme til Skærbæk⁸⁵. Men så let gik det ikke. Da han kort efter nytår ved et herreselskab i Haderslev udtalte: »Pastor Jacobsen ist ein Ehrabschneider und ein Lump«, og denne injurie blev viderebragt til Jacobsen, havde han kun valget mellem at blive dømt i en injuriersag eller at krybe til korset. Han valgte det sidste, og med provst Gottfriedsen som mægler blev der i Nustrup præstegård sluttet et forlig mellem de to, som i hovedsagen – efter hvad Jacobsen fortalte lærer Jensen⁸⁹ – gik ud på, at præsten ville tage sin klage over Mauve tilbage, mod at denne for fremtiden ville lade Jacobsen være i fred og ikke gribe ind for at forstyrre hans foretagender til tyskhedens fremme.

En halv snes år senere, i 1904, ville retten afhøre Mauve i processen angående pastor Jacobsens kreditbank. Dette gav Mauve anledning til at affatte en udførlig redegørelse⁹⁰ om sit forhold til Jacobsen og hans foretagender. Han understregede, at han, modsat sin forgænger i landrådseembedet (Arthur Schreiber), ikke havde været andelshaver i banken, men tværtimod havde advaret mod Jacobsen og hans bank. Han havde imidlertid ikke fundet gehør for sine advarsler, især ikke hos overpræsident v. Steinmann, som ganske afgjort misbilligede Mauves holdning. v. Steinmann anså pastor Jacobsen for en upålidelig person, men mente, at man i politik også måtte regne med den slags elementer, og han bevarede i det mindste en velvillig neutralitet over for Jacobsen. Mauve gjorde nærmere rede for sin grundige viden om Jacobsens forhold og om provinsregeringens indstilling til ham. Som vidne – skrev han – ville han blive nødt til at sige, at han først opgav yderligere forestillinger på regeringens utvetydige anvisning. Danskerne ville sikkert udnytte hans udsagn i regeringsfjendtlig ånd. Derfor bad han om, at man i henhold til straffeprocessordningens § 53 ville forbyde ham at optræde som vidne. Denne bøn blev opfyldt omgående.

Pastor Jacobsens opgangstid

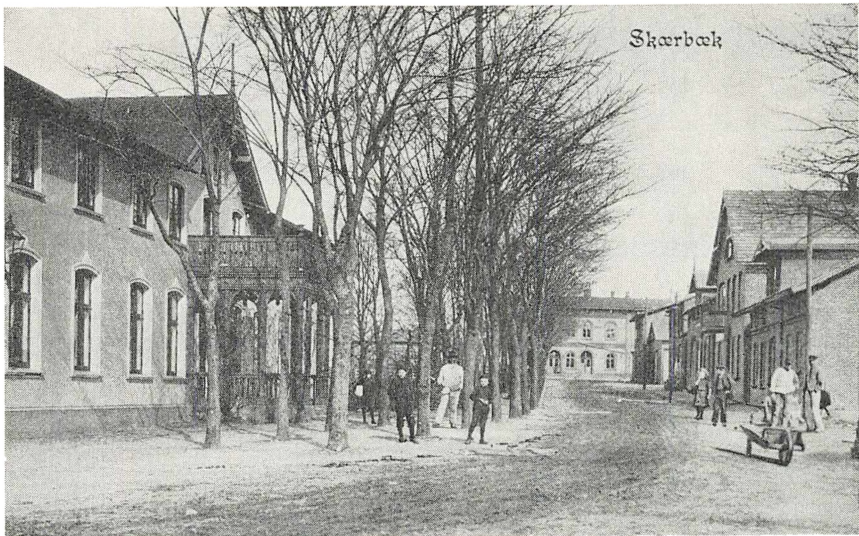
Koloniseringsbestræbelser

Da regeringen havde givet Jacobsen frie hænder til at realisere sine planer om at fortykke Nordslesvig med økonomiske midler, tog han fat på arbejdet med sædvanlig energi og fantasi. Målet var i første række at bosætte tyske bønder i de tyndt befolkede nordvestslesvigske egne. Tanken var ikke ny. I Rødding havde lokale embedsmænd i 1892 uden statstilskud oprettet en »Ansiedelungs-Verein«, der formidlede tyske tilflytters køb af danske landbrugsejendomme⁹¹. Jacobsen ville imidlertid gøre brug af lovgivningen om rentegårde.

Siden 1886 havde man i Preussen benyttet denne statsstøttede form for oprettelse af landbrugsejendomme i kampen mod polakkerne i Vestpreussen og Posen, men nye love havde i 1890 og 1891 udstrakt muligheden for dannelse af rentegårde til hele Preussen. Staten lånte rentegårdsejeren tre fjerdedele af købesummen; disse rentebreve skulle forrentes med 3½ %, hvortil kom ½ % i årligt afdrag. De billige statslån var uopsigelige, men staten havde forkøbsret til rentegårdene⁹².

Pastor Jacobsen begyndte sit fremstød med en reklamekampagne, der skulle gøre kreditbanken kendt langt uden for det snævre område, hvor den hidtil havde opereret. I februar 1895 fik han, bl.a. i »Deutsche Handwerker-Zeitung«⁹³, offentliggjort en relativ nøgtern oversigt over bankens udvikling. Bankens mål var, hed det til slut, at blive den nordslesvigske tyskheds finansielle midtpunkt og støttepunkt. To uger senere, den 1. marts, holdt Jacobsen i Den tyske Forenings lokalafdeling i Kiel et foredrag om »Den tyske sag i Nordslesvig«⁹⁴. Her opfordrede han direkte »brødrene mod syd« om økonomisk støtte. Ved at støtte kreditbanken udførte man en patriotisk dåd. Tegn andele eller send spareindskud! Hjælp med til at føre de fremmedgjorte børn tilbage til fædrelandet, så Slesvig-Holsten kan blive enigt i »ét sindelag, ét sprog, én kærlighed til fædrelandet, til riget og til kejseren«. Mottoet for hans foredrag fortjener i særlig grad at citeres: »For at hidføre den nationale sejr i Nordslesvig, må vi også fremme og støtte tyskheden på det økonomiske område«.

Da Jacobsen ikke kunne regne med, at regeringen ville støtte hans koloniseringsplaner økonomisk, etablerede han et samarbejde mellem kre-

Jernbanegade i Skærbæk, fotograferet omkring århundredskiftet. Til venstre Aablings hotel, for enden af gaden statsbanegården og til højre for denne Jernbanehotellet. Postkort i Hist. Saml. f. Sønderjylland.

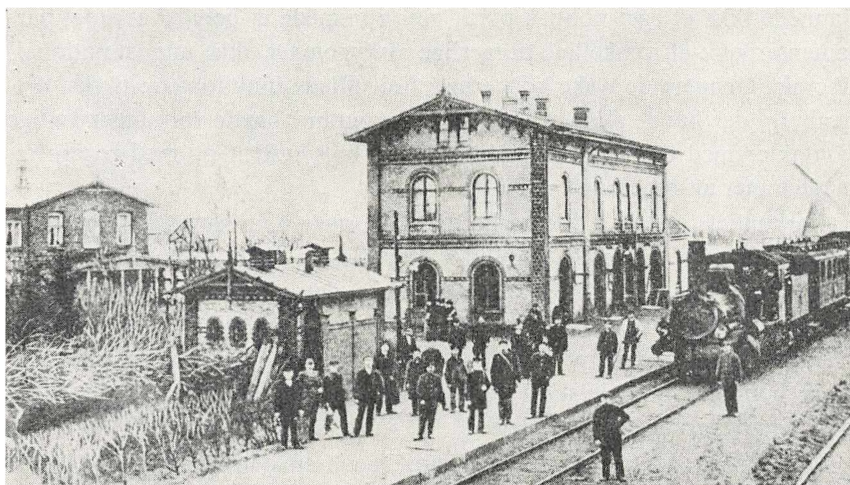
ditbanken og de to politisk beslægtede organisationer, Den tyske Forening for det nordlige Slesvig og Det altske Forbund.

Det finansielle samarbejde med Den tyske Forening blev fastslået på dennes hovedbestyrelsesmøde den 6. februar 1895. Kreditbanken ville oprette en »Pfennig-Sparekasse«, der skulle tage imod indskud på mindst 50 Pf. Hver af Den tyske Forenings afdelinger skulle foreslå kreditbanken en tillidsmand, som skulle tage sig af bankforretningerne i sit distrikt.

Aftalen nødvendiggjorde en ændring af kreditbankens vedtægter. På generalforsamlingen den 18. april 1895 fjernede man den sætning, der begrænsede bankens virkeområde til Skærbæk og omegn. I begyndelsen af maj konstituerede repræsentantskabet sig med direktøren af »Tondernsche Zeitung«, J. H. N. Thamssen, som formand⁹⁵.

Aftalen med Den tyske Forening synes kun at være blevet realiseret i ringe omfang eller kun i kort tid, men den skaffede banken 412 nye andelshavere fra det meste af Nordslesvig. Ved begyndelsen af 1895 havde banken 208 andelshavere, ved årets slutning var der 620. Af de 412 nye andelshavere boede 189 i Tørninglen, 78 i Nordtønder kreds og 113 i det øvrige Nordslesvig (kun få i Haderslev østeramt og næsten ingen på Als og i Sundeved). Fra Tyskland uden for Hertugdømmerne kom 19, blandt

Statsbanegården i Skærbæk omkring århundredskiftet. Til venstre jernbanehotellet, i midten banegården og til højre i baggrunden anes møllen, som blev nedbrudt 1980. Hist. Saml. f. Sønderjylland.

dem Det altyske Forbunds formand, Ernst Hasse. Ser man på de nye andelshaveres fordeling efter erhverv, var gruppen landmænd og gårdejere langt den største (187). Af andelshavere fra andre sociale grupper kan nævnes 56 håndværkere, 47 tjenestemænd, 36 intellektuelle, rentierer o.lign. og 30 husmænd⁹⁶.

Medens det viste sig, at samarbejdet med Den tyske Forening ikke kunne skaffe kreditbanken de midler, den havde brug for, hvis bosættelsen af tyske bønder skulle blive til virkelighed, fik pastor Jacobsens kontakter med Det altyske Forbund den største betydning for hans foretagender.

Denne indflydelsesrige forening var blevet oprettet 1891, den var altså kun ét år yngre end både Den tyske Forening og Skærbæk Kreditbank, og var ligesom de udtryk for den nynationalistiske tyske ånd. Men medens Den tyske Forening og kreditbanken kun ville virke inden for Nord-slesvig, satte Det altyske Forbund sig som mål at præge selve den tyske regerings politik. I det altyske program hed det, at man ville styrke den fædrelandske bevidsthed og støtte en virksom tysk interessepolitik i og uden for Europa. I 1894 begyndte forbundet den konsekvente kamp for at realisere sit program. Hertil hørte bl.a. kampen mod de nationale mindretal i Tyskland (især polakkerne), tanken om et af Tyskland domineret »Mellemeuropa« og om et toldforbund med de nordiske lande. Altyskerne

dannede ikke et eget politisk parti, men rummede et betydeligt antal parlamentarikere af forskellige borgerlige afskygninger, ikke mindst national-liberale. Gennem de tyske koncerners højtstillede funktionærer (f.eks. Hugenberg, der havde skrevet det altydske program) havde forbundet vigtige kontakter med bl.a. det rhinsk-westfalske kulsyndikat og med regeringsmedlemmer af imperialistisk farve⁹⁷.

Forbundets organ, Alldeutsche Blätter, bragte allerede i 1894 en række notitser om de nationale forhold i Nordslesvig (bl.a. flagsagen i Skærbæk). Den 28. april 1895 offentliggjorde det artiklen »Eine deutsche That«, der lovpriste pastor Jacobsen og hans bank. Redaktionen føjede til, at Jacobsen agtede at udvide sit nationale virke gennem bosættelse af tyske bønder: »Det altydske Forbund bestræber sig netop nu for at skaffe ham de nødvendige midler hertil«.

Det var på denne baggrund, pastor Jacobsen den 10. maj bad overpræsident v. Steinmann om en samtale vedrørende bankens planer om oprettelse af rentegårde og bosættelse af tyske bønder i Nordslesvig⁹⁸. Audiensen fandt sted den 16. maj, og den følgende dag besluttede en ekstraordinær genralforsamling i kreditbanken at optage et lån på 10.000 mark til det nævnte formål⁹⁹. Den 23. maj meddelte Tondernsche Zeitung, at overpræsidenten havde lovet at anbefale sagen over for general-kommissionen for oprettelse af rentegårde.

I den redegørelse, som banken den 20. maj sendte til overpræsidenten, hed det, at man ville udnytte rentegårdsloven til at skaffe tyskfødte og tysksindede landmænd selvstændige landbrugsejendomme; tanken var den, at de skulle indmelde sig som andelshavere i banken, der så til gengæld ville støtte dem med driftskapital. Det var bankens hensigt at købe gårde og mindre landbrugsejendomme. De sidstnævnte skulle ved tilkøb af jord få den størrelse, en selvstændig landbrugsejendom måtte have; såfremt gårdene var for store, ville man parcellere dem eller sælge dem sådan, som de var. Banken kunne gennem sine forbindelser i provinsens sydlige del og med Ansiedelungsverein i Rødding hurtigt skaffe de nødvendige købere. Kreditbanken ville sælge de modtagne rentebreve og på denne måde igen få kapital til nye køb. Kreditbanken forestillede sig også, at den skulle have fortjeneste i kraft af sin mæglerrolle.

Tondernsche Zeitungs ord om, at overpræsidenten havde lovet at anbefale kreditbankens plan, skulle tages med forbehold; da det kom til stykket, turde han ikke støtte den. Til handelsministeriet skrev han den 24. maj, at landråd Mauve vel nok bedømte kreditbankens forretningsførelse og hele situation for pessimistisk, men at der dog måtte vises stor forsigtighed ved en bedømmelse af banken. Tonen var den samme, da

han den følgende dag sendte kreditbankens plan til generalkommissionen i Hannover, der også tog sig af oprettelsen af rentegårde i Slesvig-Holsten, og bad den udtale sig om planens hensigtsmæssighed, muligheden for at realisere den og dens chancer.

Generalkommissionen sagde den 15. juni nej til en udstykning af større bøndergårde og til selvstændige landbrugsejendommers omdannelse til rentegårde med nye ejere. Man betonedede, at det i hvert fald måtte betegnes som tvivlsomt, om kreditbanken var egnet til at varetage den ønskede mæglerrolle. Den 5. juli svarede v. Steinmann kreditbanken. Han indskærpede, at banken forud for hver enkelt rentegårdsoprettelse skulle skaffe sig en foreløbig afgørelse fra generalkommissionen¹⁰⁰.

Dette lidet opmuntrende svar ændrede imidlertid på ingen måde noget ved den kurs, pastor Jacobsen havde valgt. Den 21. juli indeholdt Alldeutsche Blätter en stor redaktionel artikel »Die Ansiedelung deutscher Bauern in Nordschleswig«, hvori det hed, at kreditbanken efter et råd, som et sagkyndigt medlem af det altyske forbund havde givet den, havde besluttet at optage et lån på 100.000 mark, delt i obligationer på 500 mark, der ville blive forrentet med 4 %. Overpræsidentens velvilje blev omtalt, og det antydedes, at der også ville ske bosættelse af tyske kolonister i tilfælde, hvor en omdannelse til rentegårde ikke lod sig gennemføre. De tre medlemmer af det altyske forbund, der som de første havde hørt om bankens plan, havde straks tegnet sig for 7500 mark obligationer. Man opfordrede derfor indtrængende alle medlemmer om at gøre ligeså. En sådan handling ville være lige så ærefuld som nyttig for tysk nationalitet, tilmed drejede det sig jo ikke om en gave, men om et godt forrentet, sikkert lån.

De mange nye andelshavere, de vidtspændende planer og hensynet til de 100.000 mark, som altyskerne regnede med at skaffe kreditbanken, gjorde administrative omlægninger i kreditbanken nødvendig. I oktober 1895 godkendte generalforsamlingen derfor, at der blev nedsat et rådgivende udvalg, som, sideordnet med repræsentantskabet, skulle udtale sig i vigtige spørgsmål. Det må antages, at Det altyske Forbund har krævet dette organ til at føre kontrol med anvendelsen af altyskernes lån. Det vides med sikkerhed, at et flertal af udvalgets medlemmer var førende altyskere (blandt dem Hasse, Fick, Lehr og Stolte), og det er sandsynligt, at de alle var det. En komplet liste over udvalgets medlemmer foreligger først fra 1900¹⁰¹.

Man kan gå ud fra, at det også skyldtes et altysk krav, at lærer Sønksen den 1. oktober blev afløst af Wilhelm Lassen som kasserer. Beslutningen blev truffet den 21. september, formodentlig den dag, da det råd-

givende udvalg blev nedsat. I Tondernsche Zeitung for 15. oktober hed det, at man på grund af den stigende omsætning havde måttet udvide personalet, og at banken nu stod under fagkyndig ledelse. Den første sætning må forstås således, at Sønksen havde passet sit job som bankens kasserer ved siden af sit skolearbejde, mens Lassen helt skulle hellige sig banken. Den anden sætning var derimod uden forbindelse med virkeligheden.

Johann Wilhelm Lassen var født 1863 i Wohlde i Stapelholm. I 1880-erne havde han været underofficer hos husarerne i Slesvig og var to gange blevet idømt fængsel for soldatermishandling¹⁰². Efter at være blevet degraderet blev Lassen gendarm i Skærbæk. Han blev hurtigt en af præstens venner, og da Radbruch skulle forlade sit embede, satte mange deres navn på en petition, der bad om at få Lassen som amtsforstander¹⁰³. På dette tidspunkt var han, ifølge lærer Jensen¹⁰⁴, blevet tvangsforflyttet til Christiansfeld for at have fornærmet Radbruch. Det bør fremhæves, at efter hans ansættelse ved banken vides ingen at have udtalt sig kritisk om hans dygtighed og karakteregenskaber.

Året efter (oktober 1896) blev Max Rabe ansat som fast bankbogholder. Han var født i Hamborg og havde været i købmandslære og derpå ansat i Dresdener Bank i 7 år og ved en rigsbankfilial i 5 måneder¹⁰⁵. Hans hæderlighed blev anerkendt fra alle sider, lige som alle betegnede ham som totalt uselvstændig i sit forhold til pastor Jacobsen.

I sin årsberetning for 1896 oplyste Det altske Forbund, at der nu af dets medlemmer var tegnet 60.000 mark til kreditbankens kolonisationsarbejde; året efter var der tegnet i alt 76.000 mark¹⁰⁶, og det er ikke usandsynligt, at beløbet efterhånden kan være nået op på de tilstræbte 100.000 mark.

Selv om kun en ringe del af obligationerne var blevet tegnet ved udgangen af 1895, styrkede løftet om et betydeligt lån fra en indflydelsesrig personkreds naturligvis præstens kredit, og han var med sit sangvinske temperament straks parat til at smede, mens jernet var varmt. I slutningen af 1895 tog han derfor fat på opkøb af ejendomme, der skulle omdannes til rentegårde, men det store værk skred mildt sagt kun langsomt fremad. I Skærbæk by, som sikkert kan tjene som fingerpeg om rentegårdsudviklingen i kreditbankens samlede opland, er ikke en eneste ejendom blevet omdannet til rentegård i pastor Jacobsens tid¹⁰⁷.

I november 1895 henvendte kreditbanken sig til generalkommissionen i Hannover for at få tre landbrugsejendomme i Roager sogn omdannet til rentegårde. De to var små kådnersteder, den tredje en gård på 95 ha i Øster Åbølling (ejereren, E. J. Raben, flyttede til Svendborg). Aktionen fik et besynderligt, men for pastor Jacobsen og kreditbanken ikke utypisk

forløb. I foråret 1896 erklærede Jacobsen, at han havde købt Rabens gård med besætning og inventar for 50.750 mark; jorden og bygningerne alene skulle have kostet 43.150 mark. Ved en officiel taksationsforretning i august 1896 nåede man imidlertid ikke op på denne sum, og da rentegårdskommissionen bad om at måtte se købekontrakten, viste det sig, at en sådan ikke fandtes. Da dertil kom, at generalkommissionen hverken kunne acceptere bankens rentefod eller dens liebhavere, havde pastor Jacobsen ingen anden udvej end at aflæse hele aktionen. Den 19. december 1896 skrev han til kommissionen, at kolonisternes vel i lige så høj grad lå banken som den kongelige generalkommission på sinde. Han fortsatte med følgende svada: »I den tyske sags interesse kan vi imidlertid ikke forsvare at forbedre enkelte personers pekuniære stilling til skade for Skærbæk kreditbank. Vi virker for bosættelse af tyske bønder, ikke for at vinde profit på det, men alene for at fremme tyskheden, og vi tror, at vi er kompetente til at bedømme landbrugsejendommenes værdi i denne egn«¹⁰⁸. I stedet for at have gjort en god forretning med Øster Abølling-gårdens omdannelse til rentegård, måtte banken altså selv overtage den og lade den drive tabgivende af en forpagter.

Banken forværrede sin situation yderligere ved i september 1896 at købe den 94 ha store Sundbølgård i Skodborg kommune. Dispositionen er så uforståelig, at man ikke på forhånd tør afvise den påstand, som amtsforstander Peters 12.3.1909 fremførte over for landråd Dryander, nemlig, at gården var blevet misrøgtet af en slægtning af pastor Jacobsen, og at bankens køb af gården skulle redde denne slægtning økonomisk. Kreditbanken overtog også en tredje gård, uden at det bragte den nogen økonomisk fordel. Det drejede sig om en 31 ha stor gård i Ottersbøl i Mjolden sogn, der i årene op til 1907 udvidedes til 78,5 ha. Den havde lige som de to andre gårde været danskejet, og det var vel denne nationale erobring, der havde virket som en uimodståelig madding på præsten. Et forsøg på at få den omdannet til en rentegård slog fejl¹⁰⁹.

Den luftige plan om at lade tyske tilflyttere overtage tidligere danskejede landbrugsejendomme som rentegårde og derved lade banken tjene penge og pastor Jacobsen vinde national hæder blev altså en fiasko.

Koloniseringsværket lod sig herefter kun fortsætte ved, at banken (eller pastor Jacobsen selv!) optrådte som ejendomsmægler. Lejlighedsvis annoncer og notitser i bladene viser, at det var den vej, man gik. I februar 1896 beretter Tondernsche Zeitung således, at 5 ejendomme i Skærbæk og 3 i Bredebro er til salg; det tyske Folkebladet i Haderslev meddeler i 1897, at banken har solgt en ejendom på 10 ha til en ditmarsker og købt et par små steder på Gjesing mark og i Birkelev; i 1899 har en mand fra

Rendsborg-egnen købt en gård i Gasse og en ditmarsker en mindre ejendom ved Lindetskov, etc.¹¹⁰.

Den 7. april 1899 skrev Tondernsche Zeitung, at bosættelsesforeningen (Ansiedelungsverein) i Skærbæk i sidste uge havde fået bosat 5 tyske familier. En sådan bosættelsesforening har imidlertid, efter alt at dømme, slet ikke eksisteret. Sandsynligvis har pastor Jacobsen ladet sine venner gøre brug af dette navn, så noget af den patriotiske glans, der faldt over bosættelsesforeningen i Rødding (Ansiedelungsverein fürs westliche Nord-schleswig) også kunne komme hans parallelle virksomhed i Skærbæk til gode. Der fandtes ingen som helst administrativ forbindelse mellem kreditbanken i Skærbæk og bosættelsesforeningen i Rødding. En nogenlunde sikker oversigt over omfanget af præstens bosættelsesvirksomhed eksisterer ikke (bankens regnskaber findes ikke mere), men 17.7.1899 sendte Jacobsen en række oplysninger til landråden i Haderslev¹¹¹. Ifølge dem havde banken bevirket bosættelser på 892 ha, der tilsammen havde kostet den 490.000 mark. Da gennemsnitsstørrelsen pr. brug var 40 ha og gennemsnitsprisen 22.300 mark, har der i alt været tale om en snes kolonistejendomme. I ovenstående var arbejdere, håndværkere og andre erhvervsdrivende imidlertid ikke indbefattet. Det må antages, at de 39 tyske familier, der rapporteres om i v. Köllers indberetning af 19.11.1899 om forholdene i Nordslesvig også omfatter disse kategorier¹¹². Tallene var beskedne, og selv om man vel har set dem som begyndelsen til en fortsat stigende række, var de dog mest egnede til at indgå i en lovprisning af pastor Jacobsens énmandsbedrift, mens der var en ubehagelig afstand mellem Det altske Forbunds støtteaktion på den ene side og de tyske koloniseringsresultater på den anden. Som modstykke til disse tal må der henvises til H. P. Hanssens fremdragning af den sørgelige skæbne, der ikke sjældent overgik tyske nybyggere, som uden tilstrækkelig kapital og uden faglig kunnen slog sig ned på Tørninglens sandede jord og lod sig »hjælpe« af præstens bank¹¹³.

I 1895 havde pastor Jacobsen fuld af de lyseste forhåbninger kastet sig over et koloniseringsprojekt, der skulle sikre ham pladsen som den nordslesvigske tyskheds førende mand. Kreditbankens præg af et beskedent socialreformatorisk foretagende var blevet fjernet. For at skaffe penge var de geografiske begrænsninger for medlemsskaren blevet afskaffet, banken havde fået fast personale, og i stedet for at bygge på egnens håndværkere og husmænd skulle fra nu af de velbeslåede altskere sikre banken den nødvendige kapital. Jacobsen troede imidlertid fejl, når han stolede på, at overpræsident v. Steinmanns velvilje var ensbetydende med tilside-sættelse af rentegårdslovgivningens forskrifter. Der kunne ikke spindes

Otto Eckmann: Dam i måneskin (Weiher im Mondschein), 267 x 165 cm.
(se omstående farvebillede)

Otto Eckmann (1865–1902), der var fra Hamborg, hørte til den tyske Jugendstils førende kunstnere. Hans udvikling som kunstner følger nøje de tendenser i kunsten, som i 1890'erne banede sig vej. Han var oprindelig maler og havde succes i München, men ophørte i 1894 med sin hidtidige virksomhed og gik over til at arbejde med kunsthåndværk i alle dets forgreninger. Justus Brinckmann, museumsdirektør i Hamborg, skaffede ham kendskab til japansk farvetræsnit. I 1895 udførte han en række fremragende arbejder i denne teknik. Og da væveskolen i Skærbæk året efter blev grundlagt, fremlagde han som den første en række udkast til billedtæpper. Hans ven Friedrich Deneken har nok inspireret ham hertil. To komponenter i hans inspiration trådte frem: for det første de japanske forbilleders farve- og liniesprog og for det andet en ny stilisering af folkekunstens motiver, sådan som de var overleveret i Nordfriesland og i Norge. Da Eckmann endnu i 1896 fremlagde en ny samling udkast, dominerede tydeligt den japanske komponent. Dette viser sig særlig klart i det store vægtæppe (267x165 cm) »Dam i måneskin«, et af glansnumrene i produktionen fra Skærbæk, som sammen med f.eks. motiver som »Fem svaner«, »Mågesværn« og »Æblegren« straks vakte stor opsigt, da det – allerede i 1897 – vist på en udstilling i München. Den højt anbragte horisont, spejlingsmotivet, de klart afgrænsede farveflader, de svungne liniers samspil, kompositionens faste inddeling, alt dette bliver her – japansk inspireret – til en meget personligt formet billedlig enhed og samtidig til et stykke festlig rumdekoration af den fornyelsens ånd i livsudfoldelse, som Jugendstilen tilstræbte. Kun de høje fabrikationsomkostninger hindrede, at et større antal eksemplarer blev fremstillet, mens der f.eks. blev vævet omkring 100 eksemplarer af det smalle billedtæppe »Fem svaner«, væveskolens mest kendte produkt. Kunstindustrimuseet i København erhvervede straks det første år et af dem.

(Tysk tekst: Ernst Schlee).

guld på at købe gårde til tyske nybyggere, men kun bindes kapital i dårlig jord.

Kunstvæveskolen

Pastor Jacobsens mange økonomiske initiativer og hans omfattende politiske virksomhed gjorde ham i disse år til en kendt personlighed, der modtog henvendelser fra mange sider. Tanken om at oprette en kunstvæveskole i Skærbæk kom også til ham udefra, og han er sikkert gået ind på den, fordi et sådant foretagende kunne kaste glans over ham som kunstmæcen. Det må imidlertid indrømmes ham, at han i væverisagen ikke alene viste sin kendte evne til at gøre reklame for sig selv, men også lagde både originalitet og flair for tidens kunststrømninger for dagen.

Forhistorien var denne:

I 1895 holdt direktøren for kunstindustrimuseet i Hamborg, professor Justus Brinckmann, et foredrag om gammelt slesvigsk og skandinavisk væveri¹¹⁴. Han udtalte samtidig et ønske om, at denne kunstflidsgren måtte blive genoplivet i Slesvig, lige som den var blevet det i Skandinavien. Den norske kunsthistoriker Jens Thiis, der netop opholdt sig i Hamborg, hørte foredraget og bidrog ivrigt til realiseringen af Brinckmanns ønske. Brinckmanns assistent (fra 1897 leder af museet i Krefeld), Friedrich Deneken, var næsten jævnaldrende med pastor Jacobsen; han var født i Starup sogn og havde gået på latinskolen i Haderslev samtidig med Jacobsen. Deneken havde i nogen tid tænkt på at genoplive det vestslesvigske knipleri. Under indflydelse af Brinckmann og Thiis opgav han nu denne tanke og fik i stedet pastor Jacobsen til at indrette en skole i vævning af billedtæpper efter skandinaviske forbilleder.

Den 18. februar 1896 indviedes skolen, og fra 8. marts samme år fik den juridisk form af et andelsselskab med begrænset hæftelse (Schule für Kunstweberei in Scherrebek). Jens Thiis' svigerinde, Katrine Dons fra Norsk husflidsforening, påtog sig at give den første undervisning i den norske teknik, indtil først Maria Brinckmann, en datter af Justus Brinckmann, og inden længe en fru Marie Lübcke fra Lybæk kunne overtage skolens ledelse. Der var til at begynde med kun 9 andelshavere (hver andel var på 100 mark), de fleste hentet fra kreditbankens inderste kreds. Amtsforsander Petersen blev ledende direktør. Mønstre, garn og vævestole var oprindeligt norske, og fruene Lübcke og Jacobsen fik af overpræsidenten bevilget 600 mark til en studierejse til Norge¹¹⁵.

Deneken har æren af, at væveskolen i Skærbæk fik sit selvstændige

Væveskolen i Skærbæk, nu Skolegade 14, fotograferet før 1920. Historisk Forening for Skærbæk og Omegn.

kunstneriske præg. Han satte sig i forbindelse med Hamborg-kunstneren Otto Eckmann, som dengang virkede i München, og fik ham til at fremstille teknisk anvendelige og kunstnerisk værdifulde tegninger til væveskolen. Både Eckmann og de fleste andre kunstnere, der arbejdede for skolen, menes at have studeret teknikken i Skærbæk. Blandt disse kunstnere bør nævnes Denekens ven, Hamborg-maleren Alfred Mohrbutter, som lige så vel som Eckmann blev medlem af væveskolens ledelse, endvidere maleren Walter Leistikow fra Berlin og grafikerens Otto Ubbelohde fra Marburg og dekorations- og glasmaleren Hans Christiansen fra Flensborg. Disse og flere andre kendte tyske kunstnere gav billedtæpperne fra Skærbæk deres eget præg, og i deres fodspor fulgte mindre kendte navne fra Slesvig-Holsten, som Deneken tilskyndede til at tegne for Skærbæk-skolen. I alt har 29 kunstnere her fremstillet tegninger til Skærbæk. I 1901 kunne væveskolen tilbyde 66 forskellige billedtæpper. De første af disse Skærbæk-tæpper i Jugendstil, der vakte opsigt, var Eckmanns *Stille Fahrt* og Mohrbutters *Sonnenglut*, der begge blev udstillet i Kiel i 1896 og solgt til Taulow-museet. Kort tid senere erhvervede Pietro Krohn flere tæpper

»Forårets indtog« (Frühlings-Einzug), billedtæppe af Otto Eckmann fra 1897. Nederst i billedfeltet ses Skærbæk-skolens signatur: et blå-hvidt-rødt tegn og derunder indskriften: *Fanget an, so rief der Lenz in den Wald.* Tæppets pris var 1000 mk. Eckmann var født 1865 og døde allerede 1902. Han var en fremtrædende repræsentant for jugendstilen og lod sig oftest inspirere til sine stilleringer i planteriget. Fra 1895 var han medarbejder ved »Pan« og »Jugend«. Foto efter *Kunsth Handwerk in Schleswig-Holstein, Bildteppiche seit 1900*, Schleswig 1974.

til kunstindustrimuseet i København. Der kunne altså lige fra væveskolens start tales om en kunstnerisk succes hos det publikum, hvor man søgte at afsætte sin produktion.

Væveskolens oprettelse gav pastor Jacobsen en hidtil ukendt lejlighed til at reklamere for sine foretagender. I de følgende år kunne han på foredragsturneer rundt omkring i Tyskland virke for salg af tæpperne samtidig med, at han opfordrede til at sætte penge i Skærbæk kreditbank, alt sammen for at støtte den tyske sag. Væveskolens betydning for det tyske fremskud forklaredes i altskernes medlemsblad¹¹⁶ på den måde, at skolen afholdt mange unge nordslesvigske kvinder fra at besøge danske efterskoler og i stedet under tysk ledelse og med tysk undervisningssprog og under indflydelse af tysk kunst fjernede dem fra daniseringsbestræbelserne.

I modsætning til de højere kunstneriske mål, man satte sig, var skolens økonomiske grundlag lige fra begyndelsen yderst spinkelt, og det var klart for alle, at selskabet kun kunne klare dagen og vejen (bl.a. lønningerne) med støtte fra kreditbanken. 1. januar 1898 havde væveskolen ganske vist en aktivsaldo på 11.436 mark, men kun takket være en godskrivning af veksler på 17.500 mark¹¹⁷. Ifølge regnskabet for 1897/98 var der i dette år blevet solgt varer for 4806 mark; lagerbeholdningen blev opgjort til 8000 mark; nettogevinsten skulle så have været 600 mark¹¹⁸. Det hørte til den Jacobsenske stil at indberette til regeringspræsidenten¹¹⁹, at man »ved venlig imødekommenhed fra kreditbankens side« i maj 1896 havde lejet et hus til væveriet og bolig til forstanderinden for 300 mark¹²⁰, at der her i slutningen af året var blevet indrettet en 2. afdeling, hvor der undervistes efter svensk teknik, at der dernæst var blevet indrettet en filial i Nibøl, og at der til sommeren 1897 agtedes oprettet en filial i Flensborg og yderligere én i badestedet Wittdün på Amrum i huset Aegirshall i badesæsonen. Kreditbanken havde endvidere lånt væveskolen penge til indretning af et motordrevet spinderi og (fra marts 1897) til et farveri, hvor der farvedes med plantefarver.

Eleverne betalte 40 mark for et kursus på 4 uger og kunne så tjene 1,50 mark på 8 timers arbejdsdag, hvis de vævede i skolens lokaler, eller en særlig beregnet godtgørelse, såfremt de arbejdede i deres eget hjem. Tilstrømningen var ifølge indberetningerne meget betydelig: i april 1896 tales om 9 uddannede elever, i september 1896 om 21, i marts 1897 om 35 og i januar 1898 om 68. Denne succes fik imidlertid meget generende finansielle konsekvenser; selskabet havde nemlig forpligtet sig til at af-tage væverskernes produktion.

Nye foretagender

Efter 1895 fulgte nogle år, hvor pastor Jacobsens økonomiske foretagender stagnerede. Hans store koloniseringsplaner havde nok mødt sympati i regeringskredse, men rentegårdsoprettelsen havde han måttet opgive som tabsgivende, og salget af ejendomme til kolonister var en meget tvivlsom forretning. Til gengæld havde hans ufortrødne virke i tyskhedens interesse ikke alene skaffet ham værdifulde kontakter i Det altske Forbund, men også et af altskerne støttet obligationslån på 100.000 mark.

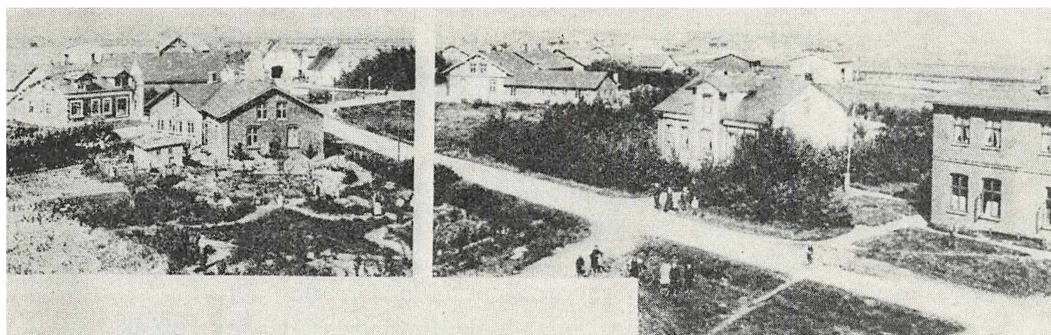
Man må formode, at det var denne altske forbindelse, der førte til, at bankens vedtægter blev revideret på en ekstraordinær generalforsamling den 2. december 1898¹²¹. Nu kom bankens nationalpolitiske formål klart til udtryk, idet § 2 fra nu af indledtes med sætningen: »Andelsselskabet står på tysk-national grund«, og videre: »Den vil lægge vægt på at bosætte tyske landmænd i Nordslesvig og fremme dem økonomisk«.

Kreditbankens medlemstal steg fra udgangen af 1895 til udgangen af 1898 fra 620 til 732 med årlige stigninger på 64, 30 og 18 (se de statistiske opgørelser på s. 204). Omsætningen, der i regnskabsåret 1895 var på 7 millioner mark, var i 1896 på 8,8 millioner og i 1897 på 7,9 millioner mark. I regnskabet for 1898 oplystes den ikke. Nettooverskudet blev som regel opgivet til mellem 8000 og 10.000 mark. På regnskabet var i øvrigt den mest påfaldende post »arealer«, der fra 49.000 mark i 1895 steg til 94.000 mark i 1896 og 210.000 mark i 1897 og 311.000 mark i 1898. Som kontrast hertil stagnerede eller faldt spareindskudene 1895–98 til hhv. 34.000, 29.000, 25.000 og 31.000 mark.

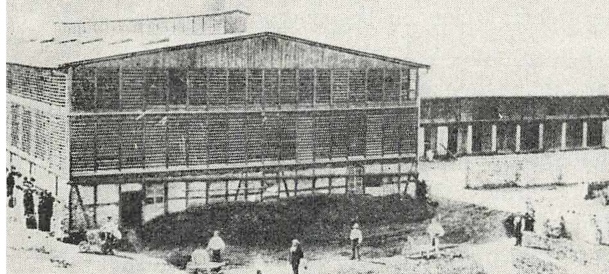
Efter at banken havde måttet opgive sine koloniseringsplaner, var dens hovedproblem, hvordan den kunne udnytte de store arealer, den havde opkøbt. Et salg af arealerne ville sikkert have bragt banken tab og sandsynligvis have ført til dens likvidation. Over for dette alternativ veg pastor Jacobsen ikke tilbage for den risikofyldte udvej at lade banken selv igangsætte erhvervsvirksomheder på sine arealer i Vodder sogn.

I foråret 1897 indledtes her et projekt, der med årene viste sig at blive skæbnesvangert for både pastor Jacobsen personlig og for banken. I marts købte banken af fru Obling 118 ha jord i Gånsager kommune, og i april erhvervede pastor Jacobsen på en tvangsauktion Thomas Moritzens ejendom på 87 ha i Gånsager for 15.000 mark. Den blev overtaget af banken, der lod den drive af en forvalter. I efteråret 1898 sluttede banken kontrakt med »Flensburger Forellenzuchtanstalt«. Banken forpligtede sig til at anlægge en ørreddam på Renbækgård (»Reinbekhof«, som de sammenkøbte ejendomme kaldtes); i foråret 1899 skulle Flensborg-firmaet ud-

Frifeld

Frifelt på pastor Jacobsens tid. Øverst til venstre ses kroen og den øvrige bebyggelse ved vejkrydset Roager-Skærbæk-Brøns, øverst til højre teglværkets direktør- og arbejderboliger (med tysk flagstang) og nederst teglværket. Postkort i Historisk Forening for Skærbæk og Omegn.

sætte 60.000 bækørreder her; udbyttet skulle deles mellem de to parter¹²².

I efteråret 1897 kom det frem, at banken ville indrette og drive et moderne *dampteglværk* på sine arealer ved *Frifelt* i Vodder sogn. Ifølge landråd Mauve krævede det investeringer på 150.000 mark¹²³, og det må antages, at det 4 % obligationslån, som banken besluttede at optage i februar 1898, skulle tjene gennemførelsen af dette projekt¹²⁴. I januar 1898 bortliciteredes arbejdet, og i juni var man i færd med at bygge ringovnene og en 30 meter høj skorsten. Produktionen var beregnet til 3 millioner sten årligt. For en bank var teglværksdrift noget højst usædvanligt og voveligt, om end konjunkturerne inden for denne industrigren netop i disse år var gunstige. Arbejdskraften (henved en snes mand) blev årlig

importeret fra Lippe. De blev indlogeret i en toetagers bygning på teglværkets grund¹²⁵.

Begge disse foretagender var udelukkende blevet iværksat for at holde banken oven vande. Tysk-nationale hensigter havde ingen rolle spillet, og en national-politisk argumentation kom først frem, da det gjaldt om at forsvare de hasarderede pengeanbringelser. Man plejede så at tale om den tyske arbejdskraft, der fik (eller ville få) beskæftigelse her. Bedre (om end kun på kort sigt) var påstanden om, at de betød en reklame for banken og navnlig, at de viste befolkningen, hvad tysk foretagsomhed kunne udrette.

Det forholdt sig noget anderledes med præstens bedst kendte foretagende, badestedet *Lakolk* på Rømø. Hvis det var blevet en succes, ville det sikkert have haft en germaniserende effekt på Rømø og i Skærbæk. Men et sådant formål foresvævede slet ikke iværksætterne af dette højst letsindige prestigeprojekt. De ville i første række berige sig selv og dertil udnytte bankens ressourcer, men derudover var det Jacobsens hensigt at skabe et badested for altysskere under anvendelse af velhavende altysskeres kapital. Dybest set skulle projektet tjene til at tilfredsstille hans politiske ærgerrighed ved at skabe ham et navn i nogle af de mest indflydelsesrige kredse i Tyskland.

Lakolk udviklede sig gradvis af et rederi, »*Scherrebeker Rhederei A/G*«, der oprettedes i foråret 1897. Aktieselskabets trykte vedtægter i Skærbæk amtsforstanderarkiv¹²⁶ er udaterede og usigtede. De nævner en aktiekapital på 30.000 mark, hvoraf en fjerdedel straks skal indbetales. Den 1. juni 1897 åbnede rederiet en passager- og godsroute mellem Skærbæk og Rømø. Forbindelsen varetoges oprindeligt af en motorbåd, hvorfra landsætningen skete ved hjælp af en »praktisk indrettet pram«, som Tondernsche Zeitung skrev¹²⁷. De ironiske bemærkninger, man gang på gang kunne finde i de danske aviser om de fartøjer, der forbandt Skærbæk med Rømø, var imidlertid ilde anbragt. Ruten var en forudsætning for etablering af et badested på Rømø, og da rederiet hurtigt opkøbte egnede arealer og ejendomme på øen, spærrede det adgangen for konkurrenter som *Deutscher Beamtenverein*, om hvilken man i januar 1898 hørte, at den ville anlægge et badested på Rømø¹²⁸.

Den 4. febr. 1898 stiftede 5 personer, nemlig pastor Jacobsen, bankkasserer Lassen, de to Skærbæk-købmænd Peter Petersen og Matthias Chr. Schmidt samt gæstgiver Oluf Peter Olufsen fra Hviding, *Nordseebad Lakolk auf Röm G.m.b.H.* Kun Jacobsen og Lassen kunne betegnes som tysksindede. Grundkapitalen var på 30.000 mark, og hvert af selskabets medlemmer indskød 6000 mark. Værdien af de af selskabet erhvervede

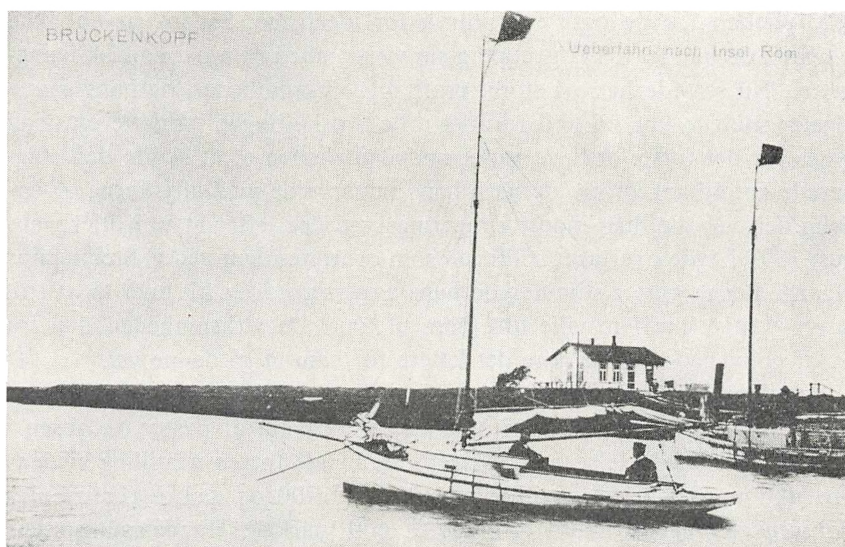
Skærbæk brohoved fotograferet før 1909. Postkort i Hist. Saml. f. Sønderjylland.

arealer og bygninger antoges at have en værdi af 30.000 mark. En sjette stifter, »Katasterkontroleur«, senere skatteinspektør Karl Th. Sonntag fra Tønder, indtrådte i september samme år og bragte kapitalen op på 36.000 mark¹²⁹.

Disse tal var meget usikre. Under den senere Lakolk-proces kom det frem, at der faktisk ikke blev indbetalt 30.000 mark, men kontanter og ydelser for ca. det halve beløb¹³⁰. Differencen mellem de to tal var den fuldt legale stiftergevinst. Statsadvokat Ziegner i Flensborg havde uden tvivl ret, når han skrev om stiftelsen¹³¹: »Nationale overvejelser har sikkert ligget dem fjernt, dem har de kun benyttet som skalkeskjul. De troede, at foretagendet ville blive en succes og ville berige sig i så høj grad, som det var dem muligt«.

Til stifternes optimisme svarede myndighedernes velvilje. Selv om landråd Hansen i Tønder syntes, kapitalen ikke var stor nok, gav regeringspræsidenten uden vanskelighed selskabet tilladelse til at benytte strandstrækninger på Rømø til badeindretninger¹³². Amtsforsøgeren i Bredebro indberettede efter et besøg på stedet, at foretagendet ikke var uden udsigter, og at det kunne udvides betydeligt. Ledelsen var dygtig og energisk, og på grund af badestedets nationalpolitiske betydning fortjente det at få støtte. Denne opfattelse blev via landråden i Tønder viderebefordret

Skærbæk brohoved set fra vest. Postkort i Hist. Saml. f. Sønderjylland.

til de højere myndigheder¹³³. Et udslag af denne velvilje var det tilskud på 2500 mark, som ministeriet for offentlige arbejder i 1898 bevilgede rederiet i Skærbæk til uddybning af Bredeås munding og en del af vadehavet¹³⁴.

Af amtsforstanderens lige nævnte indberetning og den af selskabet udsendte brochure kan man danne sig et indtryk af Lakolk, som det var fra starten i 1898. Det originale særkende var uden tvivl træhytterne (såkaldte blokuse), hvoraf de første blev importeret fra Norge. De understregede Lakolks karakter af et familiebadested og var anbragt »inmitten einer wild romantischen Dünenkette unmittelbar am Meeresstrand«. Også restaurationsbygningen var opført af norske bjælker. Ved Kongsmark (endepunktet for skibsforbindelsen fra Skærbæk) var der indrettet et logihus, »Römerhof«, med plads til 20 gæster. I Lakolk på øens vestside havde selskabet bygget et logihus med plads til 12 gæster. Priserne var moderate. En hytte med to senge kostede 20 mark pr. uge, et enkeltværelse med fuld forplejning kostede 25 mark pr. uge. »Lakolk er ikke et moderne, dyrt luksusbadested, men et jævnt, billigt kursted for den tyske middelstand« hed det sammenfattende i brochuren¹³⁵.

Der var en iøjnefaldende forskel mellem de virksomheder, pastor Jacobsen oprettede 1897–98 og hans ældre foretagender. Selv om ærgerrighed og forfængelighed havde været med til at præge disse, kommer man

ikke udenom, at de også var udtryk for idealisme. Sådan var det ikke længere, da han fra 1897 genoptog sin virksomhed som økonomisk igangsætter. Nu satsede han på store, profitable virksomheder, og hans gamle idealer spillede kun en underordnet rolle. Forklaringen på dette omsving synes for det første at have været nødvendigheden af at skaffe den stagnerede kreditbank profit, dernæst hans samarbejde med altyskerne og endelig den velvilje, han mødte i regeringskredsene, efter at v. Köller i august 1897 havde overtaget stillingen som overpræsident ved v. Steinmanns afgang. Begge parter stimulerede hans ærgerrighed og fik ham til at tro, at en politisk karriere ville føre ham til tops. De virksomheder, han fra nu af opbyggede, skulle gøre det lettere for ham at gå denne vej.

Betydningen af regeringens støtte kan illustreres med et par eksempler fra væveskolens historie. Skolens gode ry førte til, at pastor Jacobsen i juli 1898 fik meddelelse om, at riget ville betale for en udstilling af dens produktion på verdensudstillingen i Paris i 1900 og dække repræsentationsomkostningerne indtil et beløb af 600 mark¹³⁶. Handelsministerens holdning til skolen var en ganske anden. Han truede den i august 1898 med lukning, hvis ikke den indsendte nøjagtige regnskaber, kontoudtog fra kreditbanken og lønningslister for at opnå statens anerkendelse. Dette pålæg svarede pastor Jacobsen ikke på. I slutningen af oktober havde regeringspræsidenten fortsat intet hørt fra Skærbæk. Men det fik ingen konsekvenser, hverken for væveskolen eller for Jacobsen. Forklaringen fremgår af regeringspræsidentens samtidige notat: »Jeg har mundtligt anbefalet sagsbehandleren i Berlin at være forsigtig. En slags chikane ville – også politisk – være *meget* betænkelig . . . J. er som bekendt også opstillet som kandidat til landdagen«¹³⁷.

Politisk virksomhed 1895-97

Efter 1895 stod pastor Jacobsen som den nordslesvigske tyskheds kendteste skikkelse. Denne plads havde han vundet i kraft af sine energiske germaniseringsbestræbelser, sin bank, koloniseringspropagandaen, den økonomiske hjælp, han fik fra altyskerne, den kunstneriske bedrift, som væveskolen var, men ikke mindst den moralske opbakning, der af nationalpolitiske grunde blev ham til del fra de højere myndigheders side.

Med sin letflydende veltalenhed var han også blevet en meget søgt taler og foredragsholder. En komplet liste over hans foredragsvirksomhed lader sig ikke opstille, men med nordslesvigske aviser som kilde vides det, at han i årene 1895–97 i hvert fald holdt politiske taler følgende ste-

der: 1895: Ravsted, Kiel, Knivsbjerg, Slesvig; 1896: Ladelund, Sønderborg, Hamborg; 1897: Bolderslev, Tønder, Altona. Dertil kommer, at han var den selvfølkelige hovedtaler ved alle tysk-patriotiske arrangementer i Skærbæk.

De tyske fester i Skærbæk afholdtes gerne i tilknytning til patriotiske mindedage eller for at fejre Den tyske Forening eller krigerforeningen. De fik hurtigt et stereotyp-pompøst forløb med optog med militærmusik, fakkeltog, illumination, flagning fra huse og på gaderne og om muligt festgudstjeneste. Til den tyske fest i Skærbæk den 6. december 1896 kom der ifølge Hejmdal et ekstratog med gæster fra Tønder; korrespondenten talte 20 flagstænger og desuden 30 tyske flag, flest fra offentlige bygninger og hos embedsmænd. 8 lokale borgere (hvis navne blev opgivet) og et par bønder flagede også. Der var 3 æresporte, vimpler over gaderne, og der var pyntet med grønt. 17 af Den tyske Forenings afdelinger var repræsenteret, ligesom der var deputationer fra mange krigerforeninger. Fra omegnen mødte 12 vogne med ca. 50 gæster. I fællesspisningen deltog 137 personer.

Tondernsche Zeitungs referat af faneindvielsen i Skærbæk Krigerforening den 12. april samme år giver indtryk af samme iscenesættelse: 80 faner, 3–400 vimpler, 17 foreningsfaner, 14 veteraner fra 1848 og fest i Joh. Hansens gæstgivergård, der nu kaldtes Gasthof zur deutschen Eiche. Afskeden på banegården udviklede sig til en ovation for pastor Jacobsen. Brockschmidt fra Tønder, der var formand for krigerforeningerne i distriktet Slesvig, udtalte: »Ohne Jacobsen kein Scherrebek unter den heutigen Verhältnissen«. Disse ord hilstes af »einem geradezu fanatischen Beifall«.

Jacobsens taler uden for Skærbæk var for det meste agitation for Den tyske Forening, gerne kombineret med nogle ord om kreditbankens nationale betydning og om væveskolens produktion. Hans nationalpolitiske idealer kom til udtryk i den tale, han den 4. august 1895 holdt på Knivsbjerg¹³⁸: »Som en bro ligger vort land mellem nord- og sydgermanere; broen forbinder os med hine, men broen tilhører os, som det sig bør, og den skal forblive vor! Tysk fra Elben til Kongeåen! Vi ønsker ikke strid, men fred! Vi bærer ikke længere nag for det onde, man engang gjorde mod os, de blodige sår er for længst lægt, og der er intet, vi ønsker så inderligt som at leve i det inderligste venskab med vore nordiske slægtninge«. De syntes imidlertid ikke at ville dette venskab, fortsatte han og gik over til at tale om den fanatiske danske agitation, der ville fratage de tysksindede retten til at være tyske.

De danske blade kunne i modsætning hertil fremdrage helt uforsonlige,

ensidige og for Jacobsen lige så karakteristiske passager fra hans taler. I Kiel talte han den 20. marts 1895 om at »føre krig på kniven« mod de danske agitatorer. Den 20. maj 1897 sagde han i Altona: »Den danske agitation fremkaldes og næres af det herskende regimentes alt for store mildhed og langmodighed«¹³⁹. Den sidstnævnte udtalelse fremkom få måneder før v. Köller overtog stillingen som overpræsident.

Kirkelige forhold i Skærbæk 1895-97

Mange af pastor Jacobsens taler fremkaldte forargelse i danske og hovedrysten i adskillige tyske kredse, men han blev først ramt af kritikken, da hans kirkelige foresatte begyndte at interessere sig for de uheldige følger, hans politiske virksomhed fik for hans præstegerning. De verdslige organer gjorde til gengæld, hvad de kunne for at stemple danske angreb på hans præstegerning som ondsindet bagvaskelse. Det gjaldt således redaktør Nis Petersen fra Flensborg Avis, som i 1895 fik 4 ugers fængsel for at have optaget artiklen »En brudevielse«, hvori det hed, at Jacobsen ved den omtalte lejlighed ikke syntes at have været skikket til at tale i kirken. Ifølge statsadvokaten forelå der her et forsøg på af politiske grunde at nedsætte en hædersmand i offentligt omdømme¹⁴⁰.

Den 19. februar 1895 sendte konsistoriet en artikel, der havde stået i danske blade, og som kritiserede de kirkelige forhold i Skærbæk, til provst Gottfriedsen. Han lod kirkeforstanderskabet indsamle statistiske oplysninger om sekterne og om kirkebesøget og måtte i sin indberetning stort set give artiklens forfatter ret. Kirken havde faktisk stået næsten tom i tre søndage; baptisterne og især bornholmerne havde siden november 1894 holdt 14 velbesøgte møder; det var også rigtigt, at folk fik deres åndelige behov dækket hos de tre grundtvigske frimenighedspræster Lycke, Poulsen og Thomsen, selv om det måtte tages med i betragtning, at de ikke kom så tit til Skærbæk. Hovedårsagen til pastor Jacobsens dårlige forhold til menigheden måtte søges i, at han var for lidt præst og for meget politiker. At hans mål især var politiske, fremgik også af en artikel, som Jacobsen havde skrevet om sin bank, og som Gottfriedsen vedlagde.

Gottfriedsens indberetning foranledigede konsistoriet til den 16.3.1895 at tilstille ham en principiel afgørelse: »Også vi anser det for det eneste rigtige standpunkt, at de nordslesvigske præster, både med hensyn til deres kirkelige og deres politiske stilling, holder sig fjernt fra al politisk agitation uden derved at fornægte deres tyskshed. Der kan og vil altid vise sig undtagelser, sådan som det er tilfældet med pastor Jacobsen. Der bør

Provst Nis Simon Gottfriedsen (med orden) og hustru Theodora Margaretha Ewers (i lys kjole ved mandens side) fotograferet i Nustrup præstegårdshave omkring 1910. Hist. Saml. f. Sønderjylland.

ikke regnes med en ændring af hans sindelag, og der bør derfor ses bort fra at påvirke ham i denne retning. Lejlighedsvis må man imidlertid atter og atter indskærpe ham, at han i første række er præst og må anvende sin hovedvirksomhed på sin præstegerning«.

Det rigtige princip, konsistoriets reskript byggede på, ophævedes af ordene om, at det ikke gjaldt for pastor Jacobsen. De kirkelige myndigheder lod ham derfor fremture med sin politiske agitation i næsten hele 1895. Først i december, da det igen blev klart, at menigheden mere og mere fjernede sig fra ham, søgte konsistoriet at bremse hans politiske virksomhed. Den 8. december 1895 indviede frimenigheden i Skærbæk et forsam-

lingslokale i den tidligere chaussékro, som kort forinden var blevet købt af P. Timmermann og Chr. Thygesen, henholdsvis kirkeældste og menighedsrepræsentant. Thygesen var indregistreret som ejer. Lokalet havde siddepladser til 120, men ved indvielsen var der mødt 200.

Konsistoriet pålagde den 17. januar 1896 provst Gottfriedsen at indsende en motiveret indberetning om de kendsgerninger, der viste tilbagegang for det kirkelige liv i Skærbæk, og begrunde den konklusion, at denne tilbagegang skyldtes pastor Jacobsens politiske agitation. I sin indberetning (22.1.) gav Gottfriedsen et mørkt billede af de kirkelige forhold i Skærbæk. Kirkebesøget var gået tilbage; ved to visitatser i august og oktober 1895 havde der kun været henholdsvis 45 og 46 personer i kirken. Kirken var dårlig holdt, og det samme gjaldt kirkegården. Det var deprimerende at sammenligne dette med den stilfulde præstegård med dens smukke, velplejede have. Sekterne, især grundtvigianerne, var i fremgang, og menighedsrepræsentanterne gjorde fælles sag med disse. Det var ikke sket i noget andet sogn i provstiet. I Skærbæk, fortsatte Gottfriedsen, står alt i politikkens tegn. Allevegne spørger man, og med stadig større skarphe: dansk eller tysk? »Og dette spørgsmål er ensbetydende med det andet: pro eller contra præsten?« »Den virksomme, begejstrede patriot«, siger vennerne, »den selvbestaltede germanisator af Nordslesvig«, som modstanderne siger«. Præstens politiske partitag kan ikke være uden indflydelse på det kirkelige liv. Hvert fremstød fra pastor Jacobsens side fremkalder modtræk fra oppositionen. Da pastor Jacobsen grundlagde banken, var svaret de regelmæssige grundtvigske møder med Lycke, senere fik man mod-juletræsfesten. Da præsten begyndte med koloniseringen og rentegårdene for at købe danskerne ud og foretog sine agitationsrejser, søgte man at ryste ham af sig, Paulsen blev hidkaldt, og der blev gjort alvor af truslerne ved åbningen af et forsamlingshus. Sammenhængen mellem det kirkelige liv og præstens politik indrømmes af hver rettænkende tysker, og hver dansker siger det udfordrende. I præstens egne artikler og taler kan man læse, at det er politikken, der er drivfjederen i alt. Gottfriedsen troede imidlertid ikke, at Jacobsen ville ændre kurs.

For pastor Jacobsen var problemet med de generende grundtvigianere et meget simpelt administrativt anliggende. Hvis de har en bestyrelse, skrev han 3.2.1896 til provsten, må der jo eksistere en forening. Men den er ikke anmeldt nogetsteds. Den må have vedtægter, der skal fremlægges, såvel som en medlemsfortegnelse. »Her tror jeg, vor amtsforstander vil kunne tage fat«. Et par måneder senere, 22.4.1896, spurgte han provsten, om Chr. Thygesen og andre, der var gået til alters hos »agitatoren Paulsen« fra Bovlund, ikke kunne slettes som medlemmer af »vor kirke«. Be-

handlingen af sagen mod Chr. Thygesen trak imidlertid i langdrag og blev til sidst, i slutningen af oktober 1896, henlagt af konsistoriet, efter at Thygesen i en samtale med Gottfriedsen havde erklæret, at det var af personlige grunde, han ikke kunne lide at gå til alters hos pastor Jacobsen eller høre Guds ord forkyndt af ham, og det var derfor, og ikke fordi han tog parti for frimenighedsbevægelsen, at han var gået til møde hos pastor Paulsen.

Et halvt år forinden, den 29.4.1896, havde konsistoriet bedt provst Gottfriedsen indhente en indberetning fra pastor Jacobsen om 1) omfang af og formål med de agitationsrejser, han havde gennemført de sidste to år, og 2) hvad han som sognepræst havde foretaget for at modvirke den grundtvigske bevægelse. I sit svar af 4.5. søgte Jacobsen at benægte, at hans foredrag havde haft agitatorisk karakter, men Gottfriedsen gjorde i sin indberetning af 18.5. opmærksom på Jacobsens foredrag i Ladelund i anledning af oprettelsen af en afdeling af Den tyske Forening, ligesom han mente, at det nok ikke var sket uden hensigt, at så fjerne lokaliteter som Knivsbjerg, Husum, Slesvig og Kiel var udeladt i Jacobsens indberetning. Når Jacobsen lejlighedsvis havde sagt nej til at holde taler, måtte forklaringen være den, at han var overbebyrdet med arbejde.

Konsistoriet svarede først 13.10.1896 og pålagde da Gottfriedsen at meddele pastor Jacobsen, at man i hans indberetning af 4. maj havde savnet »den tilbørlige åbenhed«; en agitationsrejse til Ladelund var således ikke blevet omtalt. Pastor Jacobsen skulle nu have besked om, at konsistoriet i sit reskript af 16.3.1895 havde udtrykt ønske om, at nord-slesvigske præster afholdt sig fra politisk agitation.

Kort tid forinden, i slutningen af september, havde den tidligere hofpræst Stöckers organ »Das Volk« bragt en artikel, signeret »Ein Pastor aus der Nordmark«, der kritiserede germaniserende præster i nationalt blandede egne. Den angrebne var åbenbart pastor Jacobsen, og kritikken blev selvfølgelig med glæde taget op af de danske blade i Nordslesvig, der tilmed så en forbindelse mellem denne artikel og et telegram fra maj samme år, hvori kejser Wilhelm havde udtalt, at politiserende præster var en uting. De germaniserende blade i Nordslesvig stillede sig imidlertid fuldt og fast på Jacobsens side. Hans livorgan, Tondernsche Zeitung, aftrykte 16. oktober den leder, hvori den nationalistiske Deutsche Zeitung havde kritiseret artiklen i Das Volk. Med fede typer kunne man her læse: »Han er grundlægger af koloniseringsværket, hvorved det nordlige Slesvig planmæssigt renses for danskere og i samme grad befolkes med tilflyttende tyske kolonister«. »Den brave pastor Jacobsen kan slet ikke berøres af sådanne tåbelige angreb«.

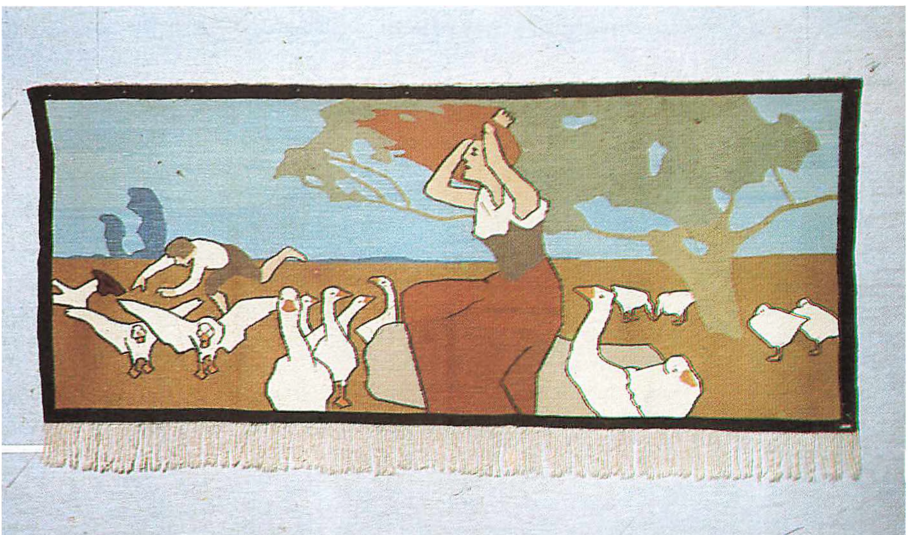
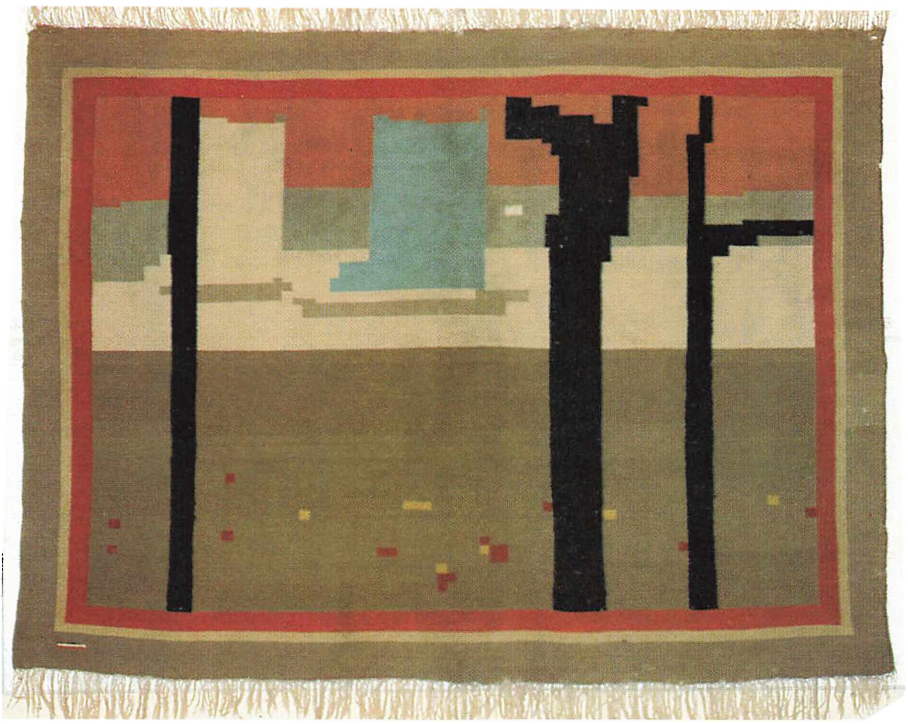
*Jens L. Jørgensen 1862–1946, frime-
nighedspræst i Skærbæk. Foto 1901 i
Hist. Saml. f. Sønderjylland.*

Pastor Jacobsen selv viste i sit svar af 16. oktober 1896 til provst Gottfriedsen klar forståelse for, at han kunne tillade sig at trodse konsistoriet ved at knytte sig nøje til den fremvoksende nationalistiske strømning i Tyskland. Han bedyrede, at han betragtede præstegerningen som sin hovedvirksomhed og så vidt muligt (ordet »möglichst« var understreget) holdt sig fjernt fra al politisk agitation. I kontrast hertil fulgte den afgørende sætning: »Herved går jeg naturligvis ud fra den faste overbevisning, at det kongelige konsistorium ikke betragter det som »politisk agitation«, at man åbent går ind for kejser og rige og for tyskheden samt ved lejlighed holder foredrag i denne ånd, og at det ikke i mindste måde tænker på at pålægge præsterne i Nordslesvig nogen som helst indskrænkning med hensyn til udøvelsen af deres statsborgerlige rettigheder«.

Konsistoriet fastholdt den 3. november 1896, at det måtte bebrejde pastor Jacobsen, at han ikke havde været tilstrækkelig åben over for konsistoriet. Over for Jacobsens svada om udøvelsen af de statsborgerlige rettigheder veg konsistoriet ikke fra sit tidligere forkyndte princip: udøvelsen af disse rettigheder havde hos præster »en selvfølgelig skranke i de særlige forpligtelser, som præster har påtaget sig ved at overtage præsteembedet«. Men konsistoriet vovede ikke at konkretisere denne principerklæring med henblik på Jacobsens forhold.

Pastor Jacobsen fortsatte sin politiske virksomhed, som om intet var

Alfred Mohrbutter: Aftenrøde (Abendröte), 78 x 65 cm.

(se farvebillede øverst på omstående side)

Blandt de ca. 40 kunstnere, hvis udkast til billedvævninger blev udført i væveskolen i Skærbæk og senere i Maria Luebkes værksted, er fra første færd ikke blot Otto Eckmann, men også Alfred Mohrbutter (1867–1916) af særlig betydning. Han levede 1896 i Altona og var ligeledes ven af Friedrich Deneken. Hans udkast vedblev, sammenlignet med Eckmanns, at være stærkere bundet til hans udgangspunkt i det malerisk følte stemningsbillede. Han komponerede mere i farveflader end i linier, og hans udkast minder om symbolistiske billedideer. Titler som »Melankoli«, »Aftenfred« og »Vinter« antyder dette. Motivet »Aftenrøde« skal forstås som en ren farvekomposition. Den glæde ved linier og kurver, som ellers er karakteristisk for Jugendstilen, træder helt i baggrunden; der findes kun rette vinkler, såvel i træets grene som i både og sejl. Dette skyldes, at tæpperne blev udført i en folkelig væveteknik, som var overleveret fra Norge. Udkastet til tegningen forelå for væversken i lille format, tegnet på millimeterpapir. Ved at aftælle kæde- og islættråde blev tegningen overført til fuld størrelse, hvorved der fremkom lutter rektangulære farvefelter og som mindste enhed kvadrater. Denne teknik var lettere at tilegne sig end den egentlige gobelinvævning, som nøje måtte følge konturerne af et udkast på karton i målestokken 1:1. Den norske væveteknik tjente derfor også til uddannelse af væversker.

(Tysk tekst: Ernst Schlee).

Otto Ubbelohde: Gåsepigen (Die Gänsemagd), 69 x 160 cm.

(se farvebillede nederst på omstående side)

Otto Ubbelohde (1867–1922), der stammede fra Hessen, boede, da væveskolen blev grundlagt, i München, oprindelsesstedet for den tyske Jugendstil. Han lavede på dette tidspunkt udkast til tekstilbilleder, som hans kone udførte i broderi. Først i 1899 lykkedes det at engagere ham til væveskolen i Skærbæk. Nogle af sine allerede færdige udkast behøvede han kun at tegne om, så at de kunne anvendes til gobelinvævning, deriblandt fremragende fuglemotiver (ugle, påfugl, hejre) og eventyrfremstillinger. Af disse skabte han seks i samme format, som man kunne have sat sammen til en slags frise, f.eks. til dekoration i et børneværelse. Udkastet til eventyret »Gåsepigen« hidrører fra et maleri, som i 1899 kom til Museum Moritzburg i Halle. Det viser meget godt Ubbelohdes grafiske stil, i hvilken han senere illustrerede en bogudgave af Grimms eventyr; i en lidt uregelmæssig bevægelse indkredser konturerne ensfarvede flader ligesom i et kludeklip. Vævningens struktur træder derved stærkt frem, som i allé væveskolens produkter. Ubbelohdes billedtæpper hører til de kunstnerisk mest overbevisende præstationer fra væveskolen i Skærbæk. Eventyrtæpperne blev fremstillet i dens sidste år og opnåede ikke den popularitet, som de havde fortjent. Ingen fabrik fortsatte det initiativ, som udgik fra Skærbæk, i lignende form, men dog havde skolen vakt interesse for gobelinvævningen i hele det tyske programråde, og det mod øst lige til Königsberg og Østpreussen, mod syd til Ljubljanka/Jugoslavien og Basel. I hele Tyskland og Donaumonarkiet virkede Skærbæk-stilen videre i årtier.

(Tysk tekst: Ernst Schlee).

hændt. I grænseområdet mellem politik og religion fik han i 1897 indført månedlige tyske gudstjenester. En petition herom blev 10. marts 1897 afvist af kirkeforstanderskabet¹⁴², der hævdede, at mange af underskriverne også forstod dansk, mens nogle ikke kunne forstå en tysk prædiken. Bankkasserer Lassen, der havde forestået underskriftindsamlingen, stillede sig selvfølgelig på det modsatte standpunkt, da han i maj officielt blev bedt om at kommentere listen over underskriverne. Synodeudvalgets mistillid til alt, hvad der udgik fra kredsen omkring pastor Jacobsen, fremkaldte en »strengt fortrolig« henvendelse til Peter Timmermann, der blev bedt om at besvare de samme spørgsmål som Lassen. I modsætning til Lassens vage bemærkninger indsendte han den 2. juni et meget detailleret og interessant svar: 7 var danske undersåtter, 3 var kvinder, 1 tjenestekarl, 3 flyttet bort, 9 navngivne personer kunne ikke med velsignelse deltage i en dansk gudstjeneste, 26 kunne til gengæld kun forstå en dansk prædiken, 8 personer var ham ukendte, af de 3 kvinder forstod 1 kun dansk, 1 kun tysk, 1 både tysk og dansk. – I alt indkom der 93 underskrifter på petitionen. Pastor Jacobsen mente, de repræsenterede ¼ af sognets familier, mens provst Gottfriedsen troede, at man kunne regne med 60 tyske familier i sognet, og at 1 månedlig tysk gudstjeneste ville være passende. Den 28. juni 1897 tilsluttede konsistoriet sig dette forslag; desuden skulle der være tysk gudstjeneste anden jule-, påske- og pinsedag.

På dette tidspunkt forelå danskernes modtræk allerede, idet journalist Jens L. Jørgensen fra »Modersmålet« i marts var blevet udnævnt til frimenighedspræst i Skærbæk. Dermed fik danskerne et grundtvigsk og antitysk åndeligt centrum samtidig med, at de var enerådende i sognets kirkelige organer.

Pastor Jacobsen følte sig tryk, når hans kirkelige foresatte rettede deres angreb på hans politiske virksomhed, fordi han vidste, at han på dette område havde den verdslige magt bag sig. Ganske anderledes forholdt det sig, når striden gjaldt præstens pengepung. Af den slags konflikter var der mange, og Jacobsens forsvar bestod her i utrættelige snoninger og om fornødent i injurierende modindlæg. Hans adfærd under hans foretagenders sammenbrud foregribes her.

I 1892 havde synodeudvalget givet pastor Jacobsen ret i en økonomisk betydningsløs sag om bortledning af vand fra præstegården (se s. 43) og tilsluttet sig hans udtalelse om, »at d'herrer Peter og Erik Timmermanns hele rænkefulde og mod sandheden stridende fremstillingsmåde har såret og bedrøvet mig på det dybeste«. Tre år senere var synodeudvalget kommet på ganske andre tanker. Nu var det præstens halsstarrighed, der fik skylden for, at man ikke havde opnået et forlig i det virvar af kompe-

tancestridigheder, parterne var kørt fast i. Derfor måtte konsistoriet nu med sin autoritet føre forligsforslaget igennem.

En ny økonomisk konflikt, der strakte sig over årene 1895 til 1896, har navnlig interesse, fordi den illustrerer forholdet mellem pastor Jacobsen og menighedens repræsentanter.

I 1895 var kirkeforstanderskabet gået med til, at der blev solgt for 1126 mark præstegårdsjord til kreditbanken, der ville opføre en håndværkerbolig på grunden. Pastor Jacobsen anbragte egenmægtigt salgssummen som spareindskud i sin bank. De kirkeældste fik først besked herom ved visitatsen den 11. oktober og henvendte sig den 15. november til præsten og opfordrede ham til inden 4 uger at indsætte beløbet i en autoriseret sparekasse og til at give dem besked om, at dette var sket. Da de ved nytårstid 1896 intet havde hørt fra Jacobsen, frasagde de sig over for synodeudvalget »ethvert ansvar og kaution for beløbet«. Det kom nu frem, at pengene stod på et halvt års opsigelse, og at pastor Jacobsen den 15. november havde opsagt dem til udbetaling den 15.5.1896. Til den tid blev pengene så indsat i sparekassen i Haderslev. Det interessante ved sagen er ikke så meget præstens egenmægtige handlemåde eller hans begunstiggelse af sin egen bank som den omstændighed, at ingen af de to parter søgte at få sagen opklaret og bilagt ved mundtlige drøftelser i de kirkelige organer, hvor de regelmæssigt mødtes, men altid korresponderede om den; og da Jacobsen ikke besvarede breve, han modtog fra de kirkeældste, måtte brevvekslingen som regel finde sted med provsten som mellemmand¹⁴³.

Under von Köller

Politisk virksomhed

v. Steinmanns efterfølger som overpræsident, Ernst Mathias v. Köller (august 1897–august 1901), regnede ved sin udnævnelse med, at han hurtigt kunne skabe »ro« i Nordslesvig ved hjælp af »den hårde hånds politik« over for danskerne og en næsten ubegrænset støtte til tyske initiativer. Under disse forhold forekom det ham, at ingen enkeltperson bedre end pastor Jacobsen kunne opnå de hurtige og iøjnefaldende resultater i germaniseringsarbejdet, der var v. Köllers mål. Nu havde Jacobsen altså mulighed for at lade sine foretagender udvikle sig uden at behøve at skele til rentabiliteten; han vidste, at han havde regeringen bag sig, hvis han ville gøre politisk karriere, og han kunne være sikker på, at de kirkelige myndigheder ikke ville vove at angribe hans kirkelige stilling uden regeringens billigelse. Hans karaktermæssige brist – drikfældighed, upålidelighed osv. – blev dysset ned.

Allerede i oktober 1897 var pastor Jacobsen på tale som rigsdagskandidat i Tønder-Husum kredsen¹⁴⁴, og i december blev han på et møde i Deutschsocialer Reform-Verein (antisemiterne) i Flensborg præsenteret som rigsdagskandidat. Han udtalte, at han efter opfordring havde besluttet sig til at kandidere sideordnet med partiets officielle kandidat, Raab. Med blødende hjerte havde han set middelstandens nedgang, fortalte han, og han ville bestandig søge at repræsentere småborgernes, håndværkernes og landmændenes interesser over for storkapitalismen. Angel-bøndernes førende mand, Jensen Oksager, erklærede på Bund der Landwirte's vegne, at denne store protektionistiske organisation ville støtte Jacobsens kandidatur. Blandt dem, der tog til orde for pastor Jacobsen, var også Den tyske Forenings tidligere formand, Hermann Schwartz. Antisemiterne havde imidlertid gjort opstillingen af pastor Jacobsen afhængig af, at også de nationalliberale ville acceptere ham, og da denne forudsætning glippede, faldt også hans kandidatur¹⁴⁵.

Hans ærgerrighed bevirkede, at han i april 1898 faldt for fristelsen til at lade sig opstille som rigsdagskandidat for middelstandspartiet (antisemiterne) mod de frisindede i det fjerne Schaumburg-Lippe, og i maj rejste han til sin valgkreds for at præsentrere sig for sine vælgere. Skønt

Jacobsen, som Tondernsche Zeitung skrev, var blevet opstillet »von hochangesehener Seite«, blev han heller ikke valgt dér¹⁴⁶.

I Skærbæk kunne det tyske parti på samme tid glæde sig over en klar valgsejr, idet der for første gang var tysk flertal i Skærbæk kommune: 97 tyske stemmer (en fremgang på 31 i forhold til 1893) mod 87 danske (en fremgang på 10)¹⁴⁷. Denne sejr gjorde selvfølgelig dybt indtryk i danske kredse. Hejmdal bragte en interessant analyse af det tyske vælgerkorps i Skærbæk¹⁴⁸. Den tyske presse angreb analysen, fordi den nævnte 87 af de tyske vælgere ved navn, men man afholdt sig fra at betegne den som urigtig. Ifølge denne liste¹⁴⁹ var 30 stemmer afgivet af tjenestemænd, 20 af personer, »der, så vidt vides, på en eller anden måde er særlig interesserede i den tyske banks pengeomsætning« (heraf 15 tilvandrede), 18 af folk, der anses for afhængige af tyske foretagender, 11 af indfødte tysk-sindede nordslesvigere og resten (18) overvejende af fremmede teglværksfolk og lejlighedsarbejdere.

Pastor Jacobsens mange aktiviteter og ikke mindst den tyske valgsejr i Skærbæk gjorde det naturligt, at han kom på tale som tysk kandidat ved landdagsvalget i efteråret 1898. På et ekstraordinært bestyrelsesmøde i Den tyske Forening den 30. september blev hans navn imidlertid ikke fremført, og man regnede med, at den hjemmetyske dommer Bachmann ville blive genvalgt med knusende majoritet i Tønder valgkreds. En uges tid senere (8. oktober) meddelte Brockschmidt i Tønder, der var formand for de nationalliberale foreninger i kredsen og en stor beundrer af Jacobsen, imidlertid på et møde af nationalliberale tillidsmænd, at man fra flere sider ønskede pastor Jacobsen, og at denne havde givet sit samtrykke. Ved den påfølgende afstemning stemte 18 for Bachmann, 13 for præsten, men dette udfald fik ikke Jacobsen til at trække sin kandidatur tilbage.

Den 14. oktober fremlagde pastor Jacobsen sit program på et valg-møde i Løgumkloster. Han skildrede sig selv som landmand, vendte sig mod »die Antinationalen« og »die Internationalen« og ønskede en foreningslov, der muliggjorde en speciel fremfærd mod rigets fjender, »thi de er ikke børn af huset«.

De nationalliberale førere i Tønder brugte skrappe metoder i deres kamp for at sikre Jacobsens valg. Man undlod mod sædvane at indkalde en generalforsamling, der skulle træffe afgørelsen i kandidatspørgsmålet; Bachmann fik ikke svar på en henvendelse til den nationalliberale forening, hvori han tilbød igen at overtage mandatet; hans første valgmøde blev ikke åbnet og ikke overværet af Brockschmidt som de nationalliberales formand; på et senere valgmøde (i Tønder) nægtede et bestyrelses-medlem i den nationalliberale forening at præsentere Bachmann, osv.

Følgen var en splittelse af de nationalliberale rækker således, at man i Tønder by tog stilling for Jacobsen og priste hans energi, dristige vovemod og hurtige beslutsomhed, mens man i landdistrikterne med Højer som centrum ikke lod sig rokke fra sin støtte til den sindige og fåmælte Bachmann.

Tondernsche Zeitung hævdede til det sidste, at Jacobsen ville sejre. Stemningen for pastor Jacobsen bliver gunstigere fra dag til dag, hed det i bladet den 3. november. Ved valgmandsvalget samme dag blev der imidlertid afgivet 97 stemmer på Bachmann, 62 på pastor Jacobsen og 27 på danskernes kandidat, redaktør Jessen¹⁵¹.

Samme år var det tydeligt blevet demonstreret, at pastor Jacobsen havde regeringens bevågenhed. Den 28. april kom overpræsident v. Köller, ledsaget af regeringsassessor Becherer (fra 1900 landråd i Haderslev) på besøg i det flagsmykkede Skærbæk, hvor de besøgte væveskolen og kreditbanken og visiterede skolen. Et par måneder efter dette goodwill-besøg kom landbrugsminister v. Hammerstein samt regeringspræsident Zimmermann til Skærbæk (11. juli). De havde været i Gram for at se på større gårde, der var til salg. I Skærbæk, hed det i avisen, havde de beset pastor Jacobsens byggeforetagender, men sagen har nok snarere været den, at de langtrukne forhandlinger vedrørende statens køb af Sundbølgård og bankens gårde i Ottersbøl og Åbølling blev indledt ved denne lejlighed¹⁵² (se s. 63).

Også med sin foredragsvirksomhed søgte pastor Jacobsen at placere sig som en mand, der var vokset ud over de snævert lokalpolitiske rammer. I februar 1898 holdt han foredrag om billedtæpperne og om den nationale kamp i Nordslesvig i en række mellemtyske byer: i Essen, Krefeld, Mühlheim, Moers, Bonn, Bremen, Hohenlimburg og Elberfeld. Alle vegne fremhævede han kreditbankens betydning for germaniseringen og opfordrede sine tilhørere til at indmelde sig som andelshavere. Det umiddelbare udbytte for banken blev dog ringe, idet den kun fik en halv snes nye andelshavere fra de nævnte byer¹⁵³.

Denne rejse midt i en præsts travleste tid på året bragte hans gejstlige foresatte i harnisk. Den 1. marts pålagde konsistoriet provst Gottfriedsen at indsende en dokumenteret redegørelse, der skulle vise, hvorfor han havde givet Jacobsen orlov. Sagen havde givet anledning til utiltalende drøftelser i bladene, hed det. Det viste sig, at Jacobsens orlovsansøgning af 27. januar havde gjort Gottfriedsen så rådvild, at han havde bedt generalsuperintendenten (Kaftan) om en udtalelse. Orloven var et stærkt forlangende, havde Gottfriedsen skrevet, og derefter: »Men at nægte ham orlov er også sin sag på grund af den stilling, han indtager!« (i Gottfried-

sens indberetning til konsistoriet lød det tilsvarende sted »på grund af Jacobsens særlige social-politiske stilling«). Efter at der var blevet vekslet flere telegrammer mellem Skærbæk og Nustrup, slog Jacobsen i et brev af 3. februar på, at rejsen var nødvendig, fordi foredragsaftenerne allerede var blevet bekendtgjort. Han havde ikke forestillet sig, at man kunne nægte ham denne orlov. »Det er jo ikke en orlov, som jeg ønsker i min personlige interesse, som rekreation eller til min fornøjelse, den er tværtimod kun en overordentlig anstrengelse og et åndeligt arbejde for mig, som jeg imidlertid gerne påtager mig i Skærbæk sogns interesse«. Nu bevilgede Gottfriedsen orloven, dels fordi man ellers satte de mellemtyske kunstvenner i forlegenhed, dels fordi han forestillede sig, at der ellers ville komme hadefulde presseangreb på de kirkelige autoriteters antisociale anordninger! Den 14. marts erklærede konsistoriet sig indforstået med Gottfriedsens opfattelse og fremgangsmåde¹⁵⁴.

Åbenbart ud fra en følelse af, at det netop nu var hans pligt at holde øje med, om pastor Jacobsen efterkom sine pligter, besluttede provst Gottfriedsen at overvære den tyske gudstjeneste i Skærbæk den 6. februar. Jacobsen var imidlertid kommet undervejs med, hvad der forestod, og en uges tid senere kunne Hejmdal skrive, at den tyske gudstjeneste var blevet stærkt besøgt, fordi præsten i skrivelser til hver tysk familie i sognet havde opfordret til talrigt fremmøde. Prædikenen var god, skrev Gottfriedsen til konsistoriet, men Jacobsen var, tilsyneladende ud fra en følelse af at være uretfærdig forfulgt, flere gange umotiveret rørt til tårer.

Som politisk taler havde pastor Jacobsen på en ganske anden måde medvind. Hans ry kom bl.a. til udtryk i, at de slesvig-holstenske krigerforeninger den 14. og 15. maj 1898 holdt deres årsmøde i Skærbæk. 105 foreninger var repræsenteret. Pastor Jacobsen valgte det rette politiske emne ved at tale for den tyske flåde¹⁵⁵.

Hans holdning ved de patriotiske fester, han arrangerede, og indholdet i de taler, han holdt, var nu, i overensstemmelse med den kurs, v. Køller havde afstukket, afgjort uforsonlig over for danskerne. 50-året for det slesvig-holstenske oprørs udbrud fejredes i Skærbæk med tydelige antidanske provokationer. Krigerforeningen havde ønsket én times klokkeringning før festgudstjenesten, og da det blev afslået af kirkeforstanderskabet, lod pastor Jacobsen på egen hånd ringe med klokkerne. Over for skolebørnene udnyttede præsten sin myndighed som skoleinspektør til det yderste. Hver lærer skulle den 24. marts kl. 9 om morgenen holde en fest i sin klasse. Derpå skulle børnene opfordres til at deltage i festgudstjenesten. Medens kirkegangen formelt var frivillig, var børnene forpligtet til sammen med deres lærere at tage del i de voksnes optog fra skolen til

kirken. Efter gudstjenesten blev der på skolepladsen plantet en dobbeltteg; en klage herover fra skolerepræsentationens side blev afvist af landråden¹⁵⁶. Ved et stort møde, som Den tyske Forening den 11. marts afholdt i Arrild til minde om oprøret, udtalte pastor Jacobsen i sin festtale bl.a.: »Bort med den danske skoleforening, der drypper gift i vore unges hjerter«¹⁵⁷. Også ved en af Den tyske Forening arrangeret folkefest i Hellevad den 14. august var Jacobsen hovedtaleren; han priste her Wilhelm II. som Bismarcks arvtager¹⁵⁸. – Karakteristisk var også hans holdning til den lokale good-templar loge, »Fremad«. For at vinde dens medlemmers sympati havde kreditbanken årligt ydet den et lille beløb, i 1897 havde den endog foræret logen en grund ved siden af den, hvorpå den havde opført sit logehus¹⁵⁹. I forbindelse med det nordslesvigske storlogemøde i Skærbæk i juli 1898, der bl.a. overværedes af gæster fra Danmark, kom hans tysknationale tendenser imidlertid klart til udtryk. Af de syv æresporte var nogle forsynet med tyske indskrifter og prydet med tyske og slesvig-holstenske farver, og mange havde hejst det tyske flag. Da Flensborg Avis havde kritiseret denne demonstration, svarede Tondernsche Zeitung med følgende sætning, der var typisk for den hysteriske holdning, der nu prægede den officielle tyskhed: »Tilstandene bliver efterhånden utålelige, og det er på høje tid, at fredelige borgere og foreninger beskyttes mod denne danske terrorisme«¹⁶⁰.

Pastor Jacobsens agitationsvirksomhed havde i disse år sine tyngdepunkter i Den tyske Forening (i Nordslesvig) og i Det altyske Forbund (i Tyskland uden for Nordslesvig).

Den 17. januar 1899 aftrykte Tondernsche Zeitung efter Deutsches Wochenblatt pastor Jacobsens programartikel »Die Wiedergewinnung der Nordmark«. Den tyske regerings hensynsfulde behandling af danskerne efter 1864 havde ikke ført til, at man vandt de dansksindede for sig. v. Köllers politik ville derimod skabe ro, »hvis vor regering med fasthed og beslutsomhed, konsekvent og uden nogensinde at vige tilbage fortsætter ad den vej, den er slået ind på«. De danske religionstimer burde afskaffes, mente han nu, og erstattes af to fakultative timer i dansk sprog. En sådan politik ville indgive rigets og tyskhedens fjender den lammende følelse: Det nytter ikke noget, vor sag er tabt. Samtidig skulle man huske på, at det, det gjaldt om at genvinde, ikke var fremmed blod, ikke en af naturen fjendtlig stamme, men den ædleste germanske race.

I efteråret 1899 vakte pastor Jacobsen megen opsigt med en tale, som han holdt den 17. september efter afsløringen af et mindesmærke over de slesvig-holstenere, der faldt i træfningen ved Brøns i 1849. Talen var meget martialske og fjernt fra den sagtmodighed og fredens ånd, man forbin-

der med kristen moral. Her er nogle af sætningerne¹⁶¹: »Mennesket må vælge mellem at være hammer eller ambolt! Den gamle kejser valgte hammeren! Hil dig kejser, sving hammeren! Knus fjendernes hoved! Før dit folk til herlighed og storhed!« Forbavsede nok tog pastor Jacobsen til genmæle mod Hejmdal, der havde bebrejdet ham, at han i modstrid med evangeliet bad kejseren knuse den danske befolknings hoveder¹⁶². I et læserbrev, som Hejmdal offentliggjorde den 25. september, forkastede han »hin blødagtige, marvløse limonadekristendom, som pietismen hylder«. »Raske gutter med stålfast hånd og frejdigt mod, som drager i strid for deres gode sag, er Vorherre kærere end hulkende krystere, der fattes mod til at tale og virke«.

Skulle tyskheden sejre i Nordslesvig, måtte følgende krav opfyldes: 1) En fast tysk hånd, der holder de danske urostiftere og folkeførere i stramme tøjler. 2) En energisk embedsstand, der er sig sin nationale ærespligt bevidst og til stadighed opfylder den. 3) Et folk, der føler det som en national ærespligt at støtte og styrke tyskhedens pionerer. Pastor Jacobsen fremførte disse krav i et foredrag (»Hvad vi tyskere i Nordslesvig har hårdt brug for«), som han den 23. februar 1900 holdt i Den tyske Forenings lokalafdeling i Slesvig. Hun krydrede foredraget med angreb på »den danske agitations frygtelige terrorisme«, men fremhævede også, at det var de tyske nordslesvigeres opgave at bygge en bro til Norden med henblik på den tid, da Altskandland skulle stå sin prøve i kampen. Forudsætningen for denne forståelse var dog, at »vore nordiske brødre« accepterede, at Nordslesvig var tysk jord¹⁶³.

Langt mere velovervejet, og for så vidt en undtagelse blandt Jacobsens taler, var det foredrag, han den 9. november 1900 holdt på en »tysk aften« i Klovtoft. »Om nationale resultater og optrækkende farer« kaldte han det. Tiden var nu inde til en stort anlagt national politik i Nordslesvig; »vi står sejrrikt med vajende faner på hele linjen«. Han var imidlertid klar over, at den definitive sejr langt fra var vundet. »Mon den generation, der lever i dag, vil komme til at opleve tyskhedens fulde sejr? Det er endnu ikke afgjort!« De danske førere regnede han ikke for noget, de var for det meste seminarister. Men i fremtiden ville danskerne få akademisk uddannede førere, og de ville være farlige. Fru von Wildenradt-Krabbe, der kort forinden med tysk støtte var blevet redaktør af dagbladet Dannevirke, anså han for en alvorlig hindring for tyskhedens snarlige sejr; hun var sine modstandere fra den danske lejr langt overlegen¹⁶⁴. Pastor Jacobsens udtalelser om fru von Wildenradt-Krabbe vakte ikke blot offentlighedens, men også kultusministerens opmærksomhed. v. Köller gav ministeren forklaringen i et brev af 20. december: Hvad pastor Ja-

cobsen sagde om fru en skulle tjene til at befæste hendes stilling hos de dansktalende nordslesvigere, efter at danske hedsporere havde hævdet, at der bestod en nærmere forbindelse mellem hende og Jacobsen¹⁶⁵.

I pastor Jacobsens taler omkring århundredskiftet gives der atter og atter udtryk for tilfredshed med v. Köllers hårde kurs. Men hvor Jacobsen ville germanisere, var det v. Köllers mål at skabe ro og lydige undersåtter i Nordslesvig. En sådan jordbunden preussisk politik kunne ikke tilfredsstille Jacobsen. Han talte sjældent eller aldrig om Preussen, og det tyske rige af 1871, der var Den tyske Forenings idealstat, blegnede i hans bevidsthed over for fremtidens Altskand med dets folkekejsere. v. Köller og hans embedsmænd kunne derfor nok glæde sig over pastor Jacobsens politiske virksomhed og drage fordel af den, men de sørgede samtidig for, at hans flyvske ideer ikke kunne identificeres med regeringens politik. Det var sikkert derfor, at pastor Jacobsen ikke var inviteret med til v. Köllers herreselskab dagen efter, at han i Slesvig havde holdt sit store foredrag om den nødvendige Nordslesvig-politik, som også den netop forsamlede provinslanddags medlemmer havde været indbudt til at påhøre¹⁶⁶. Man lægger også mærke til, at Nordslesvigs kolonisering med tyskere og hans egne foretagender træder ganske i baggrunden i hans taler fra disse år. Han forkyndte nu, at de store nationale resultater kun kunne nås med statens hjælp, og at de tyske pionerers hovedopgave derfor var at udøve et pres på regeringen, så den bevægede sig i den rigtige retning.

Denne holdning havde pastor Jacobsen tilegnet sig hos altskerne, som han kom i stadig nøjere kontakt med. Den 3. og 7. februar 1899¹⁶⁷ talte han i de altske afdelinger i Essen og Magdeburg om det tysknationale arbejde i Nordslesvig. I begyndelsen af september 1899 deltog han som Den tyske Forenings repræsentant i den altske kongres i Hamborg¹⁶⁸. Her talte han om den hårde kamp mod danskerne. »Da kam der vielgeschmähte, von uns vielgeliebte Köller und hat den Dänen die Faust auf den Nacken gelegt und hat ihnen zugerufen: Zurück!« Efter kongressens afslutning fulgte et større antal af dens delegerede med pastor Jacobsen til Lakolk, hvor altskernes formand, professor Hasse, tog ordet ved en Sedan-fest¹⁶⁹.

I januar 1900 fulgte Jacobsen denne triumf op med en foredragsrejse i Westfalen. I Hagen talte han til flere hundrede tilhørere, der tegnede for ca. 10.000 mark obligationer og andele i Skærbæk kreditbank¹⁷⁰. I juni samme år blev Jacobsen indvalgt i Det altske Forbunds hovdbestyrelse, og i januar 1901 lykkedes det ham at få altskernes forretningsudvalg til at optage Skærbæk kreditbank blandt de objekter, som de altske lokalafdelinger opfordredes til at fremme med ekstraordinære bidrag¹⁷¹.

I Skærbæk oprettedes der den 8. oktober 1900 en altyisk afdeling med 45 medlemmer¹⁷².

Økonomiske foretagender

Kreditbankens offentliggjorte regnskaber frem til 1900 viste kun nævneværdige forskydninger i de poster, der påvirkedes af altyiskernes økonomiske støtte. (I hvert nummer af *Alldeutsche Blätter* opfordres medlemmerne til at styrke tyskheden i Nordslesvig enten ved at blive andelshavere i banken, indsætte sparepenge i den eller købe obligationer à 500 mark). Spareindskuddene, der i 1897 havde været nede på 25.000 mark, beløb sig i 1900 til 112.000 mark, af obligationer havde banken i 1897 udstedt for 97.000 mark og i 1900 for 188.000 mark. Denne udvikling stod i forbindelse med, at antallet af andelshavere uden for Nordslesvig var i stærk vækst: 41 i 1895, 445 i 1900. Antallet af nordslesvigske andelshavere stagnerede derimod: 578 i 1895, 585 i 1900. I modsætning til disse poster lå værdien af den af banken ejede jord næsten uændret på over 300.000 mark¹⁷³.

Stigningen i spareindskuddene skyldtes uden tvivl altyiskerne. I *Alldeutsche Blätter* meddelte banken 15.6.1901, at den for at få flere midler til sine store nationale formål havde oprettet filialer, der modtog spareindskud, forskellige steder i Tyskland. Det tilføjedes, at renten var høj, fordi banken ydede højtforrentede kortfristede lån og havde yderst lave udgifter til administration. – Situationen var i virkeligheden den, at spareindskud forrentedes med 5 % for at lokke pengestærke klienter til, og dertil kom så en provision på 1 % til agenterne i de tyske storbyer. Resultatet var en ekstremt høj udlånsrente, der var ruinerende for de småkårsfolk, som var bankens gamle kunder, og den gjorde det umuligt for banken at hjælpe tyske tilflyttere. – Det var også Det altyiske Forbunds medlemmer, der fortsat købte bankens obligationer.

I året 1900, da konjunkturerne både økonomisk og politisk var ugunstige for pastor Jacobsens foretagender, lykkedes det ham at slippe af med Sundbølgård og de to gårde i Øster Åbølling og Ottersbøl, som længe havde været en møllesten om præstens hals. Køberen var den presussiske stats domæneforvaltning, der overtog gårdene for 106.000 mark og udbetalte kreditbanken godt 17.000 mark¹⁷⁴. Købet skete for at styrke banken finansielt, hedder det rent ud i en oversigt over domænekøbene, som i 1902 udarbejdedes til brug for den nye overpræsident. Hvor behageligt det end var for banken, at staten således littede dens arealkonto, så var

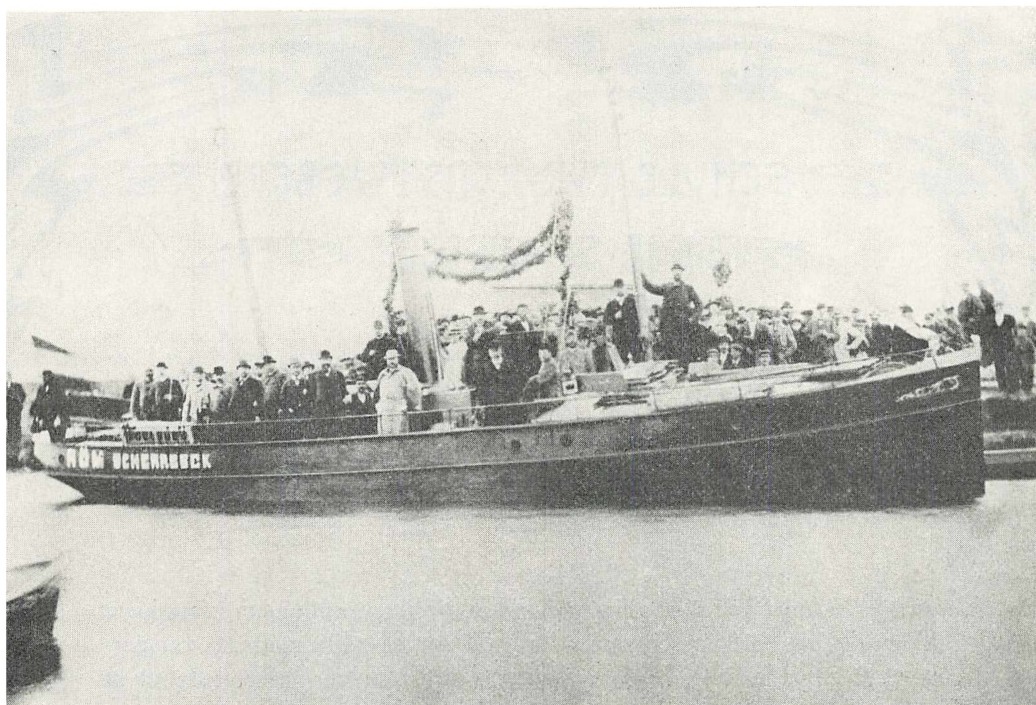
Kunstvæveskolens brevhoved fra 1902 i typisk jugend-stil. Skolens triumfer, guldmedaljen på »Frauenkunst-Gewerbeausstellung« i Wien i 1900 og sølvmedaljen på verdensudstillingen i Paris samme år lades naturligt nok ikke uomtalt. LA Åb Toftlund amtsret pk. 354.

salget i det lange løb ikke gunstigt for den. Banken skulle nemlig forpagte gårdene indtil 1918 for en samlet årlig ydelse på 3200 mark og var derfor nødt til at ansætte underforpagtere, der ikke var forpligtede til at sørge for bygningernes vedligeholdelse¹⁷⁵. Følgen var stadige tab.

Kunstvæveskolen nåede i 1900 op på højdepunktet af sit ry. Den fik elever og bestillinger både fra Tyskland og andre lande. Ingen ringere end Krupp fra Essen bestilte ti store billedtæpper i Skærbæk¹⁷⁶. På en »Frauenkunst-Gewerbeausstellung« i Wien fik væveskolen den store guldmedalje¹⁷⁷. På verdensudstillingen i Paris i 1900 opnåede den en sølvmedalje for sine produkter¹⁷⁸. Allerede i januar rejste pastor Jacobsen med konsistoriets tilladelse til Paris for at føre tilsyn med indretningen af væveskolens stand, og fra 21. august til 7. september havde han igen orlov for at kunne besøge verdensudstillingen i Paris¹⁷⁹.

Væveskolens økonomi stod desværre i kontrast til dens kunstneriske ry. De detaljerede oplysninger om drift og regnskaber, som handelsministeriet i 1898 havde forlangt at få tilsendt som betingelse for at tillade skolens fortsatte eksistens, blev aldrig afsendt fra Skærbæk.

Men i foråret 1900, da væveskolen regnede med stærkt stigende ordretilgang som følge af udstillingen i Paris, mente bestyrelsen, at tidspunktet var det rette til at bede regeringen om støtte til en nybygning, der skulle koste 21.000 mark, og som i stueetagen skulle rumme to store vævesale og en tegnesal. Til dette byggeri ønskede man et engangstilskud på 12.000 mark og desuden en årlig subvention på 600 mark. Ansøgningen blev be-

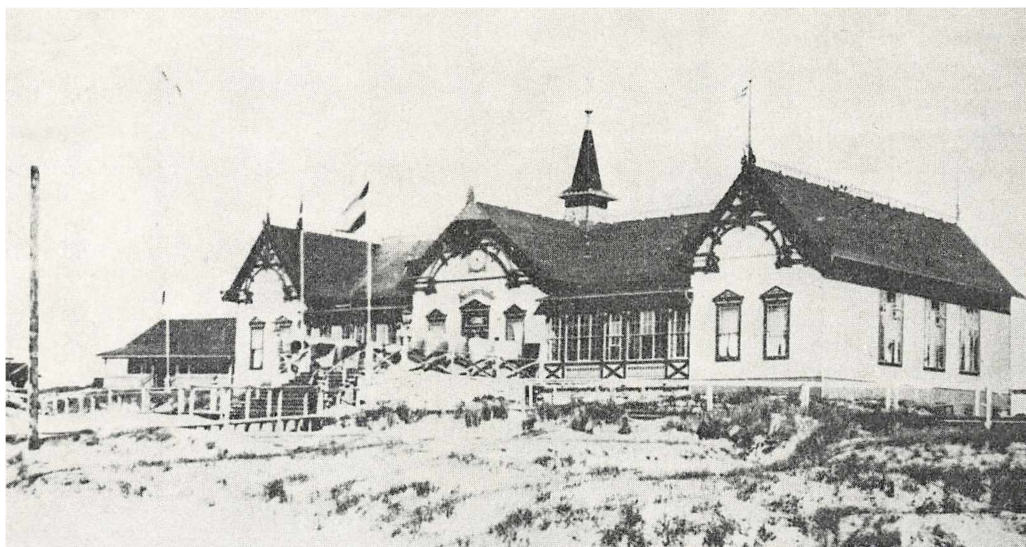

Øjebliksbillede fra Lakolks indvielse. Pastor Jacobsen (i lys frakke) sejler fra Skærbæk brohoved ombord på damperen Röm. Gengivet efter Thade Petersen: Rømø, 1979.

grundet med den anerkendelse, tæpperne havde fundet i alle kunstforstandige kredse og med skolens nationalpolitiske betydning. Ifølge en vedlagt statusopgørelse havde væveskolen en formue på 31.433 mark. Den skyldte ganske vist kreditbanken 25.350 mark, men heroverfor stod grund og bygninger, der var opgjort til 25.000 mark, og et tæppelager til en værdi af 48.189 mark.

Opgørelsen var så sagnvinsk, at den nødvendigvis måtte fremkalde skepsis. Navnlig de beløb, der angav grundens, bygningernes og tæppelagerets værdi forekom meget diskutabile. Dertil kom, at omsætningen (i 1899 13.205 mark) var meget lav i forhold til lagerets størrelse, og at væveskolen arbejdede med lånt driftskapital. Væveskolen var unægteligt vanskelig stillet. Men disse trængsler ville pastor Jacobsen komme ud af ved at følge en tankegang, der stillede ham på linje med konen med æggene: Væveskolen kunne slippe ud af sine vanskeligheder ved hjælp af en

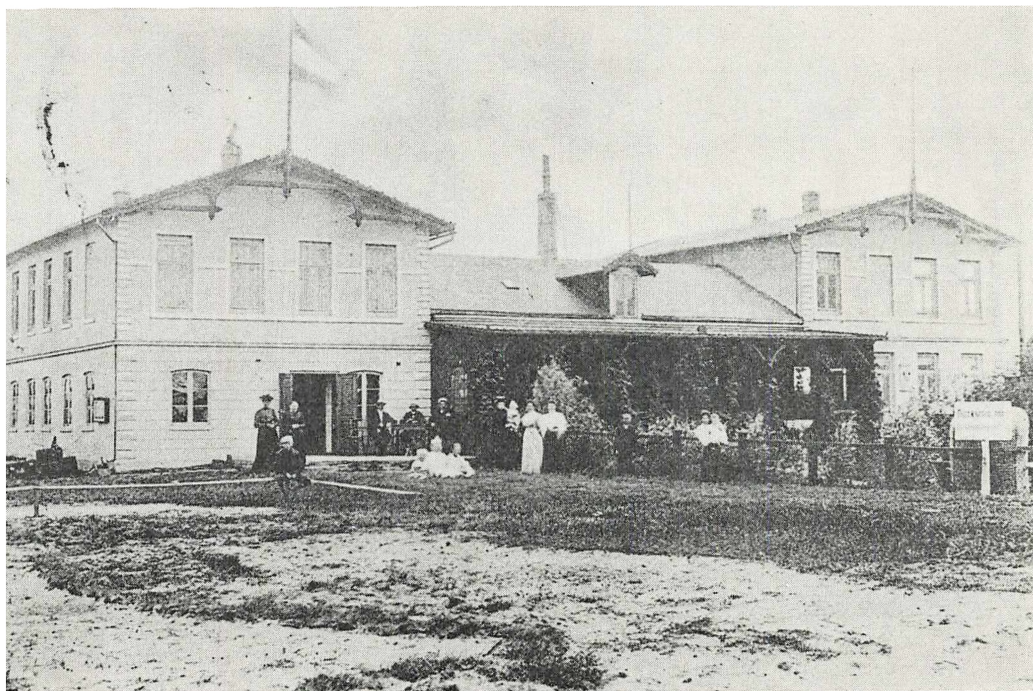

Kaiserhalle i »Nordseebad Lakolk«. Postkort o. 1900. Gengivet efter Thade Petersen: Rømø, 1979.

stærkt øget omsætning; den ville blive opnået efter verdensudstillingen i Paris; den stærkt øgede omsætning ville bevirke en tilsvarende forøgelse af produktionen; en stærkt øget produktion forudsatte ansættelse af flere væversker; dem var der ikke plads til i de eksisterende lokaler; derfor var nybyggeriet en nødvendighed; nybyggeriet lod sig kun realisere med statsstøtte. – Regeringspræsidenten var på sin side ganske klar over, at alt dette var fantasterier. »Der er fare for, at hele foretagendet bryder sammen finansielt«, skrev han i april 1900 til handelsministeriet. Men det forhindrede ham aldeles ikke i at støtte de Jacobsenske planer: Skolen for tjente støtte, dels for at højne det tyske kunsthåndværk, og dels fordi skolens nedlæggelse i høj grad måtte beklages i nationalpolitisk henseende. Skærbæk var et hovedsæde for den tysknationale bevægelse. Handelsministeren kunne imidlertid ikke gå ind på denne tankegang og måtte beklage, at han ikke rådede over de nødvendige midler¹⁸⁰.

I Lakolk gennemførtes der frem til 1901 årlige udvidelser. I 1900 udvidedes »Kaiserhalle«, der var anlæggets centrum; her var spisesal til 3–400 gæster, læsestue med 30 aviser og billardværelse. Samme år blev der på stranden anlagt en sportsplads, forsynet med alle moderne gymnastikredskaber. En lærer fra Hamborg tog sig af undervisningen. For 38.000 mark købte selskabet Laust Schmidts gæstgiveri i Havneby med

Hotel »Römerhof« i Kongsmark omkring 1902. Venstre sidefløj og midterbygningen var optaget af gæstgiver Wensiens hotel og i højre sidefløj var der lokaler for post- og telegrafkontoret. Hestebanen havde udgangspunkt til højre for hotelbygningen, og det hvide skilt fortæller, at her sælges billetter. Postkort i Historisk Forening for Skærbæk og Omegn.

overtagelse den 1. april 1901. Samtidig udvidedes logihuset »Römerhof« i Kongsmark; det skulle rumme 58 gæsteværelser, 10 rum for personalet og 3 lagerrum. Kongsmark var forbundet med Lakolk ved hjælp af en sporvej; passagererne blev transporteret i et hestetrukket køretøj, der var forsynet med sejl. Lakolks særkende var de mange (efterhånden et halvt hundrede) »blokhuse«, der var prydet med dragehoveder og andre forsi-ringer. Hver hytte havde sit navn, der enten var taget fra den nordiske mytologi som »Niffelheim«, »Walhall« og »Mimershöhle« (broen »Bifrost« førte over kløften »Ginungagab«), eller fra tyske kolonier (»Kiautschau«, »Samoa« o.lign.) eller fra Boerkrigen, såsom »Ladysmith«, »Prätoría« og »De Wets Versteck«. Pastor Jacobsen betegnede Lakolk som »ein billiger Kurort für den deutschen Mittelstand«, men det var åbenbart et vidt be-greb, for man sørgede både for at have bjørneskinker og champagnekølere

Hvert år d. 2. sept. blev dagen for den preussiske sejr ved Sedan mindet med festligheder for skolebørnene – her ved hotel »Römerhof« i Kongsmark. Gengivet efter Thade Petersen: Rømø, 1979.

på lager. Ernst Hasse, Det altske Forbunds formand, havde nok mere ret, da han efter et besøg på Rømø i 1899 skrev, at Lakolk mere og mere udviklede sig til et »Stellidichein des Alldeutschen Verbandes«¹⁸¹.

Stigningen i antallet af badegæster så tilfredsstillende ud. I 1898 havde der kun været ca. 200, i 1899 var der 1104, i 1900 1853 og i 1901 2072. En meget stor del af disse gæster opholdt sig imidlertid mindre end tre dage på Rømø (1283 i 1900 og 1136 i 1901). Fra 1902 dalede badegæsternes antal¹⁸².

Lakolk-selskabets akilleshæl var forbindelsen mellem Rømø og fastlandet. Strækningen faldt i to afsnit: vejen fra Skærbæk by til Brede ås munding, og skibsfarten fra dette punkt til Kongsmark. Skærbæk rederi måtte i 1899 bruge sit regnskabsmæssige overskud på 1500 mark til afskrivninger, og i 1900 besluttedes det at fusionere rederiet med Lakolk-selskabet, der betalte rederiet 1/10 af aktiekapitalen. Størrelsen af rederiets tab lader sig ikke fastslå¹⁸³. Fra 1. juni 1900 fik Lakolk-selskabet overdraget postbesørgelsen til og fra Rømø, som indtil da var gået over Ballum. Samtidig fik Rømø en post- og telegrafstation. Altskernes formand, Hasse, erklærede efter sit besøg på Rømø, at disse forbedringer

skyldtes en henvendelse, han i oktober 1899 havde rettet til postminister von Podbielski¹⁸⁴. For postbefordringen fik selskabet en godtgørelse på 5500 mark om året¹⁸⁵.

Vejen fra Skærbæk til Rømhø-damperens anløbsbro (»brohovedvejen«) gav anledning til årelange stridigheder. Kommunerådets dansksindede flertal dokumenterede, at vejen i forbindelse med udskiftningen i 1770-erne var blevet anlagt til brug for ejerne af marskarealerne; indtil ca. 1880 havde den været spærret med en bom, og køretøjer, tilhørende andre end interessenterne, skulle betale et beløb svarende til 30 Pf. for passagen. Vejen var i en elendig forfatning og derfor en kilde til stor irritation for Lakolk-selskabet. Amtsforsanden iværksatte i 1899 en udbedring af den på kommunens bekostning, idet han gjorde gældende, at dette var i offentlighedens interesse. En proces, som kommunen af den grund anlagde imod amtsforsanden, slæbte sig hen til 1902. I 1900 søgte landråden at få kredsens (amtet) til at påtage sig anlægget af en helt ny vej, men han blev imødegået af Timmermann, der hævdede, at vejen udelukkende var til fordel for Lakolk-selskabet¹⁸⁶.

Badestedets mange og store bygninger og anlæg krævede selvfølgelig en langt større kapital end de 30.000 mark, stifterne havde indskudt ved starten. Kapitaludvidelsen syntes ikke at volde vanskeligheder. I slutningen af 1899 havde stifterne fra 1898 bragt kapitalen op på 180.000 mark (6 × 30.000 mark). Heraf var ikke mindre end 72.000 mark stiftergevinst¹⁸⁷, altså 12.000 mark pr. parthaver. En anden sag var så, at stifterne havde svært ved at dokumentere, at de faktisk havde anbragt de beløb, der ikke indeholdtes i stiftergevinsten, i selskabets jord og bygninger. Af de oprindelige stiftere udtrådte købmand Schmidt i 1900 af selskabet, efter sigende under pres fra sin dansksindede slægt. Han erstattedes af redaktør Thamssen fra Tønder. I 1901 udtrådte Olufsen og Petersen, i april 1902 udtrådte Lassen og erstattedes af entreprenør K. E. Poehle-mann, der i juli forlod selskabet sammen med pastor Jacobsen.

Fra 1900 optages en række altske parthavere, som pastor Jacobsen vandt på sine agitationsrejser. I oktober 1900 var selskabets kapital 330.000 mark, og fra da af og frem til udgangen af maj 1902 udvidedes kapitalen 6 gange og beløb sig derefter til 419.000 mark. I oktober 1901 var der 19 parthavere. Altskerne havde da indskudt 252.500 mark. Blandt de altske parthavere var de mest omtalte C. E. Osthaus i Hagen (30.000 mark), R. Nobert i Naumburg (30.000 mark), C. M. Haedicke i Leipzig (20.000 mark), Ernst Günther i Berlin (15.000 mark), G. Schönwald i Leipzig (10.000 mark), R. Oemisch i Halle (7500 mark) og E. R. Berthold i Leipzig (5000 mark), som altså tilsammen havde indskudt

117.500 mark. Desuden udstedte selskabet i årenes løb for mindst 300.000 mark obligationer, som overvejende blev overtaget af altskere. (Osthaus havde i 1903 lånt Lakolk 70.000 mark)¹⁸⁸.

Forholdene i Skærbæk

Medens pastor Jacobsens ufortrødne germaniseringsarbejde i Skærbæk bl.a. satte sig frugt i den tyske sejr ved rigsdagsvalget i 1898, havde han på det kirkelige område fortsat ingen som helst fremgang over for den danske dominans, der tilmed ved visse lejligheder kunne regne med støtte fra kirke- og skolemyndighederne, der heller ikke sympatiserede med pastor Jacobsens embedsførelse. Ved valget af 4 menighedsrepræsentanter i 1898 valgtes der som hidtil kun dansksindede; over for 108 danske stemmer stod kun 50 tyske¹⁸⁹.

Jacobsen betragtede fortsat den grundtvigske frimenighed som sin værste fjende på det kirkelige område. I en indberetning til provsten den 4. februar 1898 understregede han sin ringeagt for frimenighedens nye præst, Jens L. Jørgensen. Denne havde søgt at blive lærer, men, skrev han, »det viste sig, at denne løbebane næppe svarede til hans åndelige evner«; han var så blevet skriver på Modersmålets redaktion i Haderslev. Hans »mission« bestod i at ophidse mod fædrelandet, riget og kejseren, men hans virke i Skærbæk var ganske ufarligt, fordi der dér fandtes en talstærk kirkeligsindet rigstro menighed, medens de dansksindedes antal var stærkt på retur¹⁹⁰.

Da Jacobsen ved årets slutning (27.11.) skrev til regeringspræsidenten om de kirkelige forhold i sit sogn, havde piben fået en ganske anden lyd. Forklaringen er sikkert den, at Jacobsen med sit brev i februar ville berolige provsten, hvad frimenighedens betydning angik, medens han i november søgte at få regeringen til at gribe ind over for Jens L. Jørgensen. Sagen var nemlig den, skrev han¹⁹¹, at Jens L. Jørgensen under religionens dække søgte at drive statsfjendtlig politik, medens danske agenter søgte at afholde medlemmer af Jacobsens menighed fra at gå i kirke. Denne tilstand vakte stor forargelse, og Jacobsen bad derfor regeringspræsidenten om, af hensyn til ro, orden og fred i kirken, at gøre ende på dette uvæsen.

Den 13. december udtalte amtsforstander Petersen sig om pastor Jacobsens skrivelse. Petersen skrev sin indberetning kort før, han skulle tiltræde en ny stilling som kasserer ved kredskassen i Tønder¹⁹². Han udtalte sig derfor mere uforbeholdent, end han ellers ville have tilladt sig.

Det er tydeligt, at Petersens egen opfattelse af ham har forandret sig meget i de år, han havde været i Skærbæk. Han skrev, at møderne i frimønstredens hus i Skærbæk alle var blevet overvåget af politiet. Det politiske gebet var imidlertid ikke blevet berørt på dem. Befolkningens holdning til sekterne ville næppe ændre sig til det bedre, i hvert fald burde man efter hans opfattelse ikke vente en sådan ændring, så længe pastor Jacobsen fungerede som sjælesørger i Skærbæk. Han gav i besindige vendinger Jacobsen ret i nogle af hans klager over fanatiske danskere, men skrev i anledning af, at Jens L. Jørgensen havde holdt ligtaler i et sørgehus, medens pastor Jacobsen måtte nøjes med at tale ved graven, at det var sket i to tilfælde, hvor Jens L. Jørgensen havde talt trøstens ord til de syge på deres dødsleje, »medens sjælesørgeren angiveligt ikke skal have bekymret sig om dem«. I øvrigt var antallet af deltagere i frimønstredens gudstjenester gået meget tilbage som følge af de stedfundne udvisninger i andre distrikter.

Det kan ikke undre, at hverken verdslige eller gejstlige myndigheder følte trang til at støtte pastor Jacobsen i hans præstegerning, men det var noget nyt, at også hans arbejde som skoleinspektør (tilsynsførende) nu blev udsat for kritik. Den 15.3.1898 skrev konsistoriet til provst Gottfriedsen, at regeringen i Slesvig havde beklaget sig over pastor Jacobsens embedsførelse som skoleinspektør og meddelte, at kredsskoleinspektør Schlichting i Haderslev gang på gang besværede sig over ham. Jacobsen gjorde intet for at fremme en regelmæssig skolegang, han var ikke skredet ind over for 177 strafbare skoleforsømmelser i skoleåret 1896/97, og fra november 1896 havde han slet ikke givet Schlichting meddelelse om skoleforsømmelser; de indberetninger, han skulle afgive, kom enten slet ikke eller først efter gentagne rykkerskrivelser. Provinsregeringen overvejede derfor at afskedige ham som skoleinspektør. Da det imidlertid var i kirkens interesse, at præste- og skoleinspektørembederne forblev forenede hos samme person, skulle provsten forhøre ham og optage et protokolat¹⁹³.

På denne skrivelse reagerede Gottfriedsen på den for ham karakteristiske måde. Han var ganske klar over Jacobsens mange alvorlige brøst og påtalte dem også af og til i almindelige vendinger, men han veg tilbage, når det krævedes af ham, at han skulle omsætte sine rigtige vurderinger til praktisk handling. Nu spurgte han konsistoriet, om han mon havde ret til at forhøre pastor Jacobsen, og hvorfra han skulle tage pengene til at dække rejseomkostningerne fra Nustrup til Skærbæk og tilbage(!). Resultatet blev, at konsistoriet gav ham lov til foreløbig at nøjes med at afkræve Jacobsen en skriftlig erklæring.

Denne erklæring, dateret 28.3.1898, var, som så mange andre fra Jacobsens hånd, præget af hans evne til veltalende fordrejelse af kendsgerningerne i den retning, som harmonerede med hans interesser og hans bekvemmelighed. Han omtalte akademisk uddannede kredsskoleinspektører som præsternes ligemænd. En seminarist som kredsskoleinspektør Burgdorf i Tønder havde befundet sig i en vanskelig og egenartet stilling i sit forhold til præsterne, men klaret sig ved hjælp af »dem feinsten Tact und Zartgefühl«. Schlichting derimod havde fornærmet ham personligt og begået en fjendtlig handling mod de gejstlige skoleinspektører i almindelighed ved ikke at invitere præsterne med til et lærermøde i Gram. Hvad skoleforsømmelserne angik, havde Jacobsen bedt Schlichting om at gøre lærerne ansvarlige for disse, men fået afslag. Det var ikke en opgave for en præst at idømme forsømmelige børn bøder. Hvad dispensationerne (fritagelse for skolepligten om sommeren) angik, så var de nødvendige for at vænne børnene til landbrugsarbejde. Til slut sammenfattede han sine synspunkter i den erklæring, at han i fremtiden også i formel henseende ville udføre en skoleinspektørs hverv korrekt (ordnungsgemäss) under forudsætning af, at Schlichting 1) gav Jacobsen forhåndsmeddelelse om en forestående inspektion, 2) ikke forhandlede med lærerne eller gav disse meddelelser bag præstens ryg, 3) instruerede lærerne om at virke for, at strafbare forsømmelser blev sjældne undtagelser, 4) ved dispensationer betragtede præstens skøn som hovedfaktor ved afgørelsen (Jacobsen beskyldtes fra dansk side for at gøre forskel på børn fra danske og tyske hjem), 5) ikke betragtede den akademisk dannede præst som sin underordnede. Han sluttede med at minde om, at overpræsidenten for et par år siden havde betegnet hans skoler som de bedste på egnen. Skoleinspektøren skulle våge over, at børnene blev gode kristne, dygtige mennesker og trofaste tysksindede statsborgere. Schlichtings klager gjaldt kun udvendige, formelle ting¹⁹⁴.

I den bedømmelse af Jacobsens erklæring, som Gottfriedsen 5.4.1898 sendte til konsistoriet, søgte han at dele sol og vind lige, men kunne dog ikke lade være med at fremføre den skarpe bemærkning, at pastor Jacobsens klage over det store arbejde, som skolevisitationen kostede, simpelthen lød latterlig i Jacobsens mund, »da dog alle og enhver ved, at det meste af Jacobsens tid hverken går til hoved- eller bierhvervet, men til hans travle virksomhed på det politiske og sociale område«. Han foreslog derfor, 1) at Jacobsen fik en irrettesættelse, men endvidere, som indrømmelse til Jacobsen(!), 2) at det blev meddelt Schlichting, at han burde samvirke med præsterne og 3), at præsterne skulle have lejlighed til at deltage i lærermøderne. – Over tre måneder senere (20.7.) accepterede konsistoriet

langt om længe dette forslag, og der gik yderligere to måneder, før provsten lod denne besked gå videre til pastor Jacobsen (22.9.).

Intet tyder på, at denne afgørelse har forbedret forholdet mellem Jacobsen og Schlichting, og forklaringen er sikkert den, at Schlichting følte dyb modbydelighed over for Jacobsens karakter. De søgte vel begge at undgå nye sammenstød, men netop i månederne før, de havde fået besked om konsistoriets afgørelse, kom det til en afslørende meningsudveksling mellem dem.

De to breve, det drejer sig om, er for det første pastor Jacobsens brev af 16.7.1898 til Schlichting. Det indledes betegnende nok med en undskyldning for, at han havde været forhindret i at være til stede ved Schlichtings skolerevision i Skærbæk og Øster Gasse. Jacobsen havde flere gange opfordret lærerne til at sørge for, at børnene gik mere i kirke, i hvert fald den første søndag i hver måned, da der var tysk gudstjeneste. Jacobsens formaninger havde imidlertid været ganske frugtesløse. Han bad derfor Schlichting om alvorligt at formane børnene i Skærbæk, men ikke meddele dem noget om nærværende brev(!). Lærerne skulle føre en liste over de børn, der ikke gik i kirke (altså til tysk gudstjeneste!). »Disse skulle så udelukkes fra enhver dispensation«. Hensigten var altså at ramme de danske børn. Schlichting noterede i randen ud for den sidste sætning: »Cf. Tetzelt«

Schlichtings svar af 31.8. var af en velgørende skarphed: »Hvis jeg alvorligt skal minde lærerne ved de derværende skoler om deres pligt, altså give dem en advarsel, så må jeg bede om, at jeg får fuldstændigt frie hænder og får tilladelse til at sende dem klagen til brug ved en ansvarlig udtalelse. Også i skolevæsenet må dog ingen straffes uden at blive hørt og uden kendskab til anklagen og anklageren«. Han ville gerne opfordre lærerne til at sørge for, at børnene gik flittigt i kirke: »Det vil imidlertid ikke være tilladeligt at bringe dispensationerne i berøring med kirkebesøget«¹⁹⁵.

I disse år kom det til et fuldstændigt brud mellem pastor Jacobsen og kirkekollegiets danske flertal. Anledningen til bruddet synes at have været en strid om embedsindtægternes størrelse. Hvis disse lå under 4800 mark, skulle præsten aflønnes efter en ny lov af 2.7.1898, medens der ingen forandringer skulle ske, hvis de lå over denne grænse. Det lykkedes i december 1898 Jacobsen at få synodeudvalgets medhold i, at nettoindtægterne beløb sig til 4784,82 mark, mens de kirkeældste var nået til 4.849,22 mark. Herpå erklærede Timmermann, at han ikke ville have mere med sagen at gøre og nægtede at underskrive protokollen. De kirkeældste appellerede sagen til konsistoriet, og dette beregnede nettoindtægten til hele

5015,18 mark. Det nyttede ikke Jacobsen, at han skrev til provsten: »da hört ja denn doch Alles auf«, og at han regnede med at skaffe ham »noch viel Unruhe« for at sætte sin gode ret igennem. To appeller, én til konsistoriet og den næste til Berlin, rokkede imidlertid ikke ved konsistoriets afgørelse (marts 1899)¹⁹⁶.

Efter denne konflikt indeholder kirkeforstanderskabets protokol kun fem korte mødereferater fra pastor Jacobsens tid, og af dem angår kun to (fra hhv. 1900 og 1902) sager af interesse.

Sagen fra 1900 angik begravelsen af redaktør Nicolai Svendsens fader, Peter Andersen Svendsen, der døde 5.11.1900. Han havde sluttet sig til frimenigheden og modtog 6 uger før sin død nadveren hos pastor Jens L. Jørgensen. Da familien ikke ville give afkald på Jens L. Jørgensens medvirken ved begravelsen, forbød pastor Jacobsen, at der blev ringet med kirkeklokkerne. De fire kirkeældste satte sig imod denne afgørelse. I synodeudvalget stillede præsterne sig på Jacobsens side, mens lægmændene var af modsat mening. Konsistoriet gav Jacobsen ret¹⁹⁷.

Umiddelbart efter, at konsistoriet havde afsagt denne kendelse og åbenbart opmuntret af denne, fremkom pastor Jacobsen med en ny klage. De kirkeældste havde nemlig nægtet at godkende den af præsten opstillede kirkelige valgliste, fordi han fra den havde udelukket personer, der holdt sig til frimenigheden (»den tidligere redaktionsskriver Jürgensen«, som præsten skrev). Han bad derfor konsistoriet om at bemyndige ham til at afkræve personer, der blev nævnt som medlemmer af frimenigheden, en skriftlig forsikring om, at dette ikke var tilfældet. Personer, der ikke kunne afgive en sådan forsikring, skulle skriftligt erklære, at de havde været vildført, men nu angrede deres fejltagelse og ville være tro mod landskirken. Kun i så tilfælde skulle de få valgretten tilbage. Konsistoriet indskrænkede sig (19.1.1901) til at henlede Jacobsens opmærksomhed på lovbestemmelserne om, hvem der kunne udelukkes fra optagelse på valglisten, og dermed var Jacobsens forespørgsel afvist¹⁹⁸.

En anden episode fra disse år vakte langt større opmærksomhed. Den drejede sig om, at Jacobsen i 1899 døbte en datter af arbejdsmand Petersen i Øster Gasse to gange. Da pigen var meget spinkel ved fødselen, blev hun døbt i hjemmet. Den 12. november var der barselsgilde, og i den forbindelse ønskede forældrene at få barnet fremstillet i kirken. Da faderen gav præstens hustru besked herom (pastor Jacobsen selv var fraværende), sagde han på hendes spørgsmål, at barnet var hjemmedøbt. Ikke desto mindre kaldte præsten i kirken den unge pige, der bar barnet, hen til døbefonten og døbte det til trods for, at pigen to gange gjorde opmærksom på, at det allerede var døbt. Sagen blev ikke bedre af, at Jacob-

sen havde forsømt at spørge: »Er barnet hjemmedøbt?«, som han efter ritualen for Tørninglen var forpligtet til. I sit forsvar søgte pastor Jacobsen at skubbe skylden over på det døbte barns fader, men overbeviste ingen, heller ikke konsistoriet, som i slutningen af januar 1900 afsluttede sagen med en »streng irettesættelse«, i hvilken det blev fremhævet, at man ganske særligt havde savnet »udtryk for smertelig beklagelse« over det skete i Jacobsens erklæringer¹⁹⁹.

På det kirkelige område stødte pastor Jacobsen altså på en stejl og uovervindelig modstand, og hans nederlag her var så meget mere betydningsfuldt, som alle vidste, at det indebar en nationalpolitisk fiasko. I stedet pegede han på Skærbæks ubestridelige befolkningsmæssige fremgang og tillagde sig selv æren for den. I 1890 havde Skærbæk kommune haft 478 indbyggere, 1895 var der 612 og i 1900 1033. For denne fremgang spillede præstens mange foretagender og de ikke få tyske tilflyttere en betydelig rolle og dertil kom, at der gradvis opstod en anelig gruppe mennesker, som var interesseret i opretholdelsen og udviklingen af Jacobsens foretagender og regnede med materiel fremgang for byen og for sig selv ved at slutte sig til præstens parti og dermed til tyskheden.

I slutningen af 1898 søgte Tondernsche Zeitung²⁰⁰ at gøre pastor Jacobsen til symbolet på fremskridt, medens Timmermann fremstilledes som en mand, som i sin danske fanatisme modsatte sig alle tyske bestræbelser på det økonomiske område. Timmermann vendte sig mod projektet om en bane fra Havneby på Rønmø til Haderslev eller Åbenrå, og han lagde landråden hindringer i vejen, når man ville drøfte anlægget af en kredsbane fra Skærbæk til Haderslev. Heldigvis, fortsatte bladet, herskede der i Skærbæk på alle områder en progressiv, rastløs fremadstræbende ånd. Det gjaldt nu om, at befolkningen fik øjnene op for, hvor dens velgørere med pastor Jacobsen i spidsen var at finde. Peter Timmermann bragte derimod skam over Skærbæk.

Omkring århundredskiftet kunne Skærbæk ikke længere kaldes en dansk by, hverken befolkningsmæssigt, politisk eller arkitektonisk. Landbruget beherskedes ganske vist fortsat af den dansksindede befolkning, men byerhvervenes spidser var enten tysksindede eller blakkede, og det samme gjaldt i betydelig udstrækning håndværkerne. Kommunerådet havde ingen valgte tysksindede medlemmer, men i 1899 skal der ved et kommunevalg være blevet afgivet 79 stemmer på tyskernes og håndværkernes forenede partier (formodentlig en »upolitisk« liste) mod 39 på det danske parti²⁰¹. Til Skærbæks tyske næringsdrivende hørte bygmester Claus Husen (død 1900), der havde været en af kreditbankens stiftere, og bygmester Poehle-mann, som i 1901 flyttede fra Brunsbüttelkoog til Skærbæk, hvor han

Cement-
stein-Fabrik

※ Eigenes Anschlussgeleise ※

Kohlen- und
Baumaterialien
Handlung

isführung sammtlicher
technischen Arbeiten.
pecialität: Blockhausbau!

E. H. Poehlemann 1903

Bygmester E. H. Poehlemanns brevhoved fra 1903, trykt af J. H. N. Thamssen i Tønder. Poehlemann fremhæver som sin særlige specialitet »blokhusbyggeri«, som han fandt anvendelse for i Lakolk. LA Åb Haderslev kredsudvalg VII 29.

knyttede sig nøje til pastor Jacobsen²⁰². Hjemlige kapitalstærke folk som købmændene Matthias Schmidt og Peter Petersen satte penge i Lakolk og spekulerede i byggegrunde²⁰³.

Også det store flertal af de foreninger, som ved den første officielle optælling i 1902 fandtes i Skærbæk, synes at have været domineret af tyske og blakkede²⁰⁴. Det gjaldt således håndværker- og industriforeningen (stiftet 1889), sangforeningen (1892), Harmonie (1895), kegleklubben Alle Neun (1895) og ikke mindst Bürgerverein für die Ortschaft Scherrebek. Den stiftedes den 26. oktober 1900 med det formål at fremme Skærbæks kommunale interesser og virke for kommunalvalgene efter generalforsamlingens beslutninger. Sønksen blev formand; i efteråret 1901 havde foreningen 38 medlemmer. På det stiftende møde holdt pastor Jacobsen et foredrag om gode kommunikationers betydning for Skærbæks oplomstring. Derpå vedtoges en resolution, der blev sendt til landråden, og hvori Timmermanns holdning i kreds dagen blev angrebet med skarpe ord²⁰⁵.

I kommunerådet blev posterne som kommuneforstander og dennes stedfortræder efterhånden besat med tyskere. Den dansksindede Hans

Adolph Oksen blev fra 1884 stadig genvalgt til kommuneforstander, men i 1897 nægtede kredsudvalget at stadfæste valget. Den næste, der valgtes til kommuneforstander, var tysksindet, men måtte kasseres, fordi han ikke havde lært tysk. Den følgende kandidat, købmand Fr. Petersen, var neutral, men vragedes, fordi han sammen med gårdejer Chr. Thygesen forvaltede Den nordslesvigske Folkebanks filial. Man måtte så udnævne amtsforstander Petersen til kommissarisk kommuneforstander²⁰⁶. Hele besværet begyndte forfra, da Petersen i 1899 flyttede til Tønder.

1899–1901 var den afholdte Prosper Georg Meier kommissarisk amtsforstander. Han efterfulgtes af fhv. premierløjtnant Hans v. Winter (kaldet Winter v. Adlersflügel). Denne, den mest omtalte og mest berygtede af de kommissariske amtsforstandere i Nordslesvig, var født af tyske forældre i den russiske del af Polen. Han var artilleriofficer, indtil han i 1894 afgik på grund af invaliditet. 1897–1901 boede han på sine forældres gods i Vestpreussen; han var skilt, og en søster holdt hus for ham. v. Winter kom til Skærbæk med det faste forsæt trofast at tjene sin overordnede, landråd Becherer, og uden nogen forestilling om, at denne holdning kunne bringe ham i et skarpt modsætningsforhold til pastor Jacobsen. Danskerne betragtede han, som man i Vestpreussens junkerkredse betragtede polakkerne.

Det vides ikke, hvad det var for en invaliditet, der førte til v. Winters udtræden af hæren, men da han forlod Skærbæk, var han en dødsmerket kræftpatient. Han synes at have været en velbegavet mand, der hurtigt dannede sig et indtryk af de for ham helt fremmede forhold i sit distrikt. Det, der prægede hans adfærd som embedsmand, var imidlertid mentale brist, der viste sig i et uligevægtigt og uselvstændigt forhold til omgivelserne. Han kendte ikke til skrupler. Til gengæld må man indrømme ham en vis godmodighed. Han følte sig først og fremmest som landråd Becherers håndgangne mand, og mente, at han på denne måde kunne tjene de tyske statsinteresser bedst. I en indberetning til Becherer af 23.12.1902 erklærede han – teatralisk som altid – at han gerne ville ofre sig, hvis det var nødvendigt, hvis blot man kunne få pastor Jacobsen fjernet: »Lad mig bare springe over klingen, hvis der forlanges et offer – jeg har jo ikke mere at miste her på jorden – men Deres højvelbårenhed må aldrig nogensinde blive berørt«. Samtidig konstaterer man med interesse, at Becherers første indberetninger i kreditbank-sagen af henholdsvis 27.4. og 22.8.1901 (se s. 115 ff.) ikke blot fulgte umiddelbart efter v. Winters indberetninger til Becherer, men også havde vigtige vurderinger til fælles med disse. Becherer havde sikkert sørget for at sende v. Winter til Skærbæk med en Jacobsen-fjendtlig forhåndsindstilling, men

v. Winter fandt inden længe mange gode sider ved Jacobsens person og var i foråret 1902 villig til at lade banken indskyde kapital i præstens karpeselskab; han var da fast overbevist om, at bankens ledere og funktionærer ikke havde anvendt én rød øre egennyttigt. Han skiftede igen opfattelse, efter at Jacobsen i efteråret 1902 var blevet fjernet fra bankens ledelse. Efter denne tid skildrede han præsten som en forbryder eller en utilregnelig person. Når Jacobsen var i penge nød, tyede han til »die bewusste Lüge mit vollem Mund und frecher Stirn«. Fra november 1902 lod v. Winter sig uden forbehold lede af den ærgerrige nye bankdirektør, Fr. Schade⁸⁵.

Pastor Jacobsens orden. Det slesvigske bispeembede.

Wildenradt-Krabbe sagen

Pastor Jacobsen var nu blevet en så kendt og i vide kredse lovprist person, at det måtte føles som en tilsidesættelse, at han ikke havde fået en orden. Der manglede kun en tilskyndelse. Den kom med en artikel om ham i Norddeutsche Allgemeine Zeitung den 29. april 1899, i hvilken især banken fremstilledes som et blomstrende foretagende. Kejseren læste den og forsynede den med dem Allerhöchsteigenhändigen Bleistiftvermerk: »*Jacobsen zur Dekoration vorschlagen*«²⁰⁷. I maj 1899 blev det derfor pålagt overpræsidenten og konsistoriet at indsende redegørelser for Jacobsens aktiviteter til henholdsvis finansministeren og kulturministeren. Konsistoriets indberetning er ikke fundet, men i betragtning af konsistoriets kendskab til pastor Jacobsen kan den kun have været negativ.

v. Köller indhentede først en indberetning fra landråd Mauve. Denne konstaterede kort, at bankens nationale formål i og for sig var gode, men udtrykte derpå sine betænkeligheder således: »Det kautionabeløb, de enkelte medlemmer skal hæfte for, er meget lille, bankens drift er lidt efter lidt blevet større og større og har fået et alt for stort omfang, kreditydelserne hviler ikke på faste grundsætninger, og lånebetingelserne er så hårde, at de efter min opfattelse næppe kan forsvares«. Banken rummede ingen garanti for en sikker, vedvarende eksistens, og Mauve var ude af stand til at gå ind for et skridt, der ville blive opfattet som statens anerkendelse af bankvirksomheden, og som ved et eventuelt ulykkeligt forløb ville pålægge myndighederne et tungt ansvar. – Hvad væveskolen angik, henviste han til, at handelsministerens udsending i sin tid (1898) havde udtalt sig så nedsættende om den, at det måske kun skyldtes Mauves ind-

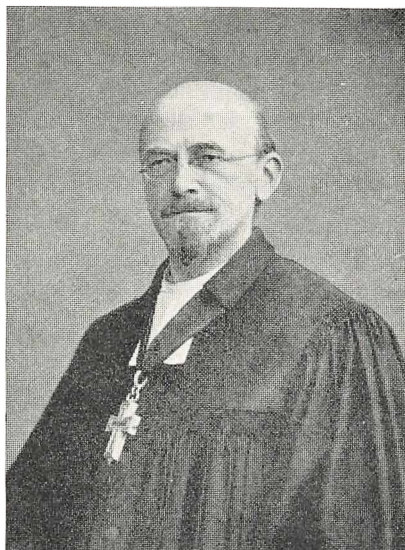
trængende advarsler, at skolen ikke blev lukket. I princippet var væveskolen værd at støtte. – Han var ikke sikker på, at teglværket i Frifelt kunne klare sig under en konjunkturedgang. De øvrige foretagender havde han ingen kendskab til²⁰⁸.

v. Köllers indberetning til finansministeren (22.6.1899) gentog i det væsentlige Mauves betænkeligheder, men de fremførtes ikke i dennes skarpe sprog. Han tog dog med, at man ikke kunne anse banken for ubetinget sikker. Virkningen af disse skeptiske ord ophævedes imidlertid af den ros, han udtalte om pastor Jacobsens nationale virke. »De resultater, han hidtil har opnået, er meget væsentlige«, hed det, og hele denne aktivitet fortjente »den fuldstændigste anerkendelse«. Da Skærbæk banken imidlertid ikke var hævet over enhver tvivl, anså v. Köller det for tiden ikke for rigtigt at anbefale ham til »en allerhøjeste anerkendelse«.

Dermed skulle man tro, at spørgsmålet om værdsættelsen af pastor Jacobsen var uddebatteret. Men det var ingenlunde tilfældet. Sagen udviklede sig tværtimod til en styrkeprøve mellem den preussiske administration og Den tyske Forening på den ene side og den slesvigske gejstlighed og dens gejstlige fører, generalsuperintendent Kaftan, på den anden. Den 16. maj 1899 var den holstenske generalsuperintendent Ruperti død, og v. Köller havde benyttet lejligheden til at opfordre kultusministeren til at lade Kaftan overtage Rupertis embede i Holsten. Det er sandsynligt, at han dermed ikke alene ville slippe af med Kaftan, men også bane vej for Jacobsen som hans efterfølger.

Theodor Kaftan (1847–1932) havde været Slesvigs generalsuperintendent siden 1886. Han var født i Nordslesvig, hvor han også havde været præst, og følte sig nøje knyttet til denne landsdel. Han var tilhænger af Nordslesvigs germanisering, men mente, som mange andre præster, at statens acceptable tvang stod i principiel modsætning til den nødvendige frihed i den kristne menighed. Som leder af den slesvigholstenske provinsregerings skoleafdeling havde han været fortalere for den nordslesvigske landsbyskoles fortykning, men havde villet holde religionsundervisningen og et par danske sprogtimer udenfor. Da så sproganordningen af 1888 også fjernede de danske sprogtimer, der var en forudsætning for at kunne gennemføre den danske religionsundervisning, protesterede Kaftan heftigt. Han kom derved i et modsætningsforhold til den preussiske administration og dens støtter i Nordslesvig, men stod tillige på dette væsentlige punkt på linje med det danske parti, hvis minimumskrav med hensyn til skolesproget netop var genindførelse af danske sprogtimer. For v. Köller kom han derfor til at stå som en hemske på tyskhedens frem-

*Theodor Kaftan, 1847–1932, general-
superintendent 1886–1917. Hist. Saml.
f. Sønderjylland.*

march, som en mand, der ikke tænkte rent tysk, når det gjaldt det nordlige Slesvig.

For Kaftan var tanken om at overtage det holstenske embede ikke kærkommen, men dog acceptabel, bl.a. fordi han ville blive fri for de mange ubehageligheder, der knyttede sig til *den slesvigske generalsuperintendentur*. Som Kaftans efterfølger i Slesvig havde man i kultusministeriet tænkt på provst Petersen i Haderslev, men man var bange for, at han i konsistoriet ikke ville være selvstændig nok over for Kaftan, der så ville få øget indflydelse på de nordslesvigske problemers løsning. Det viste sig hurtigt, at spørgsmålet om Kaftans efterfølger var hovedanstødsstenen for Kaftans overtagelse af Rupertis embede. Kultusministeriet henvendte sig nu (13. juli 1899) til v. Köller og gjorde rede for sagernes tilstand. Havde han eventuelt andre forslag om en efterfølger for Kaftan? Derpå gik man i brevet brat over til spørgsmålet om Jacobsens orden til trods for, at v. Köller havde afgivet sit svar på det. Forklaringen må være, at Jacobsen i givet fald skulle have sin orden som erstatning for generalsuperintendent-embedet. Kunne han muligvis forsyne ministeren med flere kendsgerninger, som kunne udnyttes i en indberetning til kejseren? Hvis ikke, ville kultusministeren, trods v. Köllers negative holdning, være tilbøjelig til at foreslå, at Jacobsen fik en orden. Det må formodes, at v. Köller svarede med et privatbrev, som omtales i et notat i indenrigsministeriet²⁰⁹. Heri skrev han, at han kun havde villet salvere sig med hensyn til

banken i Skærbæk, men at han i øvrigt var indforstået med dekorationen. Denne forsigtige accept var dog ikke nok. Spørgsmålet om ordenstildelingen blev foreløbig henlagt, og opmærksomheden samlede sig i stedet om besættelsen af den slesvigske generalsuperintendentur.

Mauve sendte beroligende ord om provst Petersen, der nu advarede præsterne mod at støtte de danske sprogandragender. Men Petersens kandidatur fandt ingen støtte. Tanken om at forene den slesvigske og holstenske generalsuperintendentur ventileredes også, men uden at møde sympati. Pastor Jacobsens kandidatur fremførtes ikke åbenlyst, men i stedet gik hans venner i gang med at underminere Kaftans position. Særlig opmærksomhed vakte en artikel, som Friedrich Lange, den altske redaktør af »Deutsche Zeitung« den 15. oktober 1899 offentliggjorde i dette blads ugentlige tillæg, »Deutsche Welt«, under titlen »Eines Mannes nationale Arbeit«²¹⁰. Heri skildrede han en rejse, han i sin sommerferie havde foretaget til Skærbæk og Lakolk og lovpriste pastor Jacobsens germaniseringsarbejde. Det særlige var, at han lod sine jeremiader over regeringens nationale politik munde ud i angreb på Kaftan, om hvem det hed, at han søgte at hæmme tysk sprogs og tysk sindelags naturlige fremskridt. I »Deutsche Zeitung« for 31.10. talte Lange om Kaftans »nationale Schädlingswirksamkeit« og opfordrede v. Köller til at fjerne ham fra Slesvig. »Når alt kommer til alt, duer en god tysk præst (altså Jacobsen) bedre som hans efterfølger end en tvivlsom provst (altså Petersen), der er blevet afhængig af Kaftans synspunkter«²¹¹.

Tondernsche Zeitung søgte med en korrespondance, som bladet bragte den 13.11.1899, at skubbe til den hældende vogn ved at vise, at Kaftan var nationalt upålidelig. Den 4. juni havde Kaftan visiteret i Burkal. »Uanset at der den søndag havde været tysk gudstjeneste, lod han børnene læse næste søndags evangelium og epistel op på dansk«. I sin tale havde han sagt, at Guds rige var frihedens rige, og at man ikke kunne tvinges til at tilhøre det, således som det var tilfældet med jordiske riger. Der blev i den anledning iværksat en undersøgelse mod Kaftan, der fik en ministeriel irettesættelse²¹².

Et par dage før Tondernsche Zeitung bragte den lige omtalte korrespondance, kom rygten om, at pastor Jacobsen var en mulig kandidat til embedet som slesvigske generalsuperintendent, for første gang frem på tryk, nemlig i »Schleswig-Holstein-Lauenburgisches Kirchen und Schulblatt« for 10. november 1899. Det hed her, at der i Slesvig »på grundlag af bestemte antydninger fra indflydelsesrige eller velunderrettede personer tales om Jacobsen som generalsuperintendent«. Det var fra denne artikel, rygten om pastor Jacobsens forestående udnævnelse til generalsuperinten-

dent stammede, skrev det officiøse »Schleswigsche Grenzpost« 5.12.1899, medens det oppositionelle Kieler Zeitung 23.11. med større ret fremhævede, at altykerne og Den tyske Forening længe havde arbejdet i den retning, og at man ikke skulle undervurdere deres indflydelse.

Kirchen- und Schulblatts artikel fremkaldte den største uro i den slesvigske gejstlighed. Man vendte sig imod, at politiske hensyn skulle kunne tvinge Kaftan bort fra hans embede og sætte pastor Jacobsen i hans sted. 187 præster, hvortil snart sluttede sig yderligere 9, offentliggjorde 24.11. en støtteerklæring til gunst for Kaftan. Samtidig, men uafhængigt af denne erklæring, meddelte Kaftan v. Köller, at »Den tyske Forenings tåbelige angreb« havde medført en tilspidsning af situationen, så spørgsmålet nu var, om kirken skulle være et redskab for politikken. »Dermed er det blevet min pligt trofast at blive på min post«.

Med de kilder, der står til vor disposition, kan det ikke dokumenteres, at kultusminister Studt og overpræsident v. Köller virkede for at få pastor Jacobsen udnævnt til generalsuperintendent for Slesvig, men det er sikkert, at de begge ønskede at få Kaftan forflyttet til Holsten, og at de nødigt så provst Petersen i hans sted. v. Köller sympatiserede ganske med altykerne; han gentog i sin korrespondance med kultusministeren flere af Friedrich Langes uafbalancerede nedsættende udtryk om Kaftan, og når han 6.12. skrev til Studt, at »den slesvigske gejstlighed i lang tid har manglet en energisk overhyrde«, kan han ikke have haft andre end Jacobsen i tankerne. v. Köller tilføjede endda: »Jeg anser det for min pligt at betone de betænkelige følger af eftergivenhed«²¹³. I en lang samtale, som Kaftan den 4. december havde med v. Köller, bragte han rygten om Jacobsens udnævnelse på bane, men v. Köller benægtede på det mest eftertrykkelige, at han nogensinde havde haft en sådan hensigt. »Måske drejede det sig om et ønske fra Den tyske Forenings side«²¹⁴. Det ser herefter ud til, at v. Köller ikke har ønsket at gå ind for Jacobsen uden at have kultusministerens støtte, og at Studt veg tilbage for at følge v. Köllers hårde linje og lægge sig ud med hele den slesvigske gejstlighed.

I februar 1900 skrev Julius Kaftan til sin broder, generalsuperintendenten, at en embedsmand i kultusministeriet havde sagt til ham, at »sagen med Deres broder . . . nu er ordnet i overensstemmelse med hans ønsker«²¹⁵. Kaftans tvangsforflyttelse til Holsten, og dermed udnævnelsen af Jacobsen, var altså opgivet. Den 18.4.1900 blev provst Wallroth udnævnt til generalsuperintendent for Holsten, og 11. maj beklagede Kirchen- und Schulblatt, at det havde været nødt til at nævne pastor Jacobsens navn i forbindelse med konflikten omkring Kaftan. Denne udgang på sagen var et klart nederlag for regeringen, der på ingen måde havde forsonet sig med Kaftans syn på de nordslesvigske problemer.

I denne situation var det en politisk nødvendighed at give pastor Jacobsen en orden: regeringens protegé fik sin udmærkelse, og regeringen hævdede derved sin autoritet over for sine og Jacobsens uvenner. Den 14. juni 1900 tildelte kejseren ham Roter Adlerorden af 4. klasse, og den 13. juli fik han den overrakt af Mauves efterfølger, landråd Becherer, under begejstring i alle nationalistiske tyske kredse²¹⁶. Jacobsens risikable og svagt funderede foretagender blev ikke længere taget med i overvejelserne.

Søndag den 10. juni 1900 havde Kaftan visiteret i Skærbæk. Medens regeringen belønnede Jacobsens virke med en orden, var det Kaftans ønske at få ham fjernet som præst. Udadtil forløb visitatsen ganske normalt og roligt, men Kaftan benyttede lejligheden til at føle Jacobsen på tænderne. Kaftan har gengivet samtals forløb i sine erindringer og i et brev til sin broder²¹⁷.

Kaftan var klar over, at Jacobsen »fuldstændig havde ruineret den blomstrende dansktalende menighed dér«, men troede på den anden side endnu, at han var så værdifuld for den tyske politik, som dennes ledere mente. Kaftan sagde til ham, at da de begge var enige om, at sproganordningen af 1888 var en stor dumhed, så burde Jacobsen rejse til kulturministeren i Berlin sammen med Den tyske Forenings formand for at forklare ham, hvordan det forholdt sig med denne anordning. »Det kan vi ikke«, svarede Jacobsen. Han hævdede også, at det kun skyldtes venlig tolerance, når der overhovedet blev sørget for dansk kirkeligt liv i Skærbæk; kun den tyske menighed var fuldt berettiget. Kaftan gjorde heroverfor gældende, at begge menigheder var lige berettigede. I samtals videre forløb spurgte Kaftan ham, om han ikke tænkte på at nedlægge sit embede, da han jo havde så mange andre interesser. Jacobsen svarede nej. Den følgende dag klagede kirkens ældste over Jacobsen, og Kaftan drøftede klagerne med dem.

Jacobsens version af den fortrolige samtale med Kaftan blev af ham kolporteret til landråd v. Uslar i Åbenrå, som den 22. juni bragte dens hovedpunkter videre til regeringspræsident Dolega-Koszierowski²¹⁸.

Ifølge dette referat havde Jacobsen sagt, at det tyske sprog var det fra gammel tid berettigede, hvorpå Kaftan havde svaret: »Det er helt forkert! Det danske sprog er det fra gammel tid berettigede, og den danske befolkning er den fra gammel tid bosatte. Når De har den slags anskuelser, henstiller jeg til Dem at søge Deres afsked«. Regeringspræsidenten lod Jacobsen komme til Slesvig, og herfra gik så en korrigeret gengivelse af samtalen mellem Kaftan og Jacobsen til ministeren. Kaftan benyttede på sin side lejligheden til offentligt at fastslå, at kirkens opgave var at frem-

me kristendommen, og at den derfor måtte holde sig uden for den nationalpolitiske kamp²¹⁹. Dermed var Kaftan igen blevet genstand for de højeste myndigheders opmærksomhed. Kultusministeren lod ham forstå, at han fremkaldte tvivl om sin politiske pålidelighed, og v. Köller skrev til ministeren, at Kaftan med sine synspunkter styrkede »de præster, der allerede nu undlader at fremtræde med deres patriotisme«. Hvad Jacobsens gengivelse af Kaftans samtale med ham angik, turde de imidlertid ikke fæstne så megen lid til den, at de vovede at forfølge sagen videre²²⁰. Sagens politiske side må i kirkelige kredse igen have vakt frygt for en forfremmelse af Jacobsen. Provst Gottfriedsen skrev i fortrolighed til Kaftan²²¹, at Jacobsen ved passende og upassende lejligheder fortalte om Kaftans samtale med ham. Pastor Jacobsen havde været kaldt til v. Köller, »og efter den tid skal han være særlig »højt oppe« og gerne tale om at rejse«.

Provst Gottfriedsens frygt for Jacobsens indflydelse, der også fremtrådte i den alvor, hvormed Kaftan gjorde op med Jacobsens syn på kirkenes rolle i den nationale kamp, var ikke overdreven. Netop på denne tid viste den preussiske regering Jacobsen sin særlige tillid ved at inddrage ham i højst fortrolige transaktioner på det nationalpolitiske plan.

I begyndelsen af 1900 havde *fru von Wildenradt-Krabbe*, der samarbejdede med de tyske myndigheder, overtaget redaktionen af *Dannevirke* i Haderslev²²². Følgen var, at abonnenttallet inden længe dalede så stærkt, at panthaveren, Den nordslesvigske Folkebank i Åbenrå, opsigede ejerens, dyrlæge Bjørnshauges gæld på 73.000 mark til den 6. juli. Via landråd v. Uslar satte Bjørnshauge sig i forbindelse med Jacobsens bank i Skærbæk, og da den ikke rådede over det nødvendige beløb, gik sagen videre til v. Köller, der straks var rede til at sætte sin autoritet ind for en for tyskheden gunstig udgang af sagen. Den 21. juni foreslog v. Köller indenrigsministeren, at staten lånte kreditbanken i Skærbæk de 73.000 mark til 2½ %. Bjørnshauge kunne så låne pengene af banken. – Der blev nu handlet meget hurtigt. Den 24. juni deltog v. Uslar i Kiel i en konference med v. Köller og indenrigsministeren, der godkendte forslaget. Samme dag rejste han til Skærbæk, hvor han satte Jacobsen ind i planen, og den følgende dag tog de to mænd til Berlin, hvor de den 26. juni fik udbetalt de 73.000 mark fra den preussiske statsbank, »Seehandlungssocietät«.

Den 2. juli drøftedes pengenes anvendelse på et møde hos v. Uslar i Åbenrå. v. Uslar ønskede straks at kunne disponere over de 73.000 mark, men Jacobsen, der havde sin advokat (Ritter fra Tønder) med, ville først have sikkerhed. I 1904 udtalte han som vidne i kreditbank-processen, at

v. Uslar forgæves havde påpeget, at det dog gjaldt en national sag, men da pengene var givet banken som et lån med 3 måneders opsigelse, turde Jacobsen ikke udbetale pengene. H. P. Hanssen, der var meget vel underrettet i denne sag, fortæller, at fru v. Wildenradt-Krabbe i den følgende tid i dybeste hemmelighed op søgte pastor Jacobsen i Skærbæk, og at hun snart efter ved midnatstid havde endnu en sammenkomst med Jacobsen hos landråd Becherer i Haderslev. Resultatet af disse forhandlinger blev, at Bjørnshauge bød Folkebanken 45.000 mark for »Dannevirke«. »Mordersmålet« bød imidlertid 52.000 mark, og dette tilbud blev den 20. juli accepteret af banken.

Pastor Jacobsens store forsigtighed i denne sag kan kun vække forbavelse. Hans holdning harmonerede slet ikke med den dristighed, for ikke at sige letsindighed, hvormed han ellers disponerede over bankens penge. Tilmed drejede det sig her om en transaktion til tyskhedens gavn, som de højeste preussiske myndigheder lagde den største vægt på. Intet taler for, at de ville tillade, at kreditbanken kom til at undgælde for et eventuelt finansielt tab. Der er al grund til at gå ud fra, at pastor Jacobsen fuldt ud har været klar over, at statens samarbejde med kreditbanken i en så delikat sag anbragte ham i en yderst gunstig position. Hvorfor så ikke udnytte den til bunds? Det rette svar må være, at han havde brug for statens penge til at afstive kreditbankens økonomi.

Den 14. august 1900 pålagde indenrigsministeren v. Köller at sørge for, at de 73.000 mark blev tilbagebetalt snarest. Pastor Jacobsen skrev i den anledning til v. Uslar, at 40.000 mark var deponeret rentefrit i banken og ville kunne tilbagebetales omgående; de resterende 33.000 mark havde han overdraget kreditbanken med 3 måneders opsigelse for derved at reducere rentetabet. Han skulle nok personligt aflevere pengene i Berlin efter aftale med Seehandlung. Der gik næsten en måned, før Jacobsen den 13. september satte v. Uslar ind i sagens videre udvikling. På vejen hjem fra Paris havde han den 5.9. aftalt med indenrigsministeren, at de 40.000 mark straks skulle tilbagebetales, medens de 33.000 mark blev stående i kreditbanken på 3 måneders opsigelse. Ministeren lovede, fortalte Jacobsen videre, at han over for Seehandlung ville gå ind for, at de 33.000 mark kunne blive stående i Skærbæk, »da kreditbanken jo i det hele taget også arbejder for nationale formål!« Ministeren regnede med, at man kunne købe Dannevirke på en kommende tvangsauktion. »Penge kan vi skaffe når som helst«, sluttede ministeren.

De 40.000 mark blev først tilbagebetalt 20 dage efter Jacobsens samtale med ministeren, og da kun fordi v. Köller havde forlangt det i en kraftig rykkerskrivelse. Samtidig mindede Jacobsen ministeren om dennes

løfte om at ville virke for, at de 33.000 mark blev stående i kreditbanken på de oprindelige vilkår. Ikke nok med det. Jacobsen meddelte ministeren, at Den nordslesvigske Folkebanks filial i Skærbæk gik ind 1. november, og at kreditbanken derfor ønskede et stort statslån, så den kunne tiltræde arven efter folkebanken.

Den 15. oktober meddelte indenrigsministeren med rene ord v. Köller, at han ikke havde lovet Jacobsen at gå ind for, at de 33.000 mark kunne blive stående i Skærbæk. Banken havde ikke været i stand til at give Seehandlung sikkerhed for lånet på almindelige vilkår. Det viste sig i den følgende tid, at banken heller ikke kunne stille sikkerhed for det ønskede større statslån (der var tale om ca. 100.000 mark). Først i februar 1901 meddelte Seehandlung, at kreditbanken havde tilbagebetalt de 33.000 mark.

Fra et finansielt synspunkt var det vigtigste ved hele denne affære den mistrøstige dobbelterkendelse, den bibragte indenrigsministeren, og som han den 13. december 1900 meddelte v. Köller: »Skærbæk-bankens og de øvrige Jacobsenske foretagenders forhold synes efter alt, hvad jeg har fået kendskab til, at være meget lidt stabile. Selv om det til min beklagelse ikke var muligt at imødekomme Jacobsens ønske om pekuniær understøttelse af banken, så anser jeg det alligevel i den tyske sags interesse for nødvendigt med alle midler at forebygge, at foretagenderne eventuelt trues af sammenbrud«. Med disse ord havde han afstukket den kurs, de preussiske regeringsinteresser lige til 1903 fulgte over for Jacobsens foretagender. De var i v. Köllers Nordslesvig-politik det positive element, der på ingen måde måtte opgives. Det vidste pastor Jacobsen, og hans økonomiske manipulationer byggede på denne viden.

Kriseårene 1901-1903

Kreditbanken

I sommeren 1901 var pastor Jacobsen ganske klar over, at kreditbanken, og dermed alle hans øvrige foretagender, ville blive ruinerede, hvis de ikke fik tilført ny kapital. Denne erkendelse kom offentligt til udtryk i et galgenhumoristisk digt, han havde skrevet, og som en af hans døtre læste op ved grundstensnedlæggelsen til det nye posthus i Skærbæk, der var blevet opført for bankens penge²²³. I digtet stod der bl.a. disse linjer:

Das Postamt ist wirklich viel zu klein –!!
Das sagte aus Kiel Herr Lauenstein,
Das seien die Folgen der Rhederei,
Die angeblich ohne Schiffe sei.
Das Bad ohne Wasser sei auch mit Schuld,
und dann die Bank ohne Geld und Gold,
mit ihrer grossen Ziegelei,
die auf sandiger Haide erbauet sei.

Få dage senere (25. juni) afsendte Jacobsen fra Slesvig et brev til v. Köller, som han sikkert havde været til audiens hos lige forinden. Heri hed det: »Deres excellence havde den godhed at sige til mig, at hvis vi befandt os i en betrængt situation, skulle jeg bare henvende mig til Dem. Det er tilfældet nu«.

Vi kan, ligesom Jacobsen var det, være overbevist om, at v. Köller ville have gjort sit yderste for at holde kreditbanken oven vande, men før Jacobsens nødråd var trængt gennem alle regeringskontorer, var v. Köller – den 16. august 1901 – blevet statssekretær for Elsass-Lothringen og som overpræsident efterfulgt af den hidtidige chef for rigskancelliet, Kurt v. Wilmowski, der var Slesvig-Holstens overpræsident til 1905. Han var indstillet på at træde i v. Köllers fodspor, hvad den nordslesvigske politik angik og var derfor også rede til at behandle pastor Jacobsens ønsker med velvilje. Det kunne imidlertid ikke undgås, at de mange tvivl, der knyttede sig til Jacobsens aktiviteter, men som v. Köller havde skubbet til side, fordi de kom på tværs af hans politik, nu blev bragt frem i lyset

af den nye overpræsident, der måtte vide, hvad det var, han indlod sig på. Det betød en forsigtigere kurs og under alle omstændigheder en forsinkelse af en eventuel hjælpeaktion. Til gengæld kom det netop i 1901 til at gavne Jacobsens bank, at Wilmowski ønskede at støtte den med særligt eftertryk som modvægt mod den netop oprettede danske Tønder Landmandsbank²²⁴.

I februar 1901 havde pastor Jacobsen efter lang tids tøven tilbagebetalt de 33.000 mark, han havde beholdt af de 73.000 mark, der skulle have været brugt til at købe Dannevirke for. Skærbæk kreditbanks behov for store lån var derefter mere påtrængende end nogensinde før, og da de private lånemuligheder var udtømt, måtte banken allerede den 16. marts bede indenrigsministeren støtte et andragende om et lån på 90.000 mark med sikkerhed i bankens teglværk²²⁵. Andragendet gav anledning til grundige overvejelser i regeringskredse, fordi man for første gang skulle tage stilling til konsekvenserne af et eventuelt sammenbrud af Jacobsens foretagender. v. Köller deltog derfor i en drøftelse af sagen i indenrigsministeriet i Berlin. Men på en forretningsmæssig basis kunne statsbanken (Seehandlung) ikke hjælpe, dens statutter tillod ikke sådanne transaktioner, og den 8. maj afslog den at yde det ønskede lån.

I denne forbindelse er det af interesse at se lidt nærmere på et par af de skrivelser²²⁶, der blev affattet i anledning af låneandragendet. Den nye landråd i Haderslev, Becherer, der var kommet fra regeringskontorerne i Slesvig, udtalte sig den 27. april. Han ventede et krak i en ikke fjern fremtid, og det ville skade tyskheden i hele Haderslev kreds. Med hensyn til Dannevirke-pengene havde Jacobsens standpunkt været, at kreditbanken i høj grad havde brug for pengene, og at Seehandlung sikkert ikke ville ruinere dette »tysknationale pengeinstitut«. »Den slags komedier vil sandsynligvis blive opført hver gang, staten låner penge ud og forlanger dem tilbage igen«, tilføjede Becherer fuld af ringeagt for Jacobsens person. – For indenrigsminister Hammerstein var det afgørende, som han den 25.5.1901 skrev til v. Köller, ikke det finansielle problem, men at et sammenbrud ville være i høj grad beklageligt, ikke blot af hensyn til bankens gavnlige virksomhed i tyskhedens interesse, men også ud fra almindelige politiske betragtninger.

En måned senere, den 25. juni, fulgte Jacobsens nye, ovenfor omtalte nødråd for at få et lån på 90.000 mark. I de bestemmende kredse var alle enige om, at han skulle have pengene, men der blev forinden gennemført en relativt grundig undersøgelse af bankens situation og en drøftelse af de betingelser, der skulle opfyldes, før lånet kunne komme til udbetaling.

Den 17. juli var v. Köllers nærmeste medarbejder, v. Platen, i Haders-

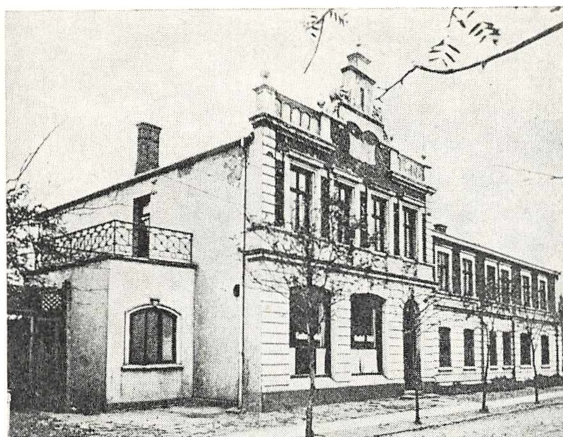

Posthuset (Kaiserliches Postamt) i Skærbæk (Skolegade 8), opført 1901. Postkort fra pastor Jacobsens tid. Hist. Saml. f. Sønderjylland.

lev, hvor han drøftede banksagen med Becherer. Hensigten var at finde frem til sikre kautionister, men det lykkedes ikke. Til gengæld gav Becherer v. Platen et indblik i pastor Jacobsens drikkædighed. Han havde fornylig været sanseløs beruset, og i denne tilstand var han kl. fem om morgenen gået ind i en ærkedanskers hus, hvor han havde klædt sig helt af og lagt sig i sengen hos en karl. Kl. 6 var han så let påklædt gået hjem. – Becherer understregede i øvrigt, at han nødig ville have Jacobsen til fjende.

Få dage efter Wilmowskis udnævnelse sendte Becherer ham (22.8.) et memorandum, hvori han karakteriserede pastor Jacobsens personlighed, gennemgik hans foretagenders historie og vurderede følgerne af deres eventuelle sammenbrud, samt opstillede de betingelser, der måtte opfyl-

*Det tyske Centralhotel,
Skolegade 13. Her ind-
rettedes i 1919 Skærbæk
private realskole. Post-
kort i Hist. Saml. f.
Sønderjylland.*

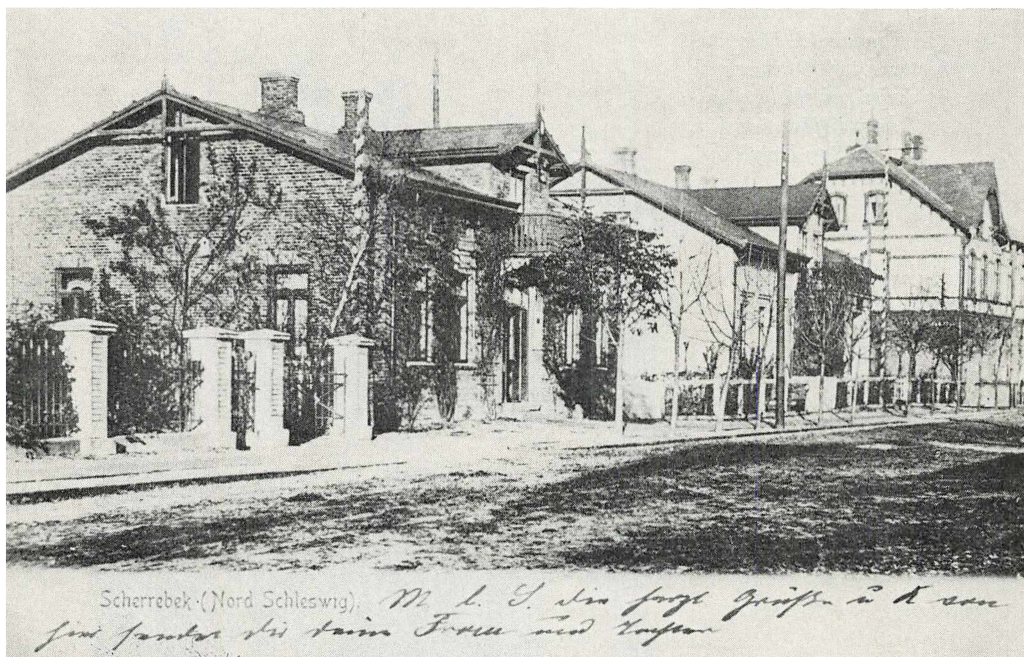

Warner's Central-Hotel - Skærbæk

des, hvis Jacobsen skulle hjælpes af staten. – Pastor Jacobsen har meget gode evner, skrev Becherer, han er usædvanlig energisk og har et betydeligt organisatorisk talent, men skrupler er et ukendt begreb for ham. Han er den fødte folketaler og agitator, en forretningsmand, men aldrig en præst. Hvis han tror, han ikke kan nå sit mål ad en lige vej, forbyder hans gejstlige samvittighed ham aldrig at slå ind på en kroget vej. Han er umådelig forfængelig, herskesyg og hensynsløs, men kan også vise sig at være hjælpsom og godmodig indtil svagelighed. – Følgerne af et sammenbrud ville blive ganske enorme, både økonomisk og politisk. Danskerne ville udskrive et sammenbrud som en fiasko for Köllerpolitikken. Det, der særlig optog Becherer, var dog hverken hensynet til de tyske tilflyttere, der ville blive ruineret, eller beklagelsen af, at de af pastor Jacobsen germani-

Scherrebek (Nord Schleswig). M. L. J. sin fædre Gæstfrihed og de sønne
 sine fædre til sin Fædre med Gæstfrihed

Skolegade 12–8 kort efter århundredskiftet. Bagest i billedet posthuset, opført 1901, og i midten kreditbankens bygning, opført 1894, nu Holms tømmerhandel. Postkort i Hist. Saml. f. Sønderjylland.

serede nordslesvigere igen ville forlade tyskheden, men derimod den skade, Jacobsen ville tilføje regeringen ved at give den skylden for hans fallit. »Jacobsen påstår nemlig, at den tidligere overpræsident v. Köller over for ham er fremkommet med en udtalelse om, at staten er forpligtet til at hjælpe ham ud af hans trængsler«. Går han fallit, vil han sikkert mobilisere hele den altyske presse imod regeringen. Han vil sikkert heller ikke vige tilbage for at udbasunere sine hemmeligheder fra regeringens anvendelse af ham i Dannevirke-sagen. – Becherer slutter derfor med at anbefale, at Jacobsen får de 90.000 mark på betingelse af, at han stiller sine foretagender under statens tilsyn. Måske er en sanering endnu mulig. Saneringen ville ikke være for dyrt betalt med tabet af de 90.000 mark. Men dette tab er ikke at frygte, da de 90.000 mark skal stå som 1. prioritet i det profitable teglværk.

Omtrent på dette tidspunkt var man nået til enighed om, hvordan lånet skulle skaffes. Kejserens kabinetssekretær, Lucanus, havde anbefalet, at

Skolegade o. 1900. Til højre Centralhotellet, til venstre kreditbankens bygning. De to unge damer med cyklerne er sandsynligvis pastor Jacobsens døtre. Gengivet efter Sønderjysk Månedsskrift 1979.

man fik den preussiske ministerpræsident (og tyske rigskansler) Bernhard v. Bülow til at anbefale en bevilling fra den allerhøjeste (altså den preussiske konges) dispositionsfond. Det var imidlertid en forudsætning, at det kunne påvises, at bevillingen betød en varig hjælp.

Herefter gik det hurtigt. Pastor Jacobsen accepterede statsrevision og varigt statstilsyn med banken. Den 20. september underskrev Wilhelm II bevillingen.

Statens tilsyn nødvendiggjorde en statutændring, der vedtoges af en ekstraordinær generalforsamling den 23.9.1901. Den afgørende ændring lød: »Som 5. medlem af repræsentantskabet vælger generalforsamlingen en embedsmand, der skal præsenteres af direktionen. Forud for præsentationen skal direktionen imidlertid nå til enighed med overpræsidenten i Slesvig, hvad kandidatens person angår«. Spørgsmålet var så, hvem der skulle indtage denne plads. Becherer sagde nej, fordi han frygtede, at resultatet ville blive konflikter med pastor Jacobsen. I stedet foreslog han v. Winter, der som amts- og kommuneformand i Skærbæk måtte holde

på et tåleligt godt forhold til Jacobsen for ikke at komme ud i for store vanskeligheder, Becherers forslag blev opfyldt, og amtsforstander v. Winter blev 30.9. indvalgt i repræsentantskabet²²⁷. Den 23.12. afløste han Thamssen som repræsentantskabets formand⁸⁵.

Statens revision af bankens regnskaber fandt sted 11.–14. og 16–18. september 1901. Den afgørende anke var, at det ikke var muligt at kontrollere de angivne værdier af arealer og bygninger (henholdsvis 413.000 og 155.000 mark); i adskillige tilfælde manglede der skøder, og der var ingen fortegnelse over kautionister. Med hensyn til mange køb kunne det ikke påvises, at repræsentantskabet havde givet sit samtykke. Den stadige pengemangel var en følge af, at banken opererede med 3-måneders vekslere, som igen blev pantsat. Reservefonden, der havde været anbragt i Skodborg sparekasse, var for nylig blevet taget ud, da banken havde brug for penge. Skønt det var forbudt at yde kredit til direktionsmedlemmer, skyldte pastor Jacobsen banken 33.000 mark uden at have stillet sikkerhed. Revisionen var også kritisk over for de honorarer, Jacobsen i årenes løb havde fået udbetalt.

Til trods for at revisionen havde afsløret fundamentale uklarheder i bankens status og uregelmæssigheder i forhold til dens statutter, hævdede Becherer ud fra revisionsresultatet, at bankens status var gunstigere, end man på forhånd kunne antage (over for 956.000 mark aktiver stod 949.000 mark passiver, altså et overskud på 7000 mark). »Den øjeblikkelige forlegenhed«, som han udtrykte sig, var nok en følge af, at formuen især var anbragt i jord. Der burde have været foretaget afskrivninger på jorden, men selv om dette ville have påvirket den gunstige status, så kunne man dog ikke betegne banken som usikker, eftersom den havde en reserve på 28.000 mark og en kautionssum på 33.000 mark. Der var uden tvivl blevet begået fejl, men de kunne bringes ud af verden igen ved at reducere bankens jordbesiddelser og ved, at statstilsynet forhindrede forretninger, der oversteg bankens kræfter. Man kunne derfor med sikkerhed antage, at de 90.000 mark ville gøre kreditbanken til et sundt og ydedygtigt foretagende.

Hensigten med denne overdrevent optimistiske vurdering, som overpræsidenten stort set gentog i sin indberetning til ministerpræsident v. Bülow, må have været at forsikre regeringen i Berlin om, at banken kunne saneres for de 90.000 mark eller med andre ord, at de politiske bevæggrunde til at opretholde banken var så afgørende for Becherer og Wilnowski, at de lukkede øjnene for dens usikre økonomiske status og konsekvenser, denne kunne få.

De 90.000 mark blev formelt tilsendt banken fra Seehandlung, og end

Zwölftes Geschäftsjahr.

Soll.

Schlußrechnung.

Haben.

	M.	ℳ		M.	ℳ
Kassenbestand	3 645	91	Geschäfts-Anteile	142 599	75
Reichsbank-Giro-Konto	504	60	Rücklagen	28 173	99
Wechsel-Abtheilung	28 098	65	Anlehen in laufend. Rechnung	208 103	96
Laufende Rechnung	295 758	83	Spargelder	175 475	18
Dienstgerät-Abteil. 2239.02			Schuldverschreibungen	194 000	—
Ab Abschreibung 100.—	2 139	02	Hinterlegungsgelder	17 516	77
Gebäude-Abteil. 88660.29			Reingewinn	6 930	61
Ab Abschreibung 900.—	87 760	29			
Grundstücks-Abt. 254260.50					
Ab Abschreibung 1900.—	252 360	50			
Grundstücks-Belastungs-Abteil.	102 532	46			
Gesamtbetrag	772 800	26	Gesamtbetrag	772 800	26

Gewinn- und Verlust-Aufstellung.

Ausgabe.	M.	ℳ	Einnahme.	M.	ℳ
Gehälter, Steuern und sonstige Unkosten incl. Unkosten der Ziegelei	20 653	26	Zinsen und sonstiger Gewinn	30 483	87
Dienstgerät-Ab Abschreibung	100	—			
Gebäude-Ab Abschreibung	900	—			
Grundstücks-Ab Abschreibung	1 900	—			
Reingewinn	6 930	61			
Gesamt	30 483	87	Gesamt	30 483	87

Anzahl der Mitglieder Anfang 1901. 1045
 Anzahl der Geschäftsanteile Anfang 1901 1584
 Im Laufe des Jahres eingetreten 142 248

Mitglieder 1187 mit 1832 Anteilen.

Am 31. Dezember 1901 ausgetreten " 20 " 20
 Am 1. Januar 1902 Mitglieder 1167 mit 1812 Anteilen.

Haftpflichtsumme 362 400 Mark

gegen 316 800 Mark im Vorjahre.

Scherrebel, den 31. Dezember 1901.

Creditbank Scherrebel,

eingetragene Genossenschaft mit beschränkter Haftpflicht.

Der Vorstand.

Jacobsen.   Lassen.

Geprüft und richtig befunden:

Scherrebel, den 20. Mai 1902.

Der Aufsichtsrat.

v. Winter, Vorsitzender.   G. J. Scheffer.   H. Johnsen.   Chr. Sönlfsen.   H. Degn.

Bankregnskab 1901

ikke pastor Jacobsen fik at vide, at de stammede fra kongens dispositionsfond. Man frygtede, at en sådan viden ville øge hans selvovervurdering, og at han endog kunne finde på at udnytte den i reklamen. I øvrigt påtog banken sig beredvilligt at opfylde de af regeringen stillede betingelser. Amtsforsander v. Winter skulle navnlig kontrollere, at de 90.000 mark blev brugt til at afvikle dyre banklån. Der måtte ikke ske nyinvesteringer i fiskedammene (se s. 134 ff.) . Bankens lån til væveskolen skulle i løbet af et år reduceres fra 26.000 til 12.000 mark. Reservefonden skulle anbringes i Haderslev kredssparekasse. – Pastor Jacobsen tilbagebetalte det lån, banken havde ydet ham.

På denne måde søgte den preussiske stat på den ene side at forebygge et sammenbrud af pastor Jacobsens foretagender og på den anden side at begrænse statens risiko ved saneringsaktionen. Det viste sig imidlertid hurtigt, at man havde glemt at tage hensyn til, at kreditbankens driftskapital var ganske utilstrækkelig.

En af kreditbankens vigtigste långivere, Provincial-Gewerbe-Bank i Kiel, henvendte sig den 31.10.1901 til Wilmowski og gjorde ham opmærksom på, at kreditbankens eksistens var afhængig af, at Gewerbe-Bank fremdeles kunne yde kredit. Kreditbankens situation var den, skrev Gewerbe-Bank, at den fik 4 % ud af sine arealer og bygninger, men måtte betale over 4 % for de lån den optog. Den måtte altså enten lide tab eller tage usædvanlig høje renter (de tyske kolonister betalte 7 %, uden at dette opvejede tabet). Gewerbe-Bank havde beregnet, at en driftskapital på 300.000 mark var nødvendig, for at kreditbanken kunne klare personalkrediten for de tyske bønder og håndværkere i dens opland. Dette lån skulle staten, efter Gewerbe-Banks forslag stille til rådighed for Gewerbe-Bank, som så ville låne pengene ud til kreditbanken mod at få sikkerhed i alle dens arealer. Forklaringen på dette overraskende forslag var, som det efterhånden kom frem, at Gewerbe-Bank havde betydelige lån i klemme hos kreditbanken og Lakolk-selskabet og derfor først af alt var interesseret i at forhindre en likvidation af disse foretagender. Hos Wilmowski søgte Gewerbe-Bank at fremkalde det indtryk, at den ville optræde som garant for et 3 % statslån til kreditbanken, men sandheden, som ikke var svær at få øje på, var den, at den ville stabilisere sine egne usikre forhold ved at profitere på at videreudlåne statens penge til kreditbanken.

Da v. Winter var blevet placeret i kreditbanken som en slags regeringskommissær, optrådte han som den nøgterne embedsmand, der var sig sit store ansvar som leder af kreditbanken bevidst. Nu måtte der vises tilbageholdenhed, så »Jacobsens alt for impulsive idealisme« ikke igen vandt

overhånd. Derfor måtte alle højtflyvende planer om et stort anlagt koloniseringselskab overlades til regeringen, karpedammene skulle sælges, og banken måtte slippe af med Lakolk og væveskolen. v. Winters program gik i det store og hele igen i den forpligtelse med hensyn til det fremtidige arbejde, som banken underskrev den 6. november⁸⁵.

Pastor Jacobsen forholdt sig i denne krisesituation, som om alt var ved det gamle. Kort før jul skrev han til Wilmowski, at der i Skærbæk var flere danskejede gårde til salg til en samlet pris af 240.000 mark. Hvis de kom på tyske hænder, kunne man være sikker på, at tyskerne ville sejre ved kommunevalget. Han foreslog, at kreditbanken oprådte som køber. Den ville ikke profitere på købet, men kun tjene den tyske sag. Regeringen skulle dog låne kreditbanken købesummen til 3 %, indtil gårdene var solgt. Sagen var uden risiko for regeringen, forsikrede han²²⁸, men fik ikke noget svar.

Pastor Jacobsen som rigsdagskandidat

Forklaringen på pastor Jacobsens forbavsende negligering af den spændte situation omkring kreditbanken må i første række søges i, at han fra slutningen af 1901 var helt opslugt af, at han blev opstillet som tysk rigsdagskandidat i 1. valgkreds (Haderslev-Sønderborg) ved suppleringsvalget efter Gustav Johannsens død. De økonomiske problemer trådte heroverfor ganske i baggrunden for ham.

Hermed havde pastor Jacobsen nået højdepunktet i sin politiske karriere. Ikke alene stod han nu som den anerkendte fører for det tyske parti i Nordslesvig, men også som talsmand for regeringspolitikken over for danskerne. Uanset hvilke betænkeligheder regeringen havde angående hans finanser og hans moral, kom det for den først og fremmest an på, at der blev opstillet en sikker tilhænger af den hårde hånds politik, og i så henseende havde Jacobsen ingen egnede konkurrenter.

Vurderingen af ham var meget mere forbeholden i førende tyske kredse i Nordslesvig. Her kendte man alt for godt hans upålidelige personlighed, og man måtte tage den negative virkning af fremtidige skandaler og økonomiske krak med i sin beregning. Derfor kunne Jacobsen ganske vist regne med at have et flertal af Den tyske Forenings bestyrelse bag sig, men en så indflydelsesrig mand som landråd Becherer turde kun give ham lunken støtte, og redaktør Strackerjan fra Schleswigsche Grenzpost, det officielle tyske blad i Haderslev, søgte endog at forhindre hans kandidatur²²⁹. Det

betragtedes også som uheldigt for Jacobsen, at han kun var personligt kendt i den vestlige del af Haderslev kreds, mens hverken han eller hans bank havde nævneværdige kontakter i Sønderborg kreds.

Den 6. november 1901 besluttede Den tyske Forenings bestyrelse at anbefale pastor Jacobsens kandidatur²³⁰. Som modkandidat anbefalede »præstepartiet« (tilhængere af en mildere kurs) den ansete proprietær Lorenzen, Revsø, der ikke var tilhænger af Köller-politikken²³¹.

Schleswigsche Grenzpost skyndte sig at meddele, at det ikke betød, at pastor Jacobsen var blevet opstillet. Det var de tyske valgorganisationer i Haderslev og Sønderborg kredse, der foretog opstillingen, og det, der var sket, var kun, at Den tyske Forenings bestyrelse havde tilsluttet sig en kandidatur, der var fremkommet fra den ene af de to kredse²³² (altså Haderslev). Dette afholdt imidlertid ikke Wilmowski fra den 12. november at bede indenrigsministeren om at bevilge 3000 mark til valgarbejdet. Danskerne ville bruge valget til at vise, at den hidtidige regeringspolitik havde været resultatløs. Jacobsen måtte derfor opnå et betydeligt større stemmetal end den tyske kandidat i 1898. Indenrigsministeren meddelte allerede 17.11., at pengene var bevilget²³³.

Herefter var Nordslesvigs tyske blade, så vidt man kan se, fuldstændig tavse om pastor Jacobsens kandidatur, indtil Tondernsche Zeitung den 15. januar 1902 under overskriften »Nordschleswig 13.1.« meddelte, at Den tyske Forening (!) nu havde besluttet at opstille pastor Jacobsen som kandidat. Et egentligt opstillingsmøde findes der intet referat af og er formentlig heller ikke blevet afholdt. Først den 29. januar bragte Schleswigsche Grenzpost en kort meddelelse om, at den tyske kandidat, pastor Jacobsen, agtede at præsentere sig for vælgerne på en række møder. Den tyske valgforening i Haderslev udsendte 1. februar et intetsigende valgop-råb til fordel for Jacobsen²³⁴.

Den åbenlyse uenighed vedrørende pastor Jacobsens kandidatur forsvandt imidlertid for en stor del i løbet af valgkampagnen. Hans person tiltrak nysgerrige, og hans veltalenhed sikrede en betydelig tilstrømning til hans valgmøder*). Det virkede sympatisk på tilhørerne, at han holdt mange (de fleste?) af sine taler på dansk, og at han sørgede for, at der var isprængt danske (sønderjyske) sætninger i de taler, han holdt på tysk. »Når vi Hasle drenger er sammel, så snakker vi åltier platdansk mæ hver-anner«, lød en fast vending i hans taler.

*) De tal, aviserne bragte i deres mødereferater, afhang selvfølgelig i høj grad af bladenes sympatier: if. Hmd. 19.2.1902 var der 21 tilhørere ved pastor Jacobsens møde på Kegnæs og ikke 55, som Sonderburger Zeitung havde skrevet; i Broager 100 og ikke 300.

Da valgkampagnen var slut²³⁵, anså Schleswigsche Grenzpost det for god taktik at røbe nogle af de betænkeligheder, der havde hæmmet pastor Jacobsens opstilling: Man havde ønsket en kandidat, der ikke blot kunne samle så mange tyske stemmer som muligt, men også at få et antal ellers dansksindede vælgere til at holde sig neutrale. Pastor Jacobsen forekom mange at være en for eksponeret person; de ville hellere have en landmand som Lorenzen, Revsø; i vide kredse ønskede man ikke en præst som politiker. Det havde imidlertid vist sig, at den faste hånds politik, takket være pastor Jacobsens veltalenhed, havde fremkaldt en sand valgglæde. »Efter mange års forknythed og forsagthed har en sand tysknational forårsstemning holdt sit indtog i vort Nordslesvig«.

Lige så stærk hans veltalenhed var, lige så tyndt var det saglige indhold i hans taler. Han lagde megen vægt på at præsentere sig som en ægte indfødt nordslesviger, der elskede sin hjemstavn og ikke havde noget imod dens folkemål. På fædrene side nedstammede han fra bønder, fortalte han gerne, og hans morfader havde som kaptajn under den engelske krig, da han blev opbragt af en engelsk orlogsmænd, spærret prisemandskabet inde i sit skib og bragt det til København; som belønning for de otte krigsfanger, han afleverede, var han blevet udnævnt til dannebrogsmænd. Han priste hjemmetyskerne og betonede, at han ikke ville krænke noget menneske, fordi det havde danske sympatier. Det danske folk havde han megen sympati for, og den tid ville komme, da tyskere og skandinaver ville slutte sig sammen mod de fremadstormende slaviske folkeslag. Fra denne pangermanisme gik han uden nogen logik over til det uundgåelige forsvar for preussernes nationale undertrykkelsespolitik og anbefalingen af det kejserlige Tysklands magtpolitik. Naturaliseringen af optanterne havde haft den skændige følge, at de for hver dag blev mere uforskammede og frække. »Derfor blev vi så glade, da Köller kom«. De udviste kunne takke den danske agitation og presse for, hvad de måtte lide. »Når kejseren er kommet til den erkendelse, at Tyskland også må være stærkt på havet, så tiljubler vi ham og vil hjælpe ham med at bygge stolte krigsskibe, der som hvide svaner sejler ud på havene og forkynder Tysklands storhed i fjerne verdensdele«. Økonomiske og sociale spørgsmål kom for ham i anden række. Da de danske blade gentagne gange havde spurgt, hvordan han stillede sig til en forhøjelse af korntolden, svarede han, at der ikke var nogen, der ville gøre brødet dyrere for småårsfolk, men at man på den anden side måtte have en kraftig bondestand.

Alt i alt klarede pastor Jacobsen sin valgkampagne bedre, end mange havde ventet, men hans hasarderede forsøg på at kombinere en dansk-præget hjemstavnsfølelse med begejstring for tysk storhed og magtpolitik

formåede kun undtagelsesvis at vinde en dansk vælger for tyskheden. Det fremgår af resultatet af valget den 8. marts 1902.

*Danske og tyske stemmer i 1. valgkreds (Haderslev og Sønderborg kredse)
ved rigsdagsvalget 1898 og 1902*

	1898	1902
Danske stemmer	10.451	10.058
Tyske stemmer	3.709	4.539

Det viste en ringere dansk tilbagegang end ventet (i de to kredse var tilbagegangen 393; i Haderslev kreds var der tilmed en ringe dansk fremgang). Det markante var den tyske fremgang (830 stemmer, i forhold til vælgertallet ligeligt fordelt over begge kredse). Taget under ét var danskernes overvægt i stemmer reduceret med 1223 sammenlignet med resultatet i 1898. Når man tager i betragtning, at valgresultaterne i 1903 og videre i 1907 under nogenlunde uændrede politiske forhold, men med Den tyske Forenings formand, dommer Hahn, som tysk kandidat, viste ganske den samme tendens som valget i 1902, må det siges, at pastor Jacobsens personlige betydning for det opnåede resultat var lige så ringe som senere Hahns. Anderledes var situationen i Skærbæk, hvor det tyske flertal var steget fra 10 i 1898 til 31 i 1902. Her medførte pastor Jacobsens økonomiske og moralske fallit, at det tyske stemmetal sank fra 124 i 1902 til 89 i 1906.

På sammenbruddets rand

Efter rigsdagsvalget blev der stille omkring pastor Jacobsen. Hans navn figurerede ikke længere i aviserne, og han holdt ingen offentlige taler. Forklaringen var *kreditbankens dårlige forretningsresultater*, som kom frem i dens årsberetning og regnskab for 1901, dateret 20. maj 1902²³⁶. Omsætningen i 1901 havde været på 10,8 millioner mark, regnskabet balancerede med 773.000 mark, men nettooverskuddet var kun 6900 mark. Afskrivningerne havde været ubetydelige (på arealerne, der var bogført til en værdi af 252.000 mark, var afskrevet 1900 mark). Kun antallet af andelshavere havde været i fremgang og udgjorde i slutningen af 1901 1112; kautionssummen var 362.000 mark. I årsberetningen indrømmedes det, at banken havde haft et vanskeligt år. For at give sine andelshavere en håndgribelig garanti havde den derfor sluttet en aftale med regeringen i Slesvig om, at banken skulle revideres af en regeringsrevisor, medens en

regeringskommissær (v. Winter) fik sæde i repræsentantskabet. Det rådgivende udvalg var blevet opløst som overflødigt. Reservefonden på 30.000 mark var blevet anbragt i Haderslev kredssparekasse.

Årsopgørelsen var beregnet på at putte offentligheden blå i øjnene. Det havde tidligere opgørelser nok også været, men denne gang var regnskab og beretning godkendt af den såkaldte regeringskommissær, amtsforstander v. Winter, og dermed også af landråd Becherer, som den 16. og 17. maj havde opholdt sig i Skærbæk for at drøfte bankens forhold med bestyrelsen. I en indberetning (23.5) til overpræsidenten røbede han en del af den sørgelige sandhed: banken havde i 1901 arbejdet med tab, reservefonden var faktisk ikke blevet anbragt i kredssparekassen, det havde tværtimod været nødvendigt for kredssparekassen at låne kreditbanken 70.000 mark; for at skaffe kontanter havde banken optaget en vekselkredit på 115.000 mark (hvilket ville kunne ses af regnskabet!), og banken måtte nødvendigvis se at slippe af med en bankgæld på 106.000 mark, som forrentedes med 5-6¼ %. Heraf konkluderede Becherer (som et halvt år forinden havde forkyndt, at banken kunne reddes med statslånet på 90.000 mark), at banken yderligere måtte have en kredit på 200.000 mark, hvis den skulle have varig hjælp og opfylde sin nationale opgave. Becherer nævnte ikke, at en kredit af denne størrelse i bedste fald ville føre til, at banken kunne klare sine akutte vanskeligheder, og strejfede kun bankens grundskavank, de store og delvis urentable arealer, den havde købt. Ikke desto mindre hævdede Becherer, at bankens situation på ingen måde var farefuld, og at et lån på 200.000 mark ville være fuldstændig sikkert, da andelshaverne kautionerede for 362.000 mark. Denne regnskabsmæssigt umotiverede optimisme kan kun forklares ved, at v. Winter og Becherer – med overpræsident Wilmowski i baghånden – mest af alt tænkte på at skjule de katastrofale – men foreløbig kun delvis blotlagte – følger af regeringens støtte til pastor Jacobsens germaniseringsværk.

Staten ville ikke låne kreditbanken de 200.000 mark, men det viste sig inden længe, at der var flere banker, som, i tillid til statens interesse for banken i Skærbæk, anså et lån til kreditbanken for en god pengeanbringelse. Kreditbanken havde i alt for 316.000 mark dyre banklån. På foranledning af ingen ringere end F. A. Krupp²³⁷ (og åbenbart af hans konto) lånte bankhuset Delbrück, Leo & Co. i Berlin 1.8. kreditbanken 100.000 mark til tilbagebetaling af lån til over 6 %, og Provincial-Gewerbe-Bank i Kiel oplyste 31.7., at den havde ansøgt statsinstituttet Preussische Centralgenossenschaftskasse²³⁸ i Berlin om en kredit på 216.000 mark til indløsning af kreditbankens dyre lån.

Dette tilbud kom yderst belejligt for Becherer og Wilmowski, der vidste besked med Lakolk-selskabets yderst prekære situation, som netop på dette tidspunkt havde ført til, at pastor Jacobsen var blevet fjernet fra badedstedets ledelse (jfr. nedenf.) og frygtede for de konsekvenser, dette kunne få for kreditbanken og dermed for regeringen. Den 9. august bad Wilmowski finansministeren om at støtte Provincial-Gewerbe-Banks låneansøgning. Han støttede sig herved udelukkende på en nationalpolitisk argumentation. Kreditbankens virksomhed, skrev han, var af fremragende betydning. Et sammenbrud ville være af den mest skæbnesvangre betydning for den tyske sag i Nordslesvig og ville fra dansk side blive udlagt som sammenbrud for den i den senere tid fulgte strammere tysk-nationale politik i Nordslesvig.

Tanken om at involvere Provincial-Gewerbe-Bank i en stor saneringsaktion fandt tilslutning i Berlin. Men betingelsen var, at pastor Jacobsen blev fjernet fra bankledelsen, og at der blev indsat en ny direktion.

Den 13. september blev Jacobsen tvunget til at underskrive en erklæring om, at han ville opfylde regeringens »strikte ønsker«: udtræde af direktionen og omgående tilbagebetale 27.500 mark (et personligt lån på 11.000 mark og 16.500 mark i stempelskat for væveskolens lodder). »Opgøret med Jacobsen var meget slemt og ledsaget af strømme af tårer«, skrev v. Winter til Becherer⁸⁵. Den 16. september 1902 afgik Jacobsen så som direktionsmedlem under henvisning til, at han var overbebyrdet med andet arbejde. I hans sted indtrådte den indtil da ukendte bankfunktionær Hermann Paak i direktionen. Pastor Jacobsen fortsatte som medlem af repræsentantskabet. Med årets udgang udtrådte både Max Rabe og Fr. W. Lassen af direktionen. Sidstnævnte efterfulgtes af Friedrich Schade fra Berlin²³⁹, som Becherer havde engageret på »Preussenkasses« anbefaling. Han havde allerede tiltrådt sin stilling i kreditbanken den 13. november, efter at banken var blevet revideret på Preussenkasses foranledning. Resultatet af denne revision var beroligende, skrev Becherer til Slesvig. Banken var blevet drevet upraktisk, men der var ikke begået underslæb for en rød øre, og banken var et afgjort sundt foretagende!

Pastor Jacobsens fjernelse fra kreditbankens ledelse vakte selvfølgelig opsigt overalt i Nordslesvig, men de færreste synes at have opfattet det skete som et vidnesbyrd om bankens katastrofale situation*). Kreditbanken var som nævnt ikke den første virksomhed, Jacobsen måtte forlade. Den 28.7.1902 var han udtrådt af Lakolk-selskabet, uden at pressen kom-

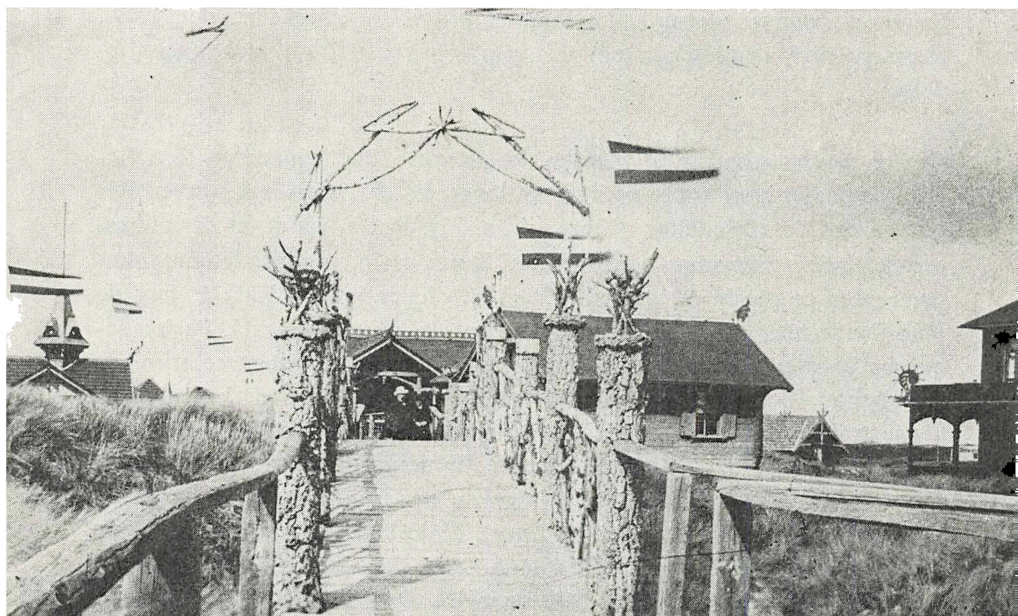
*) Jensen skriver i II, s. 5: »Sligt vakte lidt Forundring«. Det lå nær at formode, at konsistoriet havde fremdraget en bestemmelse i kirkeordningen af 1542, der forbød præster at drive forretning.

menterede denne begivenhed (Hejmdal bragte først nyheden den 18.9., sammen med meddelelsen om, at Jacobsen var udtrådt af bankens ledelse).

Der er næppe grund til at tillægge de altskere, der tegnede parter i *Lakolk-selskabet* eller købte dets obligationer, ædlere motiver for deres deltagelse end de oprindelige stiftere (jfr. s. 72). Det er sandt, at de interesserede sig for germaniseringsarbejdet i Nordslesvig og ønskede dets fremgang, men de havde næppe anbragt så betydelige beløb i Lakolk, hvis de ikke havde anset denne pengeanbringelse for højst profitabel. Pastor Jacobsen benyttede sig i sin hvervning af kapitalstærke parthavere af to sæt argumenter: i sine offentlige taler betonede han nødvendigheden af at støtte tyskheden i Nordslesvig, men i sine direkte henvendelser til kapitalejerne appellerede han udelukkende til deres økonomiske interesser. Den største af dem alle, en »Privatgelehrter« Carl Ernst Osthaus, som havde arvet en millionformue (han var i 1900 kun 26 år gammel), fremlagde under Lakolk-processen en lang række karakteristiske breve, som Jacobsen havde sendt ham i 1900 og 1901. Den 29.1.1900 bad han således Osthaus indskyde 30.000 mark; Osthaus kunne med sikkerhed regne med en gevinst på 100 %. Dette burde imidlertid hemmeligholdes, tilføjede Jacobsen, fordi folk tror, at tysksindede mænd kan bringe det ene offer efter det andet uden nogen profit²⁴⁰.

Pastor Jacobsen bevægede sig i øvrigt på randen af det kriminelle, når han i sin agitation gjorde brug af selskabets prospekt af 10.12.1900, hvori det mod Jacobsens bedre vidende hed, at stifterne havde indbetalt 180.000 mark af egne midler.

Parthavernes indskud og selskabets obligationer kunne ikke dække Lakolks kapitalbehov. Der måtte derfor optages dyre kortfristede banklån mod tvivlsom sikkerhed, og i efteråret 1901 beløb vekselgælden sig til omkring 200.000 mark (heraf havde hovedkreditoren, Provincial-Gewerbe-Bank, 72.000 mark til gode)²⁴¹. På dette tidspunkt kunne det konstateres, at Lakolk havde haft 1316 langtids-badegæster i 1901²⁴² mod 1283 i 1900, og ved at inkludere indtægter af post-, gods- og personbefordring i regnskabet kunne Jacobsen i oktober 1901 hævde, at overskuddet var på godt 14.000 mark. Det vides, at han på en rejse i Tyskland henvendte sig til flere parthavere for med deres støtte at få vekselgælden ud af verden, og den bevægede i hvert fald Osthaus og Haedicke (jfr. s. 96 f.) til hver at bidrage 30.000 mark. Disse forsøg på at sanere selskabet og de samtidig opdukkede rygter omkring kreditbanken må imidlertid have skabt uro, for på en generalforsamling i efteråret 1901 blev der nedsat et

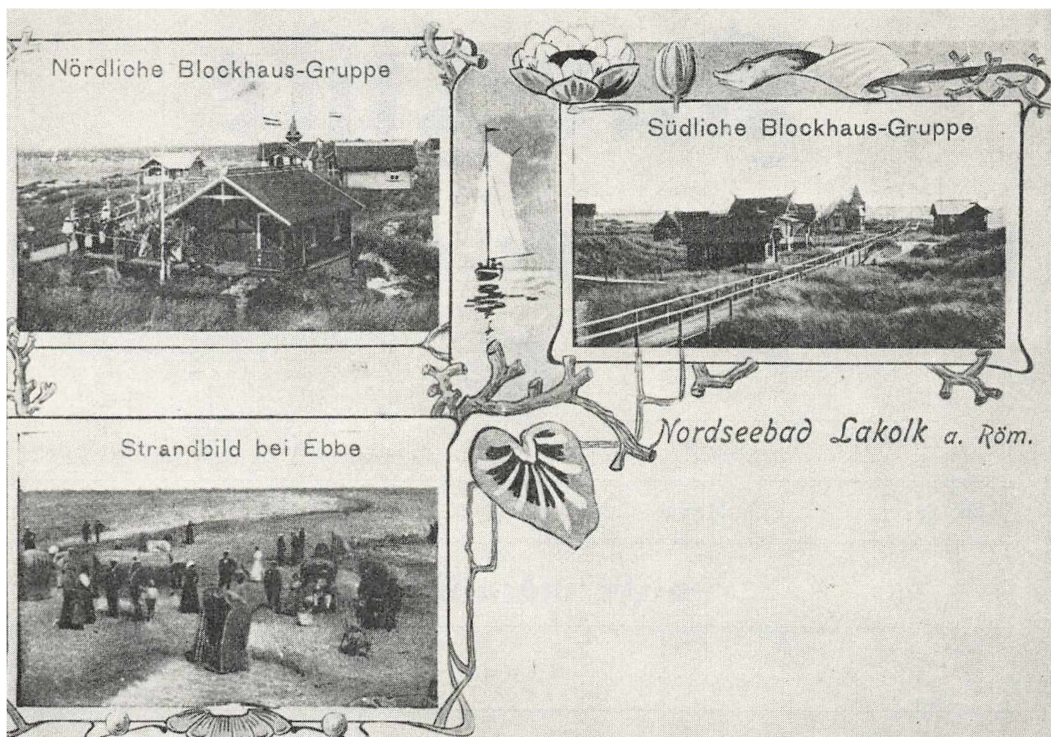

Blokhushgruppen »Hansa« i Lakolk. Bygningerne var opført som ægte norske blokhuse og prydet med dragehoveder. De tyske flag smælder i vinden. Postkort fra Jacobsens tid i Historisk Forening for Skærbæk og Omegn.

kontrolludvalg, der skulle undersøge Lakolks situation²⁴³, og på den følgende generalforsamling, i april 1902, da Haedicke aflagde dette udvalgs beretning, måtte Lassen tage sin afsked som forretningsfører. En revisor Müller fra Leipzig foretog nu en revision af selskabets bøger og aflagde beretning herom på en ny generalforsamling, den 26.5.1902. Han fandt bøgerne i god orden og regnede med stigende værdi for Lakolk-anlægget²⁴⁴. Dette fik et antal panthavere til at overtage en ny kapital på 42.000 mark og kautionere for 100.000 mark. Dermed blev en truende konkurs undgået²⁴⁵.

Repræsentantskabet engagerede imidlertid en ny revisor, G. R. Kiepsch fra Leipzig, for at kontrollere Müllers resultat, Kiepsch skal have fået et dårligt indtryk af selskabets tilstand, men før han kunne afslutte sin revision, brændte bl.a. det meste af Lakolks hovedbog den 3. juli i kreditbankens pengebox! Denne fantastiske hændelse blev aldrig opklaret; pastor Jacobsen og Lassen, som man især kunne mistænke, var den pågældende dag i Kiel, og et lokalt rygte om, at den skyldige var fru Lassen, var kun en løs og usandsynlig påstand. Der var heller ingen, der fremkom

Hilsen fra »Nordsøbadet Lakolk«. Postkort o. 1900. Efter Thade Petersen: Rømø, 1979.

med et rimeligt motiv til, at nogen skulle have tilintetgjort bøgerne på en så opsigtsvækkende måde²⁴⁶. Den oplagte konsekvens af branden var imidlertid, at parthaverne kastede hele deres mistanke på Jacobsen og Lassen og troede, at de i fællesskab havde bedraget selskabet for store beløb.

Det var derfor deres hensigt at få statsadvokaten til at anlægge sag mod Jacobsen og at få Lakolk-selskabet likvideret, så ledelsen kunne have ryggen fri over for eventuel kritik fra Det altyske Forbunds side. Denne plan var imidlertid helt uacceptabel for statens embedsmænd, fordi den ville føre til kreditbankens ruin og dermed regeringens skandalisering. De ønskede derfor for enhver pris at nå frem til et forlig. Et sådant opnåedes da også på en ekstraordinær generalforsamling i Altona den 28.7.1902. Jacobsen indrømmede her, at stifterne havde beregnet sig en gevinst på 54.000 mark. For at forhindre en konkurs, der ville ramme langt hårdere, måtte Jacobsen og Schmidt tilbagebetale dette beløb til selskabet, og Ja-

Kur-Liste

für das

Nordseebad „Lakolk“ auf Röm

Die Kurliste erscheint während der Saison
je nach Bedarf.
Abonnement M. 2.00 für die Saison
Einzelne Nr. 10 Pfa

Inferate des gedruckten Heftes 20 Pfa.
Größere und Saison-Annoncen nach Vereinbarung.
Anträge sind direkt an die
Buchdruckerei J. H. W. Thammisen in Tondern
zu richten,
wobei auch nähere Anstalt gegeben wird.

Herausgegeben von der Badeleitung in Scherrebek. — Druck und Verlag von J. H. W. Thammisen, Tondern.

Nr. 3.

Nordseebad Lakolk auf Röm, den 14. Juli 1899.

1. Jahrg

➤ Fremden-Liste. ➤

N a m e	S t a n d	W o h n o r t	Per jone jah
Prinz Chlodwig von Hessen		Potsdam	1
Graf von Rittberg und frau	Offizier	Strasburg i. E.	2
Herr C. Hofmeister	Leibjäger	Potsdam	1
Herr P. Pörksen	Kaufmann	Hoyer	1
Herr M. C. Schmid	"	Scherrebek	1
Herr W. Eassen	Bankvorstand	"	1
frau Eassen	"	"	1
frl. Rabe	"	Hamburg	1
Helene Eassen	"	Scherrebek	1
Herr M. C. Devoberg	"	Laujanie	1
frau Dr. Plessing und familie	Rechtsanwalt	Lübeck	5
Herr Kaufmann	Sekretär	Altona	1
Herr E. Westphalen	Correspondent	"	1
Herr Nadolui	Seminarlehrer	Tondern	1
frau Oberlehrer Gürte und 5 Söhne	"	Hannover	4
frl. Hansen	Lehrerin	Neurade	1
frau Blümcke und Tochter	Rentiere	flensburg	2
Herr Dr. Bertram und Sohn	"	Hannover	2
Herr W. C. Petersen mit familie	Kaufmann	flensburg	6
Herr C. Wulf mit familie	Proprietair Redakteur	Brede	3
frl. W. Christiansen	"	Kopenhagen	1
frau Helene Wille und Tochter	"	Charlottenburg	2
Herr Chr. Goldhammer und Sohn	Kaufmann	Berlin	2
frau Edens und Tochter	"	Neurade	2
frau Rentmeister Petersen mit 2 Kindern	"	Tondern	3
Herr Peters	Schiffsührer	Sylt	1
Herr C. J. Schmidt und familie	Kaufmann	Hulsum	4
Herr J. H. Jäger und familie	Weinhändler, Destillateur	Rendsburg	3
frau Pastor Jacobsen	"	Scherrebek	1
frl. Agnes Felten	"	Potsdam	1

Summe: 57

cobsen blev sammen med Poehlemann tvunget til at afgå som forretningsførere. Lassen blev ekskluderet. For at forhindre en likvidation, der ville have kostet kreditbanken et tab på over 75.000 mark, erklærede den tilstedeværende amtsforstander v. Winter, der var regeringens repræsentant i kreditbankens bestyrelse, at han havde fuldmagt til i regeringens navn at stille Lakolk-selskabet vidtgående støtte²⁴⁷.

v. Winters erklæring må have været aftalt med landråd Becherer, der på sin side må have haft overpræsidentens samtykke, for det næste skridt i sagen var, at Haderslev kredssparekasse bevilgede Lakolk-selskabet et lån på 122.000 mark (dvs. halv brandkasseværdi) til 3½ %; differencen mellem denne lave rente og markedsrenten skulle dækkes af overpræsidentens dispositionsfond. Af lånet udbetaltes 60.000 mark den 26.10.1902 og 2000 mark den 29.12.1902, men resten (60.000 mark) først den 7.3. 1903 (se nærmere s. 145).

Efter at pastor Jacobsen var blevet fjernet fra ledelsen af kreditbanken og Lakolk-selskabet, var *Skærbæk kunstvæveskole* den eneste af de »gamle« virksomheder, han fortsat stod i spidsen for. Væveskolen var kun en lille og i økonomisk og politisk henseende lidet betydende virksomhed. I kunstnerisk henseende nåede dens ry imidlertid langt ud over Tysklands grænser. I juni 1902 arrangerede væveriet således en udstilling på Nordiska Museet i Stockholm og solgte tæpper både til kong Oskar og til kronprins Gustav Adolf. I oktober 1902 fik væveriet en guldmedalje på den internationale udstilling for kunsthåndværk i Turin²⁴⁸.

Væveriets økonomi var imidlertid anstrengt. Der bogførtes ganske vist årligt et lille overskud (1900: 943 mark, 1901: 598 mark)²⁴⁹, men korrektheden af dette tal afhang af, om varelagerets værdi var bogført rigtigt. Væveriet havde praktisk talt ingen egenkapital (de 27 andelshavere, der fandtes i 1902, havde hver kun indskudt 100 mark), og der måtte derfor lige fra begyndelsen optages lån i kreditbanken. Endvidere var varelageret alt for stort, fordi væveriet havde forpligtet sig til at aftage de af væveskolen uddannede hjemmevæverskers produktion²⁵⁰. Varelagerets værdi var bogført til 40.000 mark i 1900 og 63.000 i 1901. Vekselgælden var i slutningen af 1902 53.000 mark, heraf 46.000 mark til kreditbanken. Gældssaldoen var ca. 10.000 mark²⁵¹.

I foråret 1902 fastslog repræsentantskabet, at grunden til vanskelighederne var det alt for store tæppelager og de alt for mange udenbys væ-

Første side af »Kurliste for Nordsøbadet Lakolk på Rømhø« fra 14. juli 1899. Listen udkom en gang ugentlig. Blandt gæsterne ses bankdirektør Lassen, købmand M. C. Schmidt og fru Jacobsen fra Skærbæk.

versker. De fleste af disse blev derfor afskediget. (Staben af væversker, beskæftiget i væveriet i Skærbæk, reduceredes fra 17 i sommeren 1901 til 10 det følgende år og 5 i sommeren 1903)²⁵².

Ikke længe efter blev der truffet den aftale med pastor Jacobsen, at han skulle modtage tæpper for sit tilgodehavende hos væveskolen på 4551 mark (Jacobsen havde ved flere lejligheder ydet væveskolen private lån, når den var i en vanskelig situation)²⁵³. Få dage efter, den 12. juni, sendte væveskolens forretningsfører, Chr. Petersen, et brev til pastor Jacobsen, hvori han brugte ordet »zahlungsunfähig« om væveskolen.

I slutningen af juni gav overpræsidenten væveskolen tilladelse til at foranstalte et lotteri (33.000 lodder à 3 mark), hvori gevinsterne skulle være tæpper²⁵⁴. Til bestridelse af omkostningerne herved ydede Haderslev kredssparekasse i begyndelsen af juli væveskolen et lån på 10.000 mark. Da det blev opsagt af landråden sent på efteråret, lånte pastor Jacobsen væveskolen 9000 mark af egne midler²⁵⁵. Man regnede med, at lotteriet ville bringe væveskolen over sine økonomiske vanskeligheder. Det spillede derfor ingen synderlig rolle, at flere forsøg i tidsrummet fra december 1902 til marts 1903 på at skaffe skolen statsstøtte slog fejl²⁵⁶.

Efter at pastor Jacobsen var blevet fjernet fra kreditbankens ledelse, var situationen som nævnt den, at væveskolen var den eneste virksomhed, han havde tilbage. Men denne situation var yderst kortvarig, for allerede dagen efter hans fjernelse som bankdirektør, den 17. september 1902, oprettede han et nyt, stort og meget omtalt selskab: *Nordschleswigsche Karpfenzuchtgesellschaft*²⁵⁷. Selskabet havde en lang forhistorie.

Pastor Jacobsens interesse for dambrug gik tilbage til 1897, da kreditbanken overtog store arealer i Vodder sogn, hvor Jacobsen anlagde fiskedamme for bankens regning (se s. 69 f.). I marts 1901 overlod banken forvaltningen af disse arealer, der fik navnet Renbækgård (Reinbekhof) til den interesserede pastor Jacobsen, og den 30. september 1901 besluttede banken at sælge gården med fiskedammene til ham for den bogførte værdi, 66.000 mark. Dette beløb skulle i 10 år blive stående som en uopsigelig hypotek.

Kontrakten om salget blev sluttet samme dag, som amtsforstander v. Winter indtog pladsen som regeringens repræsentant i kreditbankens bestyrelse. Han billigede salget, fordi direktionen dermed tog fat på at opfylde sine forpligtelser over for regeringen om gradvis salg af bankens jord. Dertil kom for det første, at banken anså afhændelsen for en god forretning, fordi Renbækgård kun ville indbringe det halve, hvis den blev solgt i parceller, og for det andet, som han udtrykte det, fordi Jacobsens

»personlige liebhaveri« kom særligt tydeligt til udtryk ved disse arealer, og dette måtte banken fremtidig tolerere mindst af alt.

Amtsforstander v. Winter mente sikkert med rette, at dambruget ved Gånsager kun havde været et »liebhaveri« for præsten, men det blev det ikke ved med at være. I løbet af vinteren 1901/02 søgte han at knytte en dambrugseksperter til sig, han tilstræbte en fordobling af dambrugsarealet og endte med at stifte et stort karpeavlsselskab, som efter hans beregninger ville blive meget indbringende. Ved en af de første afhøringer efter selskabets konkurs udtalte Jacobsen (23.5.1903), at han aldrig havde lagt skjul på, at han ville have kapital ud af sin idé og sine årelange bestræbelser. En sådan hensigt havde sikkert været et med tiden mere og mere fremtrædende bimotoent ved hans tidligere selskabsstiftelser, men her var berigelsesmomentet det helt dominerende. Den »nationale« camouflage havde han fjernet fuldstændigt, men de økonomiske mål, han satte sig, var til gengæld meget højtflyvende. I december 1902, da karpeavlsselskabet havde eksisteret i tre måneder, skrev han til en af parthaverne (v. Borries), at obligationsudstedelsen burde vente, til man kunne bringe for 1 million på markedet, så at man fik et papir, der kunne sælges på børsen.

H. P. Hanssen skriver i sin store afhandling om Köllerpolitikken, at karpeavlsselskabet var en udvej, Jacobsen søgte i sin fortvivlelse²⁵⁸, men det er sikkert en forkert bedømmelse. Fortvivlelse og desperation var sindstilstande, der var helt ukendte for pastor Jacobsen, og da han startede sit karpeselskab, var han ikke alene leder af de foretagender, han havde stiftet, men tilmed ved sin opstilling som tysk rigsdagskandidat blevet kåret til tyskhedens førstemand i Nordslesvig. I sit forsøg på at vinde hurtig rigdom kunne han imidlertid ikke bygge på den dygtige forretningsmands dyder: rationelle kalkulationer og sikker situationsfornemmelse. Han troede tværtimod, at han kunne nå til tops alene ved hjælp af sin idérigdom og dristighed, og uden at lytte til fornuftens stemme. Disse mere eller mindre patologiske træk kom allerede frem ved karpeselskabets stiftelse.

Det står fast, at det nye selskab blev stiftet for at afkaste størst mulig profit til parthaverne og især til pastor Jacobsen. Hvis ikke projektet skulle være dødsdømt fra starten, måtte kreditbanken være engageret i det, enten som deltager eller som långiver. En anden afgørende forudsætning var, at dambruget rådede over den nødvendige ekspertise.

I november 1901 havde Jacobsen sat sig i forbindelse med en vis Paul Vogel, der især var kendt for sin lærebog i fiskeavl fra 1898 med supplementbind fra 1900 (tilsammen over 1000 sider) og for det »Correspondenzblatt für Fischzüchter«, som han redigerede. I øvrigt havde han ikke

noget godt ry på sig i fagkredse. Han havde forsøgt sig med en række forskellige professioner, før han blev praktisk dambruger, og han havde været idømt både bøder og fængselsstraffe. Amtsforstander v. Winter sørgede for, at pastor Jacobsen fik kendskab til Vogels dårlige ry, men det synes ikke at have rokket ved Jacobsens tillid til ham. Tiden viste, at Vogel var en ganske uligevægtig person, som kun kunne skade karpeselskabets interesser.

Vogel var ikke længe om at opdage, at Jacobsens store dambrug også kunne blive en indtægtskilde for ham selv. I december 1901 foreslog han Jacobsen, at der skulle oprettes et dambrugsselskab, og at han (Vogel) skulle overtage Renbækgård fra dette. Denne plan bød Jacobsen velkommen med følgende forunderlige udbrud (brev af 14.12.1901): »Sie bauen mir ja mit der Idee von der Gründung einer Nordschleswigschen Fischzucht Gesellschaft einen goldenen Boden! . . . Mein Stolz wird es nun sein, Sie auf diesen Platz (Reinbekhof) aufmerksam gemacht zu haben und einen Mann wie Paul Vogel für Schleswig-Holstein und die Nordmark gewonnen zu haben«.

Karpeselskabets historie er meget vanskelig at følge (der er tale om provisoriske aftaler, aftaler, der annulleres, aftaler, som der ikke findes dokumentation for, upålidelige prospekter, indbyrdes modstridende statusopgørelser og – især – helt uoverskuelige og tvivlsomme regnskaber). Det ser dog ud til, at de historiske forløb må deles i to afsnit, det første fra 9.1. til 17.9.1902 (med en indledning fra 30.9 til 28.12.1901), det andet fra 17.9.1902 til konkursen 5.5.1903.

Den 30. september 1901 købte Jacobsen som nævnt Renbækgård af kreditbanken, men allerede den 28. december 1901 tilbød han at sælge Renbækgård (289 ha) til Vogel for 135.000 mark (heraf 120.000 mark for jorden). De 289 ha omfattede også 76 ha, som pastor Jacobsen kun havde på hånden. Overdragelsen skulle ske 1.5.1902 mod, at Vogel udbetalte 19.650 mark kontant. Det var så meningen, at Jacobsen skulle købe mere jord og indskyde den i det kommende selskab, og Vogel skulle lade Renbækgård overgå til selskabet og forpagte det samlede areal af dette.

Det planlagte selskab oprettedes 9.1.1902 som Nordschleswigsche Karpfenzuchtgesellschaft m.b.H. Parthavere var pastor Jacobsen, Poehle-
mann, Lassen, kreditbanken og Vogel. Den indskudte kapital blev angivet til at beløbe sig til 100.000 mark. Jacobsen, Poehle-
mann og Lassen indskød hver 15.000 mark, kreditbanken 25.000 mark og Vogel 30.000 mark. Vogels andel bestod i dambrugsinventar, og de øvrige parthaveres i parceller, som Jacobsen havde på hånden. Samme dag oprettedes der en

kontrakt, hvorved selskabet forpagtede Vogels jord for 8400 mark om året.

Den ganske uformuende Paul Vogel søgte i den følgende tid at bevæge velhavende folk til at sætte penge i foretagendet (pastor Jacobsen var optaget af sin valgkampagne). I sit Correspondenzblatt für Fischzüchter offentliggjorde han i nummeret for 15. januar artiklen »Die Teichwirtschaft als Kolonisationsmittel«, der virker som en parodi på Jacobsens ældre germaniseringsopråb. De danskejede gårde skildres som »uoverskuelige arealer af frugtbar jord, der i årtier har henligget forvildede, øde og uopdyrkede«. Men heldigvis var pastor Jacobsen kommet, og på alle hans foretagender hviler der en synlig velsignelse. Bosættelsen af funktionærer og arbejdere ved karpeavlsselskabets hjælp ville bevirke en mere intensiv kolonisation end enhver anden udnyttelse af jorden, hed det i artiklen.

I det næste nummer, der udkom 1. februar, fulgte et fantasifuldt prospekt over selskabet, skrevet af Vogel. Der regnedes med en indtægt på 51.000 mark og et nettooverskud på 24.100 mark. Med en kapital på 190.000 mark ville man få et udbytte på 16 %.

Det overraskende punkt i kontrakten af 9. januar var, at kreditbanken var opført blandt parthaverne. Den 21. januar sendte v. Winter en indberetning til landråden, hvori det hed, at han havde drøftet sagen med bankens ledelse (bl.a. pastor Jacobsen) og gennemgået bøger og korrespondance. For sin medvirken skulle banken have et »mæglergebyr« på 15.000 mark, hvis selskabet blev til noget, hvortil kom indtægten fra murstensleverancer til de bygninger, der skulle opføres. Han bedyrede, at disse »ewigen optimistischen Gründungen« var ham dybt usympatiske, men billigede desuagtet, hvad der hidtil var sket og aftalt i sagen. Han forsikrede afsluttende, at det ikke var sandt, når det i Vogels artikel i hans Correspondenzblatt hed, at kreditbanken skulle spille en ledende rolle ved selskabets dannelse.

Dette dementi forekommer, når den daværende situation og de efterfølgende begivenheder tages i betragtning, at være meget lidt troværdigt. Det er langt rimeligere at forestille sig, at trekløveret Jacobsen, Lassen og Vogel fra første færd har ønsket bankens medvirken, og det er vel også plausibelt at antage, at pastor Jacobsens køb af Renbækgård og hans videregående planer med dambruget i efteråret 1901 skete ud fra den forvisning, at regeringen ikke ville svigte banken, men tværtimod stille kapital til rådighed for den. Regeringens tillidsmand i banken, amtsforstander v. Winter, fremtræder som en svag person, hvis kurs skiftevis sættes af pastor Jacobsen og landråd Becherer. Desværre er v. Winters indberetninger til Becherer den eneste kilde, vi har til belysning af karpeselskabets historie i første halvdel af 1902.

I en udateret redegørelse, som v. Winter udarbejdede efter 20. maj 1902 (måske først efter rigsdagsvalget i juni), hedder det, at han i begyndelsen af april »med forfærdelse« havde læst i Vogels tidsskrift for 1. februar, at selskabet stiltiende var blevet dannet den 9. januar med kreditbanken som panthaver, og uden at dens repræsentantskab havde fået underretning herom. I betragtning af den nøje kontakt, v. Winter havde med karpeavlsselskabets ledelse, synes der ikke at være grund til at fæste lid til v. Winters påstand om sin uvidenhed. I samme retning peger den kendsgerning, at Lassen i januar eller februar tilbød ham en gratis andel på 25.000 mark i karpeselskabet »für seine Verdienste um das Deutschthum«. Han fortæller videre, at han bragte sagen frem den 6. april på et fællesmøde af repræsentantskabet og direktionen. Lassen og Jacobsen blev røde i hovedet(!) og meget forlegne, men Jacobsen fattede sig hurtigt og sagde, at banken var dem al mulig tak skyldig. Kreditbankens part på 25.000 mark var ligefrem en foræring, og man kunne ikke forsvare at sige nej til den dividende på 20 %, der kunne ventes. v. Winter må vel også være kommet i tanker om, at han på forhånd havde accepteret et lignende beløb i form af »mæglergebyr« og salg af mursten. I hvert fald blev resultatet af drøftelserne, at hele repræsentantskabet – altså også v. Winter – godkendte, at banken deltog i karpeavlsselskabet med en part på 25.000 mark. »Da virkningen af pastor Jacobsens veltalenhed var fordampet«, skrev v. Winter, blev han dog betænkelig. Han indberettede sagen til landråden, og denne krævede selvfølgelig, at kreditbanken skulle udtræde af karpeselskabet. En beslutning herom blev da også truffet den 20. maj, men i juli ophævede dommer Lindemann i Toftlund af juridiske grunde denne beslutning.

Kreditbankens deltagelse i karpeavlsselskabet blev imidlertid uden betydning, fordi det viste sig, at kontrakten af 9. januar 1902 ikke kunne realiseres. Vogels drømme om at kunne skaffe kapital til udbetalingen på Renbækgård var ikke gået i opfyldelse, og derfor havde han den 1. maj måttet opgive købet. Pastor Jacobsen stod nu igen som ejer af gården og sammen med den jord, han siden januar havde sikret sig købsretten til, disponerede han over godt 470 ha, som han havde erhvervet for ca. 150.000 mark. Pastor Jacobsen, Lassen og Vogel blev den 21. juni enige om, at dette areal skulle overgå til et nyt selskab, man ville oprette, for 358.250 mark (det forblev uopklaret, hvordan man var nået til netop dette beløb). Da kreditbanken ikke længere stod som parthaver, ville denne vildt overdrevne jordpris antagelig have været optakten til selskabets fallit, hvis ikke en velhavende rentier, Friedrich Karl v. Borries i Lybæk, en forhenværende dambrugsejer, havde sat penge i foretagendet.

v. Borries havde læst om karpeavlsselskabet i Vogels Correspondenzblatt og indbetalte to gange (i marts og juni) 5000 mark. I august kom han til Skærbæk og så på Renbækgård. Han fremkom ikke med betænkeligheder i anledning af jordprisen. Det aftaltes, at han yderligere skulle indbetale 25.000 mark, så at hans samlede andel ville blive 35.000 mark.

Nystiftelsen af selskabet foregik den 17.9.1902 hos advokat Ritter i Tønder (dagen efter at pastor Jacobsen var afgået fra kreditbankens direktion). Vogel, der senere hævdede, at han ikke var klar over, hvad der foregik, påstår, at han underskrev »nach einer grossen Grogkneiperei«. Selskabets kapital var 100.000 mark. Pastor Jacobsens andel bestod i en række arealer i Gånsager til en bogført værdi af 70.000 mark. (Det konstateredes senere, at de var købt for 21.750 mark). Vogels andel var inventaret på Renbækgård til en bogført værdi af 90.000 mark (den sande værdi var langt lavere). Nu indregistreredes selskabet i handelsregistret, og derpå optoges v. Borries som parthaver med en andel på 35.000 mark (selskabets kapital forhøjedes tilsvarende).

Til det nu endeligt stiftede selskab solgte pastor Jacobsen den 27.9. Renbækgård for 358.250 mark. Af salgssummen var 136.828 mark hypotheker, 90.000 mark skulle betales kontant ved overtagelsen, medens resten (131.422 mark) skulle afdrages. Selskabet ville optage et prioritetslån på 400.000 mark, og heraf skulle 200.000 mark overdrages til pastor Jacobsen som sikkerhed for restfordringen. I oktober deponerede v. Borries 61.000 mark som sikkerhed for en kassekredit på 60.000 mark, som Vereinsbank i Kiel ydede karpeavlsselskabet. Af disse penge tog pastor Jacobsen 34.000 mark som en del af det kontante beløb, han havde til gode fra karpeavlsselskabet, mens resten gik til dækning af selskabets udgifter.

Så langt kan selskabets regnskaber nogenlunde overskues, men i øvrigt var dets bogføring så kaotisk og skødesløs, at selv to revisorer, der under processen mod karpeselskabet på rettens vegne gennemgik bøgerne, måtte give op. Nogle få eksempler: Indtægterne af fiskesalget mellem 17.9.1902 og 5.4.1903 er ikke bogført. Pastor Jacobsen er i bøgerne debiteret for 56.000 mark, som han ikke har fået. I forbindelse med salget af Renbækgård er der krediteret pastor Jacobsen 84.000 mark for lidt; til gengæld har han fået 1980 mark i renter for meget. Et tilgodehavende på 51.600 mark, som pastor Jacobsen ifølge den ene revisor havde hos selskabet, skal ifølge den anden revisor reduceres til 36.800 mark eller måske helt udgå.

Der kan ikke være tvivl om, at selskabets stiftelse under forhold, hvor kreditbankens ressourcer ikke længere stod til pastor Jacobsens rådighed,

var en halsløs gerning, der enten måtte føre til, at han sikrede sig en stor formuegevinst, eller styrte ham i afgrunden. Det er bemærkelsesværdigt, at ingen af Skærbækegnens velhavende mænd satte penge i dette udpræget lokale foretagende i modsætning til, hvad der havde været tilfældet, da Lakolk blev til. Den kapital, det ikke lykkedes ham at få stillet til disposition fra de to kompagnoner, der indlod sig med ham, søgte han at erhverve ved hårdhændet udnyttelse af mulighederne for stiftergevinst.

Det er i øvrigt et spørgsmål, hvor højt de af selskabet accepterede værdier lå over de beløb, der kunne have været opnået, hvis dambruget var blevet udbygget som planlagt. De arealer, som Jacobsen indskød i selskabet for 70.000 mark, men som kun havde kostet 21.750 mark, blev på en tvangsauktion i 1904 solgt for 50.000 mark. Det beløb på 358.250 mark, som han fik for Renbækgård, var godkendt af både Vogel og v. Borries, som begge var sagkyndige og økonomisk interesserede i, at prisen ikke blev for høj. Pastor Jacobsen regnede selv med, at det fuldt udbyggede dambrug ville have fået en værdi af ca. 1 million mark.

Jacobsen havde ikke overdraget alle de parceller, han havde opkøbt i Gånsager hede, til karpeselskabet. 98,4 ha til en anslået værdi af 40.000 mark havde han ladet indgå som stamkapital i et selskab, *Scherrebeker Presstorfgesellschaft m.b.H.*, som han sammen med sin hustru oprettede 18.6.1902. Den 31.10.1902 blev det indregistreret i Toftlund²⁵⁹.

Skærbæk menighed i forfald

Samtidig med at Jacobsens foretagender og dermed hans private økonomi var i opløsning, viste det sig, at han havde mistet grebet om sin egen menighed. I femåret 1897–1902 gik 55 % af alle menighedsmedlemmer i Skærbæk til alters, mens det tilsvarende tal for hele provstiet var 81,5 %. Skærbæk lå lavest i Tørninglen provsti. Det så lige så dårligt ud med kirkegangen. Den omfattede i Skærbæk 7 % af folketallet (langt det laveste i hele provstiet), mens gennemsnittet for Tørninglen var 13,7 %²⁶⁰.

Tilbagegangen ramte især den danske menighed. Provst Gottfriedsen regnede i 1901 med, at der var ca. 1500 dansktalende og 200 tysktalende indbyggere i sognet, men at de danske og de tyske gudstjenester blev besøgt lige meget, af ca. 30–50 personer. Til gunst for den tyske menighed kunne man også pege på, at tre fjerdedele af skoleeleverne fik tysk religionsundervisning, og at et stort flertal af de unge blev konfirmeret på tysk. Alle disse forhold, der ud fra meget overfladiske betragtninger kun-

Storegade i Skærbæk o. 1900. Gavlen til venstre tilhører Timmermanns gård, nu brugsforeningen. Det andet hus til højre (nu nr. 45) var Matthias Christian Schmidts manufakturforretning, det tredje, lyse hus er apoteket. Postkort i Hist. Saml. f. Sønderjylland.

ne udlægges som tegn på tysk kirkelig fremgang, lå vel bag den petition om en fordobling af tyske gudstjenester, som Lassen m.fl. indgav den 17. juli 1901.

Provst Gottfriedsen, der i sine overvejelser altid lod hensynet til tysk nationalisme få overtaget over de kirkelige betragtninger, kunne i al almindelighed tilslutte sig petitionen, og selv om han ikke ville gå så vidt som petitionen, mente han alligevel, siden forholdene i Skærbæk nu engang var, som de var(!), at kunne foreslå en forøgelse af de tyske gudstjenesters antal fra 15 til 24. I en indberetning, som han den 3. oktober 1901 sendte til konsistoriet, fastslog han, at der var mere kristendom i den danske befolkning, end man kunne slutte ud fra kirkebesøget, og at den nationale følelse hos mange tyske kirkegængere stod over den religiøse. Et personskitte i kaldet ville sandsynligvis snart fremkalde et andet billede af den kirkelige indstilling. Konsistoriet syntes godt om denne argumentation og ville, »som forholdene lå i Skærbæk«, indføre 24 tyske gudstjenester pr. år, selv om den burde have fordoblet antallet, hvis den skulle gå frem som i andre sogne. Pastor Jacobsen mente, at det havde

Matthias Christian Schmidts manufakturforretning, Storegade 45 (nu Winters herre- og drengekonfektion). Postkort 1903 i Historisk Forening for Skærbæk og Omegn.

været enklere og også mere retfærdigt at indføre et lige stort antal danske og tyske gudstjenester (fordi vel kun $\frac{1}{4}$ af indbyggerne ikke forstod tysk!). De kirkeældste var selvfølgelig mod forøgelsen af de tyske gudstjenesters antal; forøgelsen ville være til skade for det kirkelige liv og øge medlems-tallet i den danske frimenighed. Det var lige så selvfølgelig, at konsistoriet ikke tog hensyn til denne afvisning, men 28. februar 1902 bestemte, at der fremtidig skulle afholdes 24 tyske gudstjenester pr. år i Skærbæk²⁶¹.

Udvidelsen af de tyske gudstjenesters antal og den måde, hvorpå de kirkeældstes indstilling til sagen var blevet fejlet af bordet, bidrog til det fuldstændige brud, der fra nu af indtrådte mellem pastor Jacobsen og hans danske menighed, og det vil især sige kirkekollegiet. Han gav ikke de kirkeældste besked om konsistoriets beslutning om de tyske gudstjenester, og de kirkelige organer blev overhovedet ikke mere indkaldt til møde med præsten i resten af hans embedstid. Petitionen om flere tyske gudstjenester fik de kirkeældste først forelagt den 14. januar 1902. Stemningen mellem præsten og menighedens repræsentanter fremgår tydeligt af et brev, som Jacobsen 1. januar 1902 sendte til provsten: »Da det kongelige konsistorium ønsker kirkeforstanderskabets og synodeudvalgets udtalelse, skal det vel være sådan. Det er for øvrigt meget overflødigt at spørge

Skærbæk apotek og apoteker Maring og hustru fotograferet ca. 1910–20. Historisk Forening for Skærbæk og Omegn.

d'herrer; man kender jo svaret, før der bliver spurgt. Jeg skal altså nok indkalde dem om få dage for at holde det overflødige og ubehagelige møde«.

Da pastor Jacobsen i 1903 var blevet suspenderet og blev indviklet i den ene retssag efter den anden, turde også provst Gottfriedsen sige sin hjertens mening: Det har på sørgelig måde vist sig, skrev han i december 1903 til konsistoriet, at de tyske gudstjenester i Skærbæk, ligesom Jacobsens foretagender, er præget af oppustet mangel på soliditet. De besøgte nu kun af 18 personer.

Kontakten mellem de kirkeældste og Jacobsen foregik i det sidste års tid pr. brev, som regel tilmed via synodeudvalget. Et godt eksempel på forholdene er striden om præstegårdens eng Toftlø, som Jacobsen lod omdanne til en »karpedam«. »Hvorvidt konsistoriums tilladelse er indhentet«, skrev de kirkeældste 27. september 1902 til synodeudvalget, »er os ubekendt, da vi aldrig bliver meddelt noget vedrørende kirkens og pastoratets sager«. I december 1902 hævdede de kirkeældste, at præsten havde ødelagt engen, mens Jacobsen i januar 1903 svarede synodeudvalget, at engen, takket være hans indsats, havde fået den dobbelte eller tredobbelte værdi. Han agtede derfor også at kræve en godtgørelse for denne

melioration. »De kirkeældstes klage – sluttede han – er enten et vidnesbyrd om en umådelig uvidenhed med hensyn til landbrug og dambrug eller – og det ville jo være værre – et meget slet sindelag«. Konsistoriets afgørelse (i juni 1903) gik ud på, at pastor Jacobsen havde overskredet sine rettigheder ved egenmægtigt at omdanne en eng til en fiskedam.

Det var også karakteristisk, at Jacobsen slet ikke reagerede, da Timmermann 1.10.1902 gjorde ham opmærksom på, at det var ulovligt, at han uden om de kirkeældre havde indsat 840 mark af pastoratets midler i kreditbanken, og bad ham indsætte dem i kredssparekassen. Pengene stod fortsat i kreditbanken, da kirkeforstanderskabet igen trådte sammen den 30. september 1903.

Pastor Jacobsens upopularitet viste sig tydeligt, da man i marts 1903 fra tysk side iværksatte en underskriftindsamling på en petition til støtte for ham over for konsistoriet. Petitionen fremhævede hans arbejde for tyskheden og hævdede, at han var blevet fattig i tyskhedens tjeneste. Den fik kun 30 underskrifter²⁶².

Sammenbruddet

Regeringen prisgiver pastor Jacobsen

Den nye, altske ledelse, der var kommet til roret i Lakolk-selskabet på generalforsamlingen den 28. juli 1902, konstaterede i de følgende måneder stadig nye uregelmæssigheder i regnskaberne. Altskerne vendte derfor tilbage til deres gamle taktik: at sikre deres økonomiske interesser ved at lægge pres på regeringen. Den 6. december 1902 gjorde de krav på 500.000 mark fra kreditbanken og opfordrede den preussiske stat til at købe Lakolk (naturligvis med den bagtanke, at et afslag ville blive efterfulgt af selskabets likvidation med de kendte konsekvenser for kreditbanken og staten). Myndighederne svarede ved at indstille udbetalingen af de 60.000 mark, Haderslev kredssparekasse skyldte Lakolk af det bevilgede lån på 122.000 mark. Lakolk-selskabets modtræk var en »Immediat-eingabe«, altså en direkte henvendelse til kejseren. Teksten til denne er ikke fundet, men af en skrivelse, som Lakolk-selskabets sagfører, Georg Schönwald, 19.10.1903 sendte til Wilmowski, og af en redegørelse af 17.10.1903 fra Becherer om v. Winters affærer fremgår, at altskerne rettede heftige angreb mod v. Winter og pastor Jacobsen. Der klagedes især over, at v. Winter var optrådt som kongelig kommissær, at han havde underskrevet kreditbankens forfalskede regnskab for 1901, og at han havde forledt parthaverne til indrømmelser over for Jacobsen og Lassen, som aldrig burde have været gjort, »hvis vi havde haft den mindste anelse om det utrolige rod (»Wirtschaft«) i ledelsen af Skærbæk kreditbank«. Endelig truedes der med, at regeringen ville blive skandaliseret gennem en retssag²⁶³.

Disse perspektiver skræmte regeringen. Lakolk-selskabets henvendelse til kejseren blev afsendt den 28. januar, og samme dag havde Becherer i Slesvig en afgørende konference med Wilmowski²⁶⁴. Man besluttede i egen interesse at forsvare amtsforstander v. Winter mod alle beskyldninger, men til gengæld at ofre pastor Jacobsen. I Becherers indberetninger af 4. og 17. februar blev v. Winter fremstillet som en mand, der havde handlet ud fra de reneste bevæggrunde, og denne vurdering blev fastholdt til v. Winters død i 1904. Jacobsen derimod skulle på Becherers forslag rammes som præst og dermed umuliggøres som politiker. Hele det belastende materiale skulle tilstilles konsistoriet, så der kunne indledes disciplinær-

sag mod Jacobsen, og for at man ikke, såfremt Lakolk iscenesatte en straffesag, kunne rette den bebrejdelse mod statsmyndighederne, at de trods kendskab til situationen havde ladet affæren gå sin gang (Becherers notat)⁸⁵.

Endvidere måtte Jacobsen under ingen omstændigheder opstilles som rigsdagskandidat ved det forestående valg. Heri lå også, at regeringen ikke ville holde hånden over de Jacobsenske foretagender, bortset fra kreditbanken, som i så høj grad berørte statens interesser. Afviklingen af støtten til de øvrige virksomheder ville selvfølgelig medføre Jacobsens ruin, men kunne udadtil præsenteres som led i kreditbankens sanering. Pastor Jacobsen var nu prisgivet sine fjender.

Den 13. februar 1903 afgik materialet til konsistoriet sammen med en erklæring fra overpræsidenten om, at han ikke havde politiske indvendinger mod en disciplinær- eller straffesag mod Jacobsen²⁶⁵. Over for ministerpræsidenten forsikrede Wilmowski, at det var beskyldningerne mod Jacobsen i Lakolk-selskabets »Immediateingabe«, der havde fået ham til at sende materialet til konsistoriet²⁶⁶.

Samtidig bestræbte myndighederne sig for at opnå et forlig med altyckerne i Lakolk-selskabet. Bestræbelserne kronedes med held. På en generalforsamling i Altona den 5. marts nedlagde repræsentantskabets medlemmer (bl.a. Schönwald) deres poster. De kritiseredes for at have skadet selskabet med deres indlæg, navnlig henvendelsen til kejseren. Der blev slået en streg over Lakolks og kreditbankens fordringer hos hinanden og besluttet, at badestedet under alle omstændigheder skulle føres videre. Med dette mål for øje ydede parthaverne betydelige nye kapitalindskud og opnåede til gengæld, at Becherer udbetalte den sidste rate af kreds-spækassens lån til Lakolk. Henvendelsen til kejseren blev anset for bortfaldet. Med dette forlig var kreditbanken og myndighederne rykket uden for Lakolk-selskabets kommende sagsanlæg mod pastor Jacobsen.

Det viste sig imidlertid at være langt vanskeligere at realisere planen om at ofre Jacobsen uden at røre ved kreditbanken, end dens ophavsmænd – ikke mindst Becherer – havde forestillet sig. Skulle regeringens part i bankens snavsede historie ikke lægges frem for publikum i en rets-sag, måtte den saneres finansielt, og ingen anede, hvilke beløb det ville kræve. Og hvad med kunstvæveskolen og karpeavlsselskabet? I dem begge havde banken bundet store summer. Hvordan kunne man overhovedet komme Jacobsen til livs, uden at det fik uhyggelige konsekvenser for kreditbanken, hvis største låntager han var? Det måtte være i bankens og regeringens interesse at lade disse foretagender bestå eller at gennemføre en lempelig afvikling af dem.

Man havde imidlertid ikke taget den menneskelige faktor i betragtning. Med sit selvrådige og herskesyge væsen havde Jacobsen uundgåeligt skabt sig hadefulde fjender, som nu, da han havde mistet sine mægtige beskyttere, anså sig for moralsk forpligtede til at tilføje ham størst mulig skade uden at overveje, hvilke utilsigtede tab banken derved ville komme til at lide. Denne holdning finder man især hos regeringens vigtigste håndlangere i Skærbæk: den fanatiske og uligevægtige amtsforstander v. Winter og den både opblæste og udygtige bankdirektør Schade, der pludselig fik en chance for at optræde som finansekspert og renser af en augiasstald. Landråd Becherers holdning til disse to mænds aktioner mod Jacobsen er ukendt, men han har åbenbart ladet stå til, fordi han undervurderede konsekvensernes alvor.

Pastor Jacobsen suspenderes og straffes

Disciplinærsagen mod pastor Jacobsen²⁶⁷ blev iværksat på overpræsidentens tilskyndelse som følge af, at altykerne havde truet med at blotlægge regeringens ansvar for de skandaløse forhold omkring Jacobsens foretagender. Den 11. februar 1903 pålagde Wilmowski landråd Becherer omgående at sende ham det materiale, der var nødvendigt for at rejse disciplinærsag mod Jacobsen, og allerede den 13. februar ekspederede overpræsidenten det videre til konsistoriet. Takket være denne travlhed lykkedes det med nød og næppe for statsembeds mændene at komme de altyiske medejere af Lakolk i forkøbet, idet disse den 18. februar sendte deres klage over stifterne til statsadvokaten.

Konsistoriets sag mod pastor Jacobsen kan på grund af det ganske utilstrækkelige kildegrundlag kun forfølges i ydre træk. Visse oplysninger af værdi er dog bevaret. Kaftan skrev f.eks. allerede den 5. marts til overpræsidenten, at han havde sagt til konsistorialpræsident Chalybæus (en ikke-gejstlig embedsmand). »Vi [konsistoriets gejstlige medlemmer] har til hensigt at gå til værks på den måde, der passer Dem«. Efter at en af konsistoriets embedsmænd havde ført fortrolige drøftelser med Becherer og provst Gottfriedsen, besluttede konsistoriet at kalde pastor Jacobsen til Kiel (20. marts) for om muligt at få ham til frivilligt at nedlægge sit embede. Jacobsen afviste imidlertid de fleste af beskyldningerne og blev derfor ikke suspenderet før forundersøgelsen. Indberetninger af 6. og 11. maj fra henholdsvis v. Winter og Becherer, som sikkert har gengivet de mange verserende beskyldninger mod Jacobsen for underslæb og bedrageri og derfor krævede ham suspenderet, bevirkede, at overpræsidenten

13. maj skrev til konsistoriet, at situationen nu syntes at være så forandret, at også han (altså ligesom v. Winter og Becherer) anså det for i høj grad ønskeligt af politiske grunde, at Jacobsen blev suspenderet. Konsistoriet opfyldte omgående dette ønske og suspenderede den 15. maj pastor Jacobsen fra hans embede under henvisning til, at statsadvokaten havde indledt forundersøgelse imod ham i anklager for kriminelle forseelser.

Som et led i forundersøgelsen opholdt provincialvikar Jensen sig i december i Skærbæk for at sætte sig ind i de kirkelige forhold. »Man mærkede ingen som helst nedslåethed hos pastor Jacobsen«, skrev han. »Han agter sikkert at blive i Skærbæk. Hele menigheden er færdig med pastor Jacobsen. Man hører ingen medlidenhed eller undskyldninger, hverken hos tyskere eller danskere«.

Pastor Jacobsens opfattelse af sig selv var en ganske anden. I et brev af 15. december 1903, hvori han bad provsten om en månedlig ydelse på 100 mark, skrev han: »Nu står den kære julefest for døren, og ubeviste beskyldningers frygtelige tryk hviler fortsat på min stakkels familie, og mange ubarmhjertige og – hvad der er værre – samvittighedsløse og mægtige fjender puster atter og atter til ilden mod mig. Håbet om den endelige sejr holder mig oprejst i den frygtelige hetz, som fra alle sider er sat i værk imod mig, og, selv om jeg må stå helt forladt af alle mennesker, ved jeg, at Herren ikke vil forlade mig. Jeg har villet det bedste og aldrig med vilje gjort noget urigtigt – hvad jeg er, og hvad jeg har, har jeg beredvilligt sat på spil – hjulpet, hvor jeg kunne hjælpe – måske mere end det var forstandigt. Når jeg har mistet min formue, er det jo nok hårdt, men det vil jeg ikke klage over – men at man også vil røre ved min ære, det er gement og lavt«. De 100 mark bevilgede konsistoriet telegrafisk den 21. december.

Den 12. april 1904 besluttede konsistoriet at rejse disciplinærsag mod pastor Jacobsen, der mistænktes for »ved drukkenskab og usædelig livsvandel at have vist sig uværdig til den agtelse, anseelse og tillid, som hans kald kræver«. Den 2. august 1904 erklærede konsistoriet, suppleret med medlemmer af fællessynodeudvalget, pastor Jacobsen for skyldig i disse anklager og straffede ham derfor med afsættelse fra hans embede. Han fik ingen pension, og han måtte ikke beklæde et andet embede i statskirken. Forundersøgelsen og hovedforhandlingen, i hvilken der blev afhørt 19 vidner, havde vist en umådeholdenhed i drik, der langt overskred, hvad der kunne forenes med hans gejstlige embede, og over for kvinder (Frauenspersonen) havde han gentagne gange gjort sig skyldig i usædelige handlinger. I præmisserne blev der givet en række eksempler på timelangt

Christian Johannes Jacobsen, fotograferet 1903. Det kongelige bibliotek.

drikkeri i kroer, men med den tilføjelse, at det var omstridt, om han også havde været fuld. Konsistoriet lagde vægt på, at Jacobsen flere gange var blevet formænet af sine gejstlige foresatte. »Alligevel har han, som han selv har forklaret, opmuntret af det held, der i begyndelsen var forbundet med hans erhvervsmæssige foretagender, og af den anerkendelse, der også blev ham til del fra de statslige myndigheders side og åbenbart drevet af et ærgerrigt ønske om at spille en rolle«, mere og mere kastet sig over ting, der lå uden for hans embede. Den usædelige livsvandel indskræn-

kede sig til utugtig berøring af to kvinder, af hvilke den ene var en gift kone, hvis påstande Jacobsen afviste, men som retten fæstede lid til, den anden, en tidligere tjenestepige i præstegården, til hvem Jacobsen skulle havde sagt: »Marie, Du machst mich so heiss«.

Dommen blev efter tidens forestillinger velsagtens ikke opfattet som overdrevent streng, men det ubehagelige ved den er nu, som dengang den blev afsagt, at strafbare handlinger af ganske samme art fra Jacobsens side havde været kendt i offentligheden og var blevet fremført for de gejstlige myndigheder gennem ti år, men dysset ned af politiske hensyn. Det var de samme hensyn, som nu fik overpræsidenten til at ønske så lidt offentlighed omkring hele denne sag som muligt. Derfor skrev han til konsistoriet, at dommen ikke burde offentliggøres in extenso. Den omtalte nemlig myndighedernes anerkendelse af pastor Jacobsen og krænkede de kvindelige vidner. Skulle Jacobsen engang offentligt komme ind på årsagerne til afskedigelsen, ville tiden være inde til ved offentliggørelse (i uddrag?) at give ham det sidste afgørende slag. – Domspræmisserne synes aldrig at være blevet offentliggjort.

Jacobsen appellerede konsistoriets dom til kultusministeren. Den 24. oktober 1904 bad Wilmowski ministeren om at stadfæste dommen snarest, så de politiske forhold i Skærbæk kunne falde til ro og tyksheden leve op igen og styrkes. Afgørelsen kom den 10. december 1904, da kultusministeren bekræftede den trufne afgørelse. Afskedigelsen gjaldt fra den 16. december. Kort efter forlod Jacobsen præstegården i Skærbæk og flyttede ind i en lejlighed i Flensborg. To år senere fik han afslag på en ansøgning, han havde sendt direkte til kejseren, om at få »Gnadenpension«.

Snart efter Jacobsens suspension havde regeringen den 16. maj 1904 frataget ham hvervet som lokalskoleinspektør²⁶⁸. Det var sikkert sket under alle omstændigheder, men hans fjender undlod ikke at sværte ham for at fremskynde regeringens skridt. v. Winter tilstillede allerede den 7. maj Becherer en meget mørk skildring af skoleforholdene i Skærbæk. Pastor Jacobsen, skrev han, havde i de sidste 4–5 år kun været i skolen, når der var visitats ved højere foresatte. Lærernes fortyskningsarbejde var meget utilfredsstillende; førstelærer Jacobsen ønskede han pensioneret snarest. Schlichting tog i en bemærkelsesværdig skrivelse af 18.5. lærerne i forsvar over for v. Winter. Denne havde ladet sig bedrage af skinnet. Navnlig førstelærer Jacobsen roste han: »Han arbejder for sin skole og sin have og har ikke taget del i pastor Jacobsens med fleres skrållepatriotisme, fordi han allerede i årevis har vurderet disse folk sådan, som det nu kommer for dagens lys«²⁶⁹.

Lakolk-selskabet 1902-1920

Det var regeringens hensigt at fjerne pastor Jacobsen fra det politiske liv ved at lade hans egne moralske brøst fælde ham, så at regeringens store ansvar for hans ubesindige økonomiske aktioner ikke førte til en skandalisering af den. I kredsen omkring pastor Jacobsen fæstnede man sig imidlertid ved hans forretningsførelse og ikke mindst ved rygterne om de bedragerier, han skulle have begået. Det var dem, hans fjender nu byggede på, da de ville have ram på ham.

Angrebene på Jacobsens foretagender blev sat ind samtidig med, at den gejstlige domstol gjorde ham til en æreløs mand.

Lakolk-processen var den første af de retssager, pastor Jacobsen blev indviklet i, da tilliden til ham og troen på, at han havde myndighedernes bevågenhed, forsvandt. Der var i denne sag tre interesserede parter: for det første pastor Jacobsen og de øvrige stiftere af selskabet, dernæst dettes altyske parthavere og endelig den preussiske stat. Stifterne var utvivlsomt den svageste part, og altyskernes vrede over de store summer, de havde sat over styr, vendte sig direkte mod pastor Jacobsen. Denne angrebsretning passede myndighederne svært godt.

Da altyskerne derfor i sommeren 1902 truede med at melde selskabet konkurs, opnåede de både Jacobsens fjernelse fra ledelsen og en acceptabel ordning med regeringen²⁷⁰. Med pastor Jacobsen ønskede selskabets parthavere imidlertid et retsligt opgør.

Den 18. februar 1903 anmeldte direktionen for Lakolk-selskabet, advokat Schönwald og dr. med. C. M. Haedicke, selskabets stiftere, og især pastor Jacobsen og Lassen, til statsadvokaten i Flensborg. De beskyldtes for at have stiftet selskabet med det formål at skaffe sig en langvarig indtægtskilde ved at anvende de senere indbetalte parter til fordel for sig og kun anvende så meget af dem i selskabets interesse, at en konkurs blev forhindret. Til støtte for denne påstand gengav de en skrivelse, som de den 21. november 1902 havde sendt til parthaverne, og hvori de især hefede sig ved den gevinst (Gründungsgewinn), stifterne havde skaffet sig. Hertil fjøede de to anmeldere, at stifterne ved en urigtig fremstilling af selskabets tilstand havde fået en række personer til at indskyde kapital. De ønskede, at de personer, de rettede beskyldninger imod, blev arresteret.

Den 3. marts 1903 åbnede undersøgelsesdommeren sagen, og den 19. marts fandt de første afhøringer sted. De anklagede indrømmede beredvilligt, at de fem af dem havde opnået en stiftergevinst på 12.000 mark, den sjette (der var indtrådt lidt senere) kun på 9000 mark. En sådan ge-

vinst var imidlertid fuldstændig lovlig. Mere betænkelig var den uklarhed, der hvilede over de beløb, de hævdede at have indbetalt. Som eksempel skal anføres, at én af stifterne, købmand Peter Petersen, oplyste, at de 3000 mark, han oprindeligt indskød, bestod i rejser og tid, anvendt i Lakolks interesse. Rejserne til Lakolk var meget dyre, forklarede han, »auch ist dort immer recht gut und flott gelebt worden«. Da stifterne i 1899 udvidede kapitalen med 24.000 mark pr. mand (heraf 9000 mark gevinst), bestod hans indskud på 15.000 mark af materiel, som han havde leveret til Lakolk. Pastor Jacobsens oprindelige indskud på 3000 mark blev indbetalt lidt efter lidt, vist nok af købmand Mathias Schmidt. I 1899 lånte han, ifølge Lassen, med kaution fra de øvrige 5 deltagere, 30.000 mark i Schleswig-Holsteinische Bank i Tønning til dækning af Lassens og sit eget kontante indskud. De transaktioner, der senere blev foretaget med stifternes parter, var også vanskelige at forklare. Købmand Schmidt udtrådte af selskabet i februar 1900 og afstod sin part på 30.000 mark til bogtrykker Thamssen fra Tønder for 15.000 mark, uden at denne disponerede over kontanter. Jacobsen selv ejede i 1901 for 94.000 mark parter, men solgte siden for 24.000 mark af dem. Ingen havde ført bog over sine parter, og ingen havde gemt de lommebøger, de havde brugt til notater.

Retten lagde vægt på, at de fleste af stifterne var velhavende, men det synes at være nok så betegnende, at de af dem, der var forretningskyndige, allerede afhændede deres parter i 1900. Det gjaldt købmændene Schmidt og Petersen og kromand Olufsen, som tydelig nok var indtrådt i selskabet for at skaffe sig lettjente penge (Schmidt havde tilmed været dansk statsborger, da han blev parthaver).

Der var heller ingen tvivl om, at det var den overtalelsesevne, pastor Jacobsen havde lagt for dagen på sine agitationsrejser til Mellemtyskland, som var udslagsgivende for altskernes kapitalindskud i form af parter eller obligationer. Mange af dem var rigmænd. Det gjaldt ikke mindst den tidligere omtalte »Privatgelehrter« Carl Osthaus, som i 1906 havde 78.000 mark stående i Lakolk, og den 30-årige Ernst Günther, der snart betegnes som »Student der Naturwissenschaften« snart som papirfabrikant. Ingen af de to havde forinden været i Lakolk. Det havde de fleste af de altske parthavere imidlertid, og Lakolk havde gjort et godt indtryk på dem.

Lange før forundersøgelsen var afsluttet, gik Lakolk-selskabet fallit. Det skete den 2.10.1903, efter en sæson, der, på grund af røret omkring pastor Jacobsen, havde været meget dårlig. Sandsynligvis er kravet om konkurs udgået fra Osthaus, der tilbød at købe Lakolk for 400.000 mark. Landråd Becherer beklagede en sådan udgang, fordi alle andre partha-

vere så ville miste deres indskud. Han foreslog derfor oprettelse af et nyt selskab og forhandlede i den anledning i Berlin både med Det altske Forbunds ledelse og med Osthaus. I forbindelse hermed gav han 15.11.1903 overpræsidenten en række oplysninger: Lakolk-selskabets passiver beløb sig til godt 1 million mark. Gennemsnitsindtægten havde i 5 år været 22.248 mark, altså svarende til en rimelig 4 % forrentning af en kapital på 550.000 mark. På samme tid blev bygningerne på landsrettens foranledning vurderet til 328.600 mark. Inventaret (inklusive skabe og køretøjer) var i august 1902 blevet vurderet til 158.000 mark; det omfattede bl.a. skruedamperen »Röm«, dampbarkassen »Lakolk«, kutteren »Helene«, 133 strandkurve og 40 flagstænger.

Konkursen fik kreditbankens direktør, Schade, til at skrive til statsadvokaten 22.10.1903, at pastor Jacobsen og Lassen på bedragerisk vis havde fremkaldt konkursen. Han påstod, at den brændte hovedbog fra Lakolk kunne have bevist, at de havde tilegnet sig en del af de penge, de hævede i kreditbanken, til brug for Lakolk. De forretningsførere, der var fulgt efter Lassen, blev afhørt, og de satte forretningsbøgernes brand (se s. 130) i forbindelse med den revision, som den meget kritiske revisor Kiepsch skulle foretage kort tid senere.

Den 26. november 1903 rejste undersøgelsesdommer Mohr til Skærbæk og foreholdt de derboende anklagede, at de havde skaffet sig en ulovlig stiftergevinst, at bøgerne var yderst uordentlig ført, at et antal forretningsbøger var brændt i kreditbankens box, og at de mistænkte for at have gjort dette for at skjule deres stiftelsessvindel. De anklagede afviste alle beskyldninger, men blev arresteret og ført til Flensborg. Den følgende dag måtte Thamssen og Sonntag fra Tønder gøre dem følgeskab. Arrestationerne, der i offentligheden vakte langt større opsigt end fallitten havde gjort, synes at have været ganske grundløse, for så vidt det gjaldt afklaringen af Lakolk-sagen, og har formentlig haft deres baggrund i Schades og v. Winters påstande og i den uoverskuelige situation, der rådede omkring pastor Jacobsen, og som en månedstid forinden havde ført til, at han og Lassen havde måttet tilbringe et par dage i kachotten i Skærbæk som anklagede i kreditbank-sagen (se s. 159). Alle arresterede blev uden kaution sat på fri fod igen den 1. december.

Følgende omstændigheder vidner om den nervøse og usikre stemning, der på dette tidspunkt rådede omkring Jacobsens person. Et brev, der ankom til hans adresse fra en tysk emigrant i Brasilien, og som bl.a. indeholdt en beskrivelse af det gunstige klima på stedet, blev af konkursforvalteren sendt videre til statsadvokaten, fordi det »eventuelt motiverede mistanke om flugt«. Undersøgelsesdommeren meddelte konsistoriet, hvad

han havde hørt fra v. Borries, der var indblandet i karpeavlsprocessen, og fra pastor Clausen i Rejsby, nemlig at Jacobsen førte et utugtigt liv og på rejser i Tyskland havde været ledsaget af et fruentimmer, som han udgav for sin kone. Det var også Mohr, der opfordrede Haedicke til at anfægte beslutningen om at sætte pastor Jacobsen og hans medanklagede på fri fod. »Jeg føler mig fuldstændig lammet, hvad en energisk fortsættelse af forundersøgelsen angår«, skrev Mohr.

Afhøringerne fortsatte gennem hele januar, uden at der kom nye momenter af interesse for dagen, og den 16. marts 1904 gjorde statsadvokat Ziegner resultatet op. Stifterne havde handlet i god tro, da de beregnede sig deres »stiftergevinst«. »Nationale overvejelser har sikkert ligget dem fjernt, de er kun blevet benyttet af dem som skalkeskjul. De har troet, at foretagendet ville blive en succes, og har derved efter evne villet berige sig. Det lader sig ikke påvise, at berigelsen skulle ske ved at skade andre«. Dermed faldt anklagen bort.

I de følgende måneder samledes rettens opmærksomhed omkring det materiale, som de to revisorer Müller og Kiepsch havde fremlagt. Müller, der var rejst til Skærbæk på opfordring af Haedicke, skrev, at indtrykket var højst tilfredstillende, mens Kiepsch, der var engageret af den nye direktion, fremførte en meget voldsom kritik, men uden at kunne benytte de i mellemtiden brændte forretningsbøger.

Den 16. maj 1904 besluttede landsretten, at de anklagede kun skulle tiltales for at have opstillet prospektet af 10.12.1900 og derved tilsløret selskabets formuesituation, samt for ikke i tide at have udarbejdet en statusopgørelse; pastor Jacobsen og Lassen tiltaltes desuden for uordentlig bogførelse. De havde imidlertid ikke haft bedrageriske hensigter, og det måtte tages i betragtning, »at ønsket om også fra deres side at bidrage til at fremme tyskheden i Nordslesvig i høj grad havde været bestemmende for dem«. Både de anklagede og de senere indtrådte parthavere havde haft til hensigt at skaffe sig vinding.

Før det offentlige retsmøde blev afholdt, konstateredes det, at det omtalte prospekt var forfattet af advokat Ritter i Tønder på grundlag af selskabets statutter og ikke med offentliggørelse for øje.

Retsmødet fandt sted i Flensborg den 5. oktober 1904. Her krævede statsadvokaten 3 måneders fængsel for pastor Jacobsen, 1 månedes fængsel for Lassen, 300 mark i bøde for Petersen, Schmidt og Olufsen og 50 mark i bøde for Sonntag og Thamssen. Forsvareren krævede frifindelse. Dommerne fulgte forsvarerne, og statskassen påtog sig at dække omkostningerne. I præmisserne hed det bl.a., at de sagkyndige (Gustav Richard Kiepsch og Jakob Aron Hess) havde helt modsatte meninger om bogfø-

ringen, og at denne uenighed måtte komme Lassen til gode. (Hess havde bl.a. hævdet, at den delvis brændte journal kunne inddrages som bevismateriale til gunst for de anklagede).

Pastor Jacobsens fjernelse fra ledelsen af Lakolk betød ikke begyndelsen til en opgangstid for badet eller blot en sanering, men tværtimod til en uophørlig nedgang, præget af gentagne konkurser og rekonstruktioner og af forgæves støtteaktioner fra statens og fra velhavende »patrioters« side. Det har ikke ladet sig fastslå, hvad der bevirkede, at regeringen ikke lod Lakolk dø en hurtig død, om det var hensynet til den germaniserende virkning, man tillagde et blomstrende Lakolk, eller til de indflydelserige altskerekere eller til det store lån, Haderslev kredssparekasse havde i klemme, eller frygten for, at Lakolk skulle gå over på danske hænder. Det var åbenbart ikke pastor Jacobsens ødsle forretningsførelse, men snarere badedstedets ufolkelighed og afsides beliggenhed, der beseglede Lakolks skæbne.

I 1904, da den indskudte kapital var tabt, var situationen den, at der hvilede hypoteker for 300.000 mark på en gruppe parceller, som bl.a. omfattede restaurationsbygningen, »Römerhof«, og 19 »blokhuse«; en anden gruppe parceller med logihuset og 22 »blokhuse« var sikkerhed for bl.a. Haderslev kredssparekasses lån på 122.000 mark. Osthause havde 120.000 mark stående som 2. hypotek på hele badet. Til forrentning af den alt for store gæld skulle der årligt bruges 30.000 mark.

Obligationsejerne dannede et nyt selskab, der på en tvangsauktion købte Lakolk for 212.000 mark og optog et statslån på 93.000 mark. Tanken var at drive Lakolk i tysk ånd som et familiebadesteds frem for alt for den dannede middelstand i Slesvig-Holsten. Man troede, at der kunne opnås et årligt overskud på 25.000 mark. Becherer og fra 1909 landråd Rogge i Tønder blev formand for repræsentantskabet.

I 1908 gennemførtes et saneringsprogram, hvis interessanteste punkter var, at industrimanden Gustav Stinnes (som man var kommet i kontakt med via altskerekere Hugenberg) indskød 40.000 mark, og den preussiske stat 30.000 mark; samtidig reduceredes kapitalen til under det halve, og Haderslev kredssparekasse nedsatte renten af sit lån til 3 %. Den nye kapital blev først og fremmest brugt til at købe den nybyggede »Doppelschrauben-Salondampfer« »Lakolk«, der blev sat ind på ruten Højer-Kongsmark.

I 1909 blev man klar over, at badet kun kunne åbne, hvis det fik ny kapital til et beløb af 69.000 mark (heraf 44.000 til reparationer). I september 1909 overtog Provincial-Gewerbebank og Haderslev kredssparekasse Lakolk ved en tvangsauktion. I 1911 blev Lakolk solgt til et aktie-

selskab med et tab på 90.000 mark. Antallet af badegæster holdt sig i de følgende førkrigsår på 2–300 pr. sæson, og det var naturligvis langt fra nok til at skabe balance på regnskabet. I efteråret 1913 var underskuddet vokset til 57.000 mark. Provincial-Gewerbebank truedes af et tab på 134.000 mark. I 1916 blev Lakolk på en tvangsauktion solgt til et firma i Hamborg for 60.000 mark. I oktober 1917 købte et konsortium af pengestærke mænd fra Posen Lakolk for at indrette det til børnesanatorium. I 1920 overgik det til en svensk ritmester Bruunström, og han solgte i de følgende år blokhusene til forskellige lokale købere.

Retssagerne om kunstvæveskolen

De to modsatte elementer, retsopgør og personlig hævnerrighed i forholdet til Jacobsen, kom tydeligt til udtryk i den måde, hvorpå kunstvæveskolen blev behandlet efter pastor Jacobsens fald.

Den lille virksomhed havde lige fra starten haft svært ved at klare sig og havde gang på gang måttet ty til præsten for at få tilskud, så den kunne klare dagen og vejen. Det var derfor ikke en ny situation, at væveskolen den 22. marts 1903 ikke havde dækning for en veksler på 4000 mark fra kreditbanken. Men var det et bevis på, at væveskolen måtte erklæres konkurs? Det mente væveskolens ledelse ikke. Den regnede med, at tæpperne ville indbringe godt 100.000 mark brutto, og at tæppevæveriet ville give et overskud på ca. 70.000 mark²⁷¹. Ikke desto mindre fik kreditbanken (v. Winter og Schade) den 1. april 1903 væveskolen erklæret konkurs.

Under den påfølgende proces blev det klarlagt, at der faktisk ikke havde været grund til at erklære væveskolen konkurs. Max Rabe (se s. 62), der havde været væveskolens bogholder, udtalte under en afhøring den 14.9.1903, at der selv da (efter konkursen) var dækning for 90 %, og faktisk opnåede kreditorerne 38 % af deres tilgodehavende til trods for, at tæpperne blev solgt til meget lave priser, og konkursomkostningerne var meget høje. I den endelige dom (22.5.1908) hed det da også, at man heraf kunne slutte, at man »ved en afvikling af forretningen uden konkurs kunne have opnået fuld dækning for alle kreditorer«.

Sådan blev situationen imidlertid ikke fremstillet af v. Winter og Schade. I en skrivelse til Becherer af 3. marts indrømmede de ganske vist, at bevismaterialet var utilstrækkeligt, men det gav dem kun så meget lettere mulighed for at fremkomme med løse rygter og formodninger: Underskuddet var 40.100 mark, men ved konkurs regnede de med at kunne reducere det til 7000 mark. Man kunne imidlertid frygte, at væveskolens

faktiske gæld var større end den bogførte. Pastor Jacobsen kunne gennem årene have sendt udvalg af tæpper i sit navn til andre egne. Han kunne også have tilegnet sig lodsedler, og det var ikke umuligt, at de fleste af de tæpper, der lå i præstegården, ville forsvinde ved en konkurs.

Det lykkedes v. Winter og Schade at gøre domstolen forudindtaget mod pastor Jacobsen, og efter en række afhøringer indledtes forundersøgelsen i væveskole-processen den 24. august 1903. Den 11.10.1903 skrev Schade til statsadvokaten, at pastor Jacobsen kunne udsøge de bedste tæpper, da han overtog for 4590 mark af disse (faktisk var det ikke ham, der udsøgte dem, og grunden til, at han også fik nogle af de bedste tæpper, var, at disse var særlig svære at afsætte). »Jacobsen vil naturligvis igen komme med de mest forunderlige udsagn herom, hvad man jo ikke kan forvente anderledes i betragtning af hans besynderlige karakteregenskaber. Efter min mening fortjener Jacobsen i hele væveskolesagen en meget alvorlig straf«. De øvrige medlemmer af ledelsen burde frikendes, fordi de havde været ganske afhængige af Jacobsen. »Jeg fremhæver ganske særlig Jacobsens påvirkning af væveskolen. Efter min mening er dette punkt også meget væsentligt for vore øvrige anklager«. Modtageren understregede ordene »vore« og »anklager«, men Schade optrådte, uanset sin åbenbare partiskhed, både som vidne og sagkyndig under processen.

I anklageskriftet af 9.3.1904 fremhævedes pastor Jacobsens dominerende rolle. Han var »foretagendets ledende ånd, som alle øvrige, uden hensyn til den stilling, de indtog i andelsselskabet, havde at rette sig efter«. Til Chr. Petersen havde han i 1901 sagt: »Hvis De ikke gør, hvad jeg som Deres chef siger til Dem, kan jeg ikke bruge Dem«. Da Petersen ville have ham til at indskrænke, lød svaret: »De er alt for kortsynet til at kunne bedømme det«.

Derimod blev der, som venteligt, ikke taget hensyn til, at Rabe oplyste, at pastor Jacobsen under en audiens hos overpræsidenten (sikkert v. Köller) var kommet ind på en eventuel likvidation af væveskolen. Overpræsidenten havde da sagt, at skolen af nationale grunde måtte bevares under alle omstændigheder. Derfor tænkte ingen i direktionen på konkurs.

Den 27. juni 1904 blev det offentlige retsmøde holdt i Flensborg. Pastor Jacobsen blev idømt 2 års fængsel og 900 mark i bøde, Rabe og Chr. Petersen hver 1 måneds fængsel og en bøde på 600 mark. I præmisserne hed det bl.a., at forretningsføreren (Chr. Petersen) den 12.6.1902 havde meddelt Jacobsen, at selskabet måtte erklæres konkurs, hvis ikke der blev skaffet hjælp. Der blev især lagt vægt på, at varelageret var optaget til en alt for høj pris (fremstillingsprisen + 25 %). Her støttede retten sig på Schades faglige viden. Endelig bebrejdedes det Rabe og Chr. Petersen, at

de havde begunstiget Jacobsen frem for andre kreditorer ved at udlevere ham tæpper til en værdi svarende til hans tilgodehavende på ca. 4500 mark. Det blev taget i betragtning, at Jacobsen havde bragt ikke ubetydelige ofre for det almennyttige foretagende.

Den 14. april 1905 krævede Jacobsens sagfører (Scheffer) sagen genoptaget, især under henvisning til, at det i kreditbanksagen var blevet påvist, at Schades konstruktion af tæpperens fremstillingspris var forkert, og at tæpperne var optaget i regnskabet til en værdi, der var lig fremstillingsprisen +12 %. Chr. Petersen havde med ordet »zahlungsunfähig« i sit brev af 12.6.1902 kun ment, at han ikke havde penge til lønudbetaling (han var ikke særlig tyskkyndig). Væveskolens konkurs var kun foranlediget af den intrigante og upålidelige v. Winter og Schade for at skade Jacobsen og få ham anklaget for retten. Til Lassen havde Schade i efteråret 1902 sagt: »Skaf os materiale mod Jacobsen; for os kommer det kun an på, at han kommer i fedtefadet. Dem skal der ikke ske noget«. Da Jacobsen i marts 1903 var kommet fra Flensborg efter at være blevet afhørt i Lakolk-sagen, havde v. Winter i telefonen sagt til Becherer: »Jacobsen og hans kumpaner er alle kommet tilbage og går nok så fornøjede omkring. Nu vil vi gøre væveskolen konkurs«.

Den 25. august 1905 tillod overlandsretten i Kiel sagens genoptagelse, især under henvisning til tæppeoverdragelsen og til, at Schade ikke var uhildet »på grund af hans stilling som ophavsmand til hele anklagen«.

Under forundersøgelsen forud for den nye proces fremhævede Lassen, at han aldrig havde sagt, at tæpperens værdi var blevet optaget i regnskabet til en pris, der var lige med salgsværdien ÷25 %; der havde heller aldrig været tale om, at selskabets passiver oversteg aktiverne. »Ved de tidligere afhøringer har jeg altid betonet dette, men undersøgelsesdommeren ænsede det aldrig«. – Schade måtte indrømme, at det kun var et skøn, når han ud fra Chr. Petersens liste delvis havde anset de opgivne værdier for at være for høje.

Statsadvokaten måtte herefter i november 1907 fastslå, at de nye kendsgerninger havde rokket stærkt ved den første proces' bevismateriale, og den 18. november 1907 blev de anklagede frikendt, hvad tæppeoverdragelsen angik. Først nu blev det i præmisserne oplyst, at man på et direktionmøde i foråret 1902 var blevet enige om, at årsagen til vanskelighederne var ansættelsen af udenbys væversker og det deraf følgende for store lager af for dyre tæpper. Lassen havde derfor foreslået, at man skulle slippe af med de største kreditorer, pastor Jacobsen og kreditbanken, ved at overlade dem tæpper, der ellers var usælgelige, for deres fordringer. Der var så den 5.6.1902 blevet sluttet en tilsvarende overens-

komst med Jacobsen, og da det ikke var hensigten at begunstige ham, var der intet ulovligt ved transaktionen.

Spørgsmålet om beregningen af vævelagerets værdi kom for retten i Flensborg den 22. maj 1908. De tre anklagede idømtes her bøder, Jacobsen på 300 mark, Rabe og Chr. Petersen hver på 200 mark. Det blev fastslået, at Jacobsen havde pålagt Rabe at pynte på regnskabet ved at optage vævelageret til en værdi, der lå 17 % over den beregnede fremstillingspris. – Schade fik under begge disse retssager lov til at optræde som sagkyndig.

Pastor Jacobsen søgte at få dommen revideret. 5.12.1908 skrev han fra Arco i Sydtirol, hvor han var blevet præst, til rigsretten bl.a., at han intet havde haft med opstillingen af status at gøre; han havde kun tjent kunstvæveskolen ud fra nationale og filantropiske interesser og kun bragt ofre af penge, tid og arbejdskraft. Rigsretten forkastede imidlertid den 15. januar 1909 revisionen, idet den dels henviste til, at man ved vurderingen af varelageret var gået ud fra salgsprisen, og dels skød sig ind under, at en revisionsdomstol ikke havde ret til at efterprøve den lavere instans' afvisning af et andragende om afvisning af en sagkyndig.

Kreditbanken 1903-1920

Dommen i kreditbank-sagen²⁷² blev afsagt den 4. oktober 1904, dagen før der faldt dom i Lakolk-processen, et tegn på, at forundersøgelsen i de to retssager, der jo havde så meget tilfælles, er blevet gennemført sideløbende. De vigtigste forundersøgelsesakter i kreditbank-sagen findes imidlertid ikke mere. Foruden et anklageskrift er kun selve dommen og dens præmisser bevaret, anbragt blandt procesakterne vedrørende karpeavls-selskabet. Da akterne i de øvrige retssager om pastor Jacobsens foretagender er blevet arkiveret under henvisning til deres historiske interesse, er kassationen af de særlig betydningsfulde procesakter om kreditbanken meget påfaldende og må være sket ud fra politiske overvejelser. I Haderslev landrådsarkiv er af samme grund ikke alene de fleste kreditbanksager, men også Lakolk-sagerne bragt af vejen. Vort kendskab til kreditbank-processen beror derfor alene på de ovenfor nævnte dokumenter og på avisernes referater af de offentlige retsforhandlinger.

Det vides ikke, hvornår forundersøgelsen begyndte og end ikke, hvilke punkter eller hvilke personer, den omfattede. Den dramatiske og for offentligheden chokerende fængsling af pastor Jacobsen og Lassen den 22. oktober 1903 viser, at undersøgelsen da var i fuld gang, men den hurtige

løsladelse (26.10.) må være et vidnesbyrd om, at de rejste beskyldninger ikke kunne holde stand over for en nærmere ransgning eller i hvert fald, at de stødte på modstand hos andre juridiske instanser. Det bevarede anklageskrift af 18.8.1904 angår kun det forhold, at Jacobsen og Lassen i 1902 skulle have handlet til skade for banken ved retsstridigt at skaffe Jacobsen et beløb af 4500 mark i forbindelse med karpeavlsselskabets dannelse.

Under retsforhandlingerne, der varede to dage (3. og 4. oktober 1904), forlangte statsadvokaten 10 måneders fængsel og 2000 mark i bøde til hver af de to anklagede. Dommen kom imidlertid til at lyde på frifindelse for Jacobsens vedkommende, medens Lassen fik en bøde på 600 mark for overtrædelse af loven om andelsselskaber i to tilfælde.

Retten gjorde meget ud af en beskyldning for, at de anklagede mod bedre vidende havde angivet bankens overskud i 1900 og 1901 til henholdsvis 11.000 og 7000 mark, skønt der faktisk var underskud på 10.000 og 34.000 mark. Under retsmødet, der overværedes af et halvt hundrede tilhørere, gennemgik man kritisk bogføringen i 7–8 tilfælde, hvor banken havde fordringer af tvivlsom art, bl.a. i teglværket, bageriet og Renbækgård. Den tilflyttede Blohm, der havde forpagtet en gård af banken, havde uden kaution fået et lån på 2940 mark. For at slippe af med ham bevilgede banken ham 500 mark for at rejse fra egnen, men på v. Winters forbøn fik han i stedet kroen i Gånsager i forpagtning. Revisor Hess (også kendt fra retssagen om karpeavlsselskabet) udtalte om forretningsbøgerens tilstand, at han aldrig havde set noget lignende. Bankens funktionærer, Schade, Paak og Rabe, søgte med deres udsagn at sætte Jacobsen og Lassen i dårligt lys. Selv om der ikke opnåedes klarhed over posteringerne i de otte behandlede tilfælde, anså retten det alligevel for bevist, at balancerne for 1900 og 1901 bevidst var blevet besmykket med henholdsvis ca. 4500 og 11.900 mark.

Herudover rettedes der fire beskyldninger mod de anklagede: 1) De havde ydet væveskolen lån på 45.000 mark, skønt de vidste, at den arbejdede med underskud og ville bryde sammen; 2) de indførte ikke en hypotek på 66.000 mark til fordel for banken som 1. prioritet på Renbækgård; 3) de afskrev i 1902 uberettiget 10.000 mark på Jacobsens gældskonto; 4) de havde 27.9.1902 uberettiget hævet 4500 mark på karpeavlsselskabets konto til fordel for Jacobsen. Angående punkt 1 kunne det under henvisning til, hvad der var fremkommet under væveskoleprocessen, påvises, at de anklagede ikke havde handlet til skade for banken; anklagen vedrørende overdragelsen af Renbækgård kunne afvises på tilsvarende måde (Jacobsen udtalte, at han havde overtaget den for at gøre

banken en tjeneste); de 10.000 mark, som Jacobsens gæld blev reduceret med, skulle være en godtgørelse for hans arbejde for banken (Jacobsen havde yderligere 17–18.000 mark til gode hos banken, men de var slet ikke bogført!); de 4500 mark var simpelthen blevet bogført forkert.

Retten kunne ikke finde undskyldende momenter for Lassens vedkommende. Han forfulgte ingen højere ideale mål. Efter rettens opfattelse lå sådanne mål ham fjernt; han var forhenværende gendarm og hotelejer, og retten pegede såre uklart på den uddannelse, han havde fået. Han var af hensyn til sin gode stilling interesseret i bankens fortsatte eksistens og måtte derfor påvise, at banken gav overskud. Derved kunne den tiltrække nye kunder og krakket forhindres eller udskydes. Følgelig havde han forfalsket bankens status.

Med hensyn til Jacobsen var rettens melodi unægtelig en anden. Ganske vist måtte det bebrejdes ham, at han uoverlagt (»leichthin«) og til dels på andres bekostning havde sat sig mål uden alvorligt at undersøge, om han var i besiddelse af den praktiske erfaring og det materielle grundlag, der var nødvendigt for virkeliggørelsen af sine ideer. Han havde også groft tilsidesat sine pligter som leder af banken og navnlig ikke kontrolleret balancen med den fornødne samvittighedsfuldhed. Heroverfor stod imidlertid en række tungtvejende momenter, der talte til hans fordel: Han kendte personligt ikke noget til bogholderi, og den egentlige materielle forretningsledelse lå ikke i hans hænder. Han var kun den åndelige leder af kreditbanken, som han først og fremmest havde skabt ud fra ideelle og nationale motiver. Også hans »manglende praktiske anlæg« blev fremhævet. At banken havde fået støtte, og at han i et brev havde skrevet om bankens presserende nødsituation burde ikke nødvendigvis fortolkes som tegn på, at banken ikke mere gav overskud.

Statens interesse i kreditbank-processen²⁷³ var først og fremmest, at dens foranstaltninger til gunst for kreditbanken ikke blev fremdraget og eventuelt kritiseret i en offentlig retsforhandling, skrev overpræsident v. Wilmowski 25.4.1904 til regeringspræsidenten. Han bad ham derfor modsætte sig, at disse foranstaltninger blev drøftet og navnlig at forhindre en bevisførelse vedrørende disse. Dette standpunkt var stik modsat anklagemyndighedens, som den 28.5.1904 forklarede overpræsidenten, at det gjaldt om at modbevise Jacobsens påstand om, at han havde været i god tro, da han underskrev regnskaber, som viste et ikke eksisterende overskud. Det gjaldt derfor om at inddrage forhandlingerne mellem statsmyndighederne og kreditbanken (omend ikke selve foranstaltningerne), fordi det af disse fremgik, at banken – og dermed pastor Jacobsen – havde søgt at få hjælp fra staten på grund af sin dårlige status. Hvis man ikke kunne

skaffe et vidne, der kunne udtale sig herom, ville det næppe kunne påvises, at Jacobsen vidste, at regnskaberne var urigtige.

I denne situation eksisterede der et paradoksalt interessesammenfald mellem regeringen og pastor Jacobsen, selv om motiverne var nok så forskellige. Regeringen ville ikke stå som en korrupt bankledelses velynder og måtte derfor ønske, at pastor Jacobsen ikke blev kriminaliseret. Jacobsen havde selvfølgelig samme mål og hævdede derfor, at støtteansøgningerne til staten kun havde haft til hensigt at konsolidere banken ved hjælp af langsigtede lån, som skulle afløse de dyre banklån.

Som vidne på statens vegne kunne der blive tale om Mauve og Becherer. Som tidligere fortalt, nægtede Mauve at danse efter regeringens pibe. »Som sagerne står nu«, skrev han, »rammes regeringen af den bebrejelse, at den selv er skyld i sin forsinkede erkendelse af situationen og har ydet et uværdigt foretagende og en uværdig mand sin moralske og autoritative støtte«. Han måtte som vidne sige, at han først opgav yderligere forestillinger på regeringens utvetydige ordre. Mauves skarpe tone hang sammen med, at regeringens talerør, Schleswigsche Grenzpost, i to artikler den 8. og 18.8.1903 indirekte havde gjort Mauve til syndebug ved bl.a. at skrive, at administrationen først i 1901 (altså året efter Mauves afgang) fik adgang til at konstatere bankens tilstand, men så heller ikke tøvede ved at træffe forholdsregler, og videre, at flere forsøg fra regeringens side på under hånden at skaffe sig klarhed strandede på Jacobsens modstand (Mauve havde altså ikke været energisk nok).

Det blev derfor Becherer, der i processen optrådte som regeringens vidne. Han gjorde det med megen behændighed, idet han på den ene side detaljeret fortalte om Jacobsens veklager og støtteansøgninger siden 1901 og på den anden side fik anbragt, at den af staten tilvejebragte revisionsberetning ikke var ugunstig, og at Jacobsen aldrig havde sagt, at banken gav underskud. Becherers vidneudsagn gjorde det da også muligt for retten ganske at tilsidesætte anklagerens argumenter og at lade tvivlen komme Jacobsen til gode.

Becherer havde i sit vidneudsagn tegnet et billede af regeringen som en myndighed, der ikke undlod at hjælpe, hvor der var grund til det, selv om pengene måtte udbetales til en usympatisk person. Det viste sig imidlertid, at Jacobsen var mand for at overtrumfe Becherers velberegnete udspil, idet han i retsmødet omhyggeligt gjorde rede for sin og kreditbankens rolle i forbindelse med regeringens forsøg på at overtage Dannevirke. Han fremtrådte her som regeringens højt værdsatte bankforbindelse og afslørede samtidig, at regeringen i kampen mod danskerne ikke undlod at gøre brug af højst utiltalende manipulationer.

Det var denne afhøring, der blev husket. H. P. Hanssen skrev i den anledning en af sine bedste lederartikler: »Fru v. Wildenradt-Krabbe og landråderne« (Hejmdal 5.10.1904). Pastor Jacobsen har tilkastet sine tidligere venner og velyndere stridshandsken, skrev han. »Og da han forlod retssalen med oprejst pande, sænkede landråderne hovedet under vægten af de blottelser, han havde givet dem«. »Hvor karakteristisk er ikke disse landråders bejlen til pastor Jacobsens bistand, da han står på sin magts tinde, bestrålet af hr. v. Köllers sol. Hvor karakteristisk er ikke senere deres håbløse arbejde for at holde hans foretagender oven vande, fordi hans fald ville ramme Köllerpolitikken og afsløre deres evneløshed til at bedømme forholdene og vejlede regeringen . . .« – Schleswigsche Grenzpost fik samtidig fra overpræsidenten besked om ikke at komme ind på sagen uden yderligere direktiver fra overpræsidenten²⁷⁴.

Det ville være urimeligt ikke at ofre plads på et kort rids af kreditbankens brogede historie, efter at pastor Jacobsen var udtrådt af direktionen i september 1902. Det bogførte tab var ved udgangen af 1902 på 269.967 mark, men aktivernes sande værdi var langt lavere end bogført. Der var imidlertid enighed om, at banken under ingen omstændigheder måtte gå fallit. Landråd Becherer foreslog derfor i april 1903, at man skulle sætte værdien af bankens jordarealer op med 10.000 mark for at skjule underskuddet på det løbende regnskab, og på et møde med altskyerne i oktober indrømmede han, at det sande underskud var så stort, at banken skulle have været meldt konkurs. Om 3–4 år ville tabet være ude af verden, mente han. For at nå dette mål bevilgede Preussenkasse kreditbanken et lån på 650.000 mark til 2½ %, og overpræsidenten gav den et årligt bidrag på 5000 mark til administrationen.

I årsberetningen for 1902, der langt om længe udsendtes 30. juni 1903, betonedes man, at banken stod under regeringens stadige tilsyn. På generalforsamlingen den 1. august lykkedes det til gengæld for regeringen at få vedtaget en beslutning om, at andelskapitalen og reservefonden skulle afskrives. Nok så vigtigt var det, at den formåede at forpurre vedtagelsen af et forslag om en ny, sagkyndig revision, stillet af pastor Jacobsens gamle sagfører, Ritter fra Tønder. Direktør Schade benyttede lejligheden til at rette de voldsomste angreb på Jacobsen og vovede endda at udtale, at der var blevet foretaget fingerede posteringer, når der blev anmeldt en revision. I oktober 1903 udsendte bankens direktion et cirkulære til andelshaverne for at få dem til at indbetale nye andele. Der skulle derfor holdes en ny generalforsamling den 13. oktober. Den fik et stormfuldt forløb. De 500 altske andelshaveres repræsentant, advokat Stolte, erklærede, at det fremlagte regnskab var ubrugeligt og krævede ny prøvelse af

bankens forhold. Schade havde den dristighed at citere protokollen fra generalforsamlingen den 1.8., hvoraf det fremgik, at den havde besluttet nyindbetaling af andelene. Advokat Ritter og blikkenslager Lindemann (fra Skærbæk) erklærede imidlertid, at dette ikke var sandt, og ved den påfølgende afstemning opnåede direktionens forslag ikke de nødvendige $\frac{3}{4}$ flertal og var dermed forkastet²⁷⁵.

For at forsone altyskerne måtte regeringen den 31. oktober afholde en konference, på hvilken der blev lovet altyskerne øget statsstøtte til kreditbanken, hvis de ville gå med til en begrænset nyindbetaling af andelene. Dette program blev også uden vanskelighed vedtaget på den næste generalforsamling, den 5. december 1903, men blikkenslager Lindemann vakte her opsigt ved at erklære, at den siddende ledelse af banken havde begået falsknerier. Følgen var, at direktionen anlagde injuriersag mod Lindemann.

Under retsforhandlingen i denne sag, den 25. april 1904, viste det sig, at protokolføreren, lærer Sønksen, havde indføjjet sætningen om nyindbetaling af andelene efter generalforsamlingen den 1. august, men igen slettet den efter Lindemanns protest på generalforsamlingen den 13. oktober. Lindemann blev da også frikendt.

Hele denne udvikling viste, at modsætningerne i den tyske lejr var for store til, at pastor Jacobsen kunne bruges som eneste syndebuk i Skærbæk sogn. Embedsmændene og altyskerne havde modsatte interesser, og de klodsede metoder, som v. Winter og bankens direktører (især Schade) anvendte, vakte mistillid til regeringens løfter. Pastor Jacobsen og ikke mindst hans venner var selvfølgelig ikke sene til at udnytte disse modsætninger i avispolemikker.

Det lykkedes Becherer at sikre banken et årligt tilskud fra kongens dispositionsfond på 30.000 mark i årene 1904–07. Forudsætningen for at klare skærene var imidlertid, at banken kunne opretholde en livlig virksomhed, og det var naturligvis umuligt i betragtning af publikums almindelige mistillid; dertil kom fortsatte tab, bl.a. 36.000 mark som følge af Jacobsens konkurs. Bankens omdømme sank yderligere, da den lige afskedigede andendirektør, Paak, den 12. januar 1905 flygtede fra Skærbæk iført kvindeklæder medtagende 8500 mark fra bankens kasse og, ifølge rygter, efterladende en skrivelse, i hvilken han truede med afsløringer, hvis man søgte efter ham og fandt ham. 1. juni 1906 fik førstedirektøren, Schade, sin afsked på grund af udygtighed. Paak blev aldrig fundet.

Statens saneringskredit blev sat op fra 650.000 mark til 900.000 mark med en rente på 1 % (med Provincial-Gewerbebank som kautionist). Hertil kom 1905/06 et lån på 100.000 + 30.000 mark under betegnelsen Zurückvergütung. Det skulle afdrages ved hjælp af statsbidrag på 30.000

mark årlig. I september 1906 fik banken yderligere en kredit på 200.000 mark til 3½ %. Rentebegunstigelsen betød et årligt tilskud på ca. 50.000 mark. Først i 1907 kunne banken begynde at afdrage de 130.000 mark, den havde modtaget i 1905/06; de tilbagebetaltes i årene 1907–11.

Den svage lysning i bankens situation, der fra nu af kunne skimtes, fik som sædvanlig landråd Becherer til at lægge en ubegrundet optimisme for dagen. »Forholdene bedres kendeligt, og tilliden til banken bliver større og større«, skrev han 1. marts 1908 til overpræsidenten. Da Becherer i september 1908 var blevet politipræsident i Rixdorf ved Berlin, erklærede Skærbæks amtsforstander, Peters, imidlertid, at han ikke kunne underskrive regnskabet for 1907, da aktivernes bogførte værdi lå 800.000 mark over den effektive. Han gav dog efter, da man foreholdt ham, at han jo dog havde godkendt de foregående års regnskaber, hvor situationen ikke havde været bedre. I finansministeriet erkendte man, at underskuddet lå mere end 300.000 mark over konkursgrænsen.

I december 1908 blev der igen vedtaget en saneringsplan. Den indebar bl.a., at banken fik et nyt statslån på 100.000 mark til nedsat rente og et ekstraordinært tilskud fra dispositionsfonden på 30.000 mark årligt. Til gengæld måtte banken ikke mere give hypoteklån.

Det socialdemokratiske blad Schleswig-Holsteinische Volks-Zeitung begrebede i 1910, at hvis kreditbankens underskud ikke blev reduceret hurtigere end hidtil, ville det vare langt over 100 år, før det var bragt ud af verden. Overpræsident v. Bülow mente i 1912, at saneringen ville kunne afsluttes i løbet af en halv snes år med den hidtidige statsstøtte; for at kunne gøre brug af banken under den nye »ejendomssikringslov« (eller »bindelov«, som danskerne kaldte den) ønskede han imidlertid, at de årlige tildelinger blev sat så meget i vejret, at saneringen kunne være gennemført om 3–4 år. Ved udgangen af 1912 havde banken siden 1904 fået 420.900 mark i statstilskud og fra 1905 en statskredit på 900.000 mark (som var blevet nedbragt til ca. 750.000 mark) til 1 %; denne rentepreference svarede til et yderligere statstilskud på ca. 40.000 årlig. Indenrigs- og finansministrene skrev i den anledning til overpræsidenten: »Det må betvivles, om disse enorme ofre var blevet bragt, hvis man kunne have forudset, at bankens forhold i dag, efter 10 års forløb, endnu er så uordnede, som det desværre er tilfældet«.

I 1912 kunne man konstatere en ændring til det bedre, idet der i dette år omsider blev foretaget betydelige afskrivninger. Nu vovede man langt om længe at gennemføre en dokumentation af kreditbankens besiddelser for at fastslå deres sande værdi. Hele 1913 gik med drøftelser af forslag vedrørende bankens fremtid. For at stille den på et helt sikkert grundlag

regnede man med, at den skulle have 800.000 mark i statstilskud. Heraf anvistes de 300.000 mark i juni 1913. Alene på bankens arealer skulle der foretages afskrivninger på 350.000 mark (der måtte ikke sælges jord til danskere).

Resultatet af de mange overvejelser blev et ganske indviklet arrangement, der indbefattede kreditbankens likvidation. Denne likvidation skulle gennemføres af et særligt selskab, Vermögensverwertungsgesellschaft, af hvis kapital på 20.000 mark de 19.500 blev indskudt af staten, mens Höfebank i Kiel, der administrerede ejendomssikringsloven, kun anbragte 500 mark i selskabet. Selskabet, som skulle drives af Höfebank, oprettedes den 16. marts 1914. Det fik et kontant statstilskud på 5000 mark. Statens udgifter til gavn for kreditbanken var dermed nået op på ca. 2,5 mill. mark.

Af kreditbankens værdier på i alt 1.585.000 mark overgik de 1.355.000 mark til Vermögensverwertungsgesellschaft og 41.636 mark til Haderslev kredssparekasse, medens resten, 162.000 mark, blev stående i den fortsat eksisterende kreditbank (især andelshaverne, bankgælden og spareindskud). Kreditbankens reservekapital blev afskrevet og andelskapitalen nedskrevet med 4/5. Den 9. september 1919 besluttede en generalforsamling i Skærbæk at likvidere kreditbanken. Den afløstes af Spar- und Darlehnskasse für Scherrebek und Umgegend e.G.m.b.H. in Scherrebek, der var blevet oprettet 18. april 1914 som en lille lokal andelskasse.

Vermögensverwertungsgesellschaft skulle virke for en økonomisk styrkelse af tyskheden i Nordslesvig og så vidt muligt sørge for, at kreditbankens ejendomme blev omdannet til rentegårde i henhold til ejendomssikringsloven. Selskabet gik så hårdt frem i sin inddrivelse af kreditbankens gamle fordringer, at landråd v. Löw i 1915 bad overpræsidenten skride ind. Det ser ud, som om der skulle udføres en straffeekspedition mod kreditbankens ulykkelige ofre, skrev han. Med den stigende pengeligelighed under krigen lykkedes det at komme af med ejendommene med mindre tab, end man havde regnet med. Af statstilskuddet på 500.000 mark havde man i 1920 250.000 mark tilovers. De blev overført til Bürgerverein i Haderslev, til Wohlfahrts- und Schulverein für Nordschleswig i Flensborg og til en konto til imødegåelse af danske koloniseringsbestræbelser i 2. zone.

Retssagen om karpeavlsselskabet

I spillet om karpeavlsselskabet havde kreditbanken langt stærkere kort på hånden end pastor Jacobsen. Schade og v. Winter vidste, lige så vel som Jacobsen, at karpeavlsselskabets fallit ville medføre Jacobsens økonomiske ruin, og de så med glæde hen til dette resultat. Derimod havde Jacobsens to kompagnoner, v. Borries og Vogel, helt forskellige interesser over for Jacobsen. v. Borries ønskede at få de 105.000 mark igen, som deltagelsen i selskabet havde kostet ham; Vogel, der intet ejede, ville blot fortsætte som driftsleder på Renbækgård og var parat til at støtte snart pastor Jacobsen og snart hans modstandere for at nå dette mål.

Det kan derfor ikke undre, at v. Borries fra december 1902 sendte den ene ængstelige og mistænksomme forespørgsel efter den anden til Skærbæk. I januar 1903 erklærede han, at kontrakten af 17.9.1902 var ugyldig og ville derfor have selskabet likvideret. Med Vogel fik han først kontakt i slutningen af marts 1903, da de mange anklager mod Jacobsen fik Vogel til at vente det værste. Den 6. april mødtes de i Neumünster og aftalte en slagplan. De beslaglagde selskabets regnskabsbøger og sendte dem den 2. maj til statsadvokaten ledsaget af en af Vogel forfattet anklage mod Jacobsen. Den 5. maj blev Nordschleswigsche Karpfenzuchtgesellschaft erklæret konkurs.

Denne anklage var lige, hvad v. Winter og Schade havde ønsket. Det fremgår især af to breve, som v. Winter den 28. og 30. april 1903 sendte til v. Borries' svoger, Chr. Eckardt. »Dieser Durchtriebene, mit allen Hunden Gehetzte«, kalder v. Winter pastor Jacobsen i brevet af 30. april. Regeringen har gjort, hvad den kunne, for at få ham afsat som præst, men en disciplinærundersøgelse kan vare længe. Hans fjernelse kan imidlertid fremskyndes ved hjælp af en knusende mængde strafferetligt eller i det mindste moralsk snavset materiale i statsadvokaturen og konsistoriet. »Og dette materiale må De da nu have i hænde og kan gøre brug af det til dette formål«. I brevet af 28.4. finder man følgende passager: »Hvis det forholder sig, som man må formode, så er denne sidste grundlæggelse topmålet, og så må Jacobsen uskadeliggøres«. »Jeg har tidligere heller ikke anset det for muligt, men han forstår som ingen anden at lyve sig fra det, så at ens forstand står stille mellem ret og uret«. »Hvis De vil slå ham, må det ene slag følge det andet, han må ikke få tid til krumspring, han må slet ikke komme til besindelse, ellers får De en svær og langvarig kamp med ham«. Vogel udtalte 31.8.1904 som vidne i en sag, som en enkefru Hansen fra Angel (en af Jacobsens kreditorer) havde anlagt mod v. Borries, at han var blevet provokeret til at vende sin anklage mod Ja-

cobsen af v. Borries og af v. Winter og Schade, men at de havde ført ham bag lyset; nu indså han, at intet af anklagepunkterne mod Jacobsen kunne opretholdes.

Retssagen mod karpeavlsselskabet²⁷⁶ varede fra maj 1903 til domsafsigelsen den 17. juni 1906. Forundersøgelsen frem til sommeren 1904 drejede sig især om at få klarlagt omstændighederne omkring selskabets stiftelse, de tre parthaveres (pastor Jacobsens, Vogels og v. Borries') indskud og låntagning samt pastor Jacobsens jordkøb og de købte arealers overdragelse til selskabet. Anklagen, der oprindeligt kun havde været rettet mod pastor Jacobsen, omfattede fra august 1903 også Paul Vogel, der som driftsleder boede på Renbækgård. Undersøgelsen kompliceredes af de delvis uoverensstemmende beskyldninger, som v. Borries og især Vogel rettede mod Jacobsen både for at sværte ham og for at undskylde sig selv.

Da statsadvokaten den 2. august 1904 opsummerede forundersøgelsens resultat, måtte han konstatere, at det ikke var muligt at opretholde de beskyldninger, der oprindeligt var blevet rettet mod Jacobsen. Det var næsten udelukkende Vogels og Borries' påstande, der var belastende, men det talte mod Vogels troværdighed, at han, der befandt sig på stedet og havde kendskab til alt, i sin anklage gebærdede sig som Jacobsens offer. Det var imidlertid også betænkeligt at stole på v. Borries. Forundersøgelsen viste bl.a., at Jacobsen ikke havde haft bedrageriske hensigter med kontrakten af 9. januar 1902. Det blev derimod påvist, at Jacobsen ville tjene 200.000 mark på jordsalget.

I anlageskriftet mod pastor Jacobsen og Vogel af 9. august 1904 var anklagerne skrumpet ind til kun at omfatte, 1) at de anklagede ikke havde opstillet en formueopgørelse i rette tid og 2) at de havde ført selskabets bøger så uordentligt, at de ikke muliggjorde en oversigt over formuetilstanden.

Heller ikke disse anklager fik imidlertid lov til at blive stående. Den 28. september krævede Jacobsens sagfører (H. Scheffer) nemlig, at forundersøgelsen blev genoptaget, fordi den savnede formueopgørelse (af 18.9.1902) i mellemtiden var blevet fundet, og fordi bøgernes tilstand måtte kontrolleres af en sagkyndig revisor. Nu kom også v. Winters breve til Eckardt og Vogels vidneudsagn den 31.8.1904 frem. I forbindelse hermed må man også se et brev, som Schade den 27.10.1904 sendte til v. Borries. Det indeholdt sætningen: »Jeg kan forsikre Dem, at når jeg ikke er her længere og får mere tid, så skal verden ved andre personers hjælp komme til at høre mangt og meget om Skærbæk«.

Følgen af rettens overvejelser blev, at den den 24. november 1904 besluttede at lade sigtelserne mod pastor Jacobsen for bedrageri og svig

falde samt at supplere forundersøgelsen med nye afhøringer vedrørende bogføringen.

Den 31. marts 1905 afgav den indkaldte revisor, Jacob Hess fra Hamborg, en udførlig revisionsbetænkning (121 sider). Den betonedes, at partshaverne havde sørget for forretningsmæssig bogføring ved at ansætte Rabe. Dennes skandaløst dårlige bogføring illustreredes med mange eksempler.

Der blev nu (den 16. maj 1905) rejst sigtelse mod Jacobsen og Vogel for konkursforseelser, men forinden sagen kom for retten blev revisor Siegfried Joseph fra Hamborg opfordret til at foretage endnu en revision. Hans beretning forelå først den 23. november. Den byggede på hele det eksisterende materiale og korrigerede en del af Hess' tal.

Langt om længe, den 17. september 1906, kom sagen for landsretten i Flensborg. Statsadvokaten krævede her pastor Jacobsen idømt 6 ugers fængsel og Vogel 1 uges fængsel. Forsvarerne krævede frifindelse, subsidiært bøde. Dommen lød på 300 mark bøde for Jacobsen og 100 mark for Vogel. I præmisserne hed det bl.a., at formueopgørelsen nødtørftigt opfyldte lovens krav. Alle bøger var ført så uordentligt og ufuldstændigt, at de sagkyndige ikke kunne finde ud af dem. De anklagede, specielt Jacobsen, havde handlet groft skødesløst ved ikke at foretage sig noget af betydning for at råde bod på de betydelige mangler. Man lagde ved strafudmålingen bl.a. vægt på, at de anklagede havde søgt at opnå en uhørt vinding ved at ansætte deres indskud til en alt for høj værdi.

Karpeavlsselskabets jord var allerede i 1904 ved en tvangsauktion blevet overtaget af kreditbanken. Forsøg på at få den preussiske stat til at overtage den strandede²⁷⁷.

Jacobsen selv gjorde i sin brochure »Gewalt geht vor Recht« (s. 188) gældende, at karpeavlsselskabet kunne være blevet det mest rentable af alle hans foretagender, hvis ikke han var blevet styrtet af sine fjender, mens det var under opbygning.

Pastor Jacobsens bo

Pastor Jacobsens bo kom under konkursbehandling²⁷⁸ lige så vel som hans foretagender. I august 1903 leverede han en opstilling, hvorefter hans passiver beløb sig til 292.299 mark, aktiverne til 461.400 mark, hans nettoformue følgelig til 167.200 mark. De største gældsposter tilkom:

Kreditbanken	93.000 mark
Fru Marie Hansen, Døllerød i Angel	67.000 mark

Vereinsbank, Kiel	60.000 mark
Dir. Andresen, Wittdün på Amrum	14.000 mark
Kreditbanken i Tønder	10.000 mark

Aktiverne var ikke stort andet end papirstykker, 141.100 mark var aktier og forretningsandele, og 320.300 mark hypoteker og obligationer. Næsten alt var pantsat eller afstået. De største poster var:

Andel i karpeavlsselskabet (pantsat til frk. Landtreter og advokat Ritter)	60.000 mark
1. hypotek i Renbækgård (20.000 deponeret i Tønder gamle sparekasse; 40.000 afstået til Skærbæk kreditbank)	60.000 mark
Restkøbesum i karpeavlsselskabet	55.000 mark
Andele i Lakolk (pantsat til Marie Hansen, Døllerød)	50.000 mark
2. hypotek i Renbækgård (pantsat til Marie Hansen, Døllerød)	30.000 mark
3. hypotek i Renbækgård (sikkerhed for E. H. Poehlemann, Skærbæk)	30.000 mark
Andele i pressesørvselskabet (pantsat til Den nordsl. Folkebank og adv. Ritter)	20.000 mark
2. hypotek i Renbækgård (pantsat til Andresen, Wittdün)	20.000 mark
Hypotek i Husens gård, Skærbæk (afstået til Marie Hansen, Døllerød)	18.900 mark
1. hypotek i Gånsager kro (afstået til kreditbanken, Skærbæk)	14.000 mark

Da konkursen var afsluttet i maj 1907, beløb passiverne sig til 198.000 mark; heraf 68.000 til kreditbanken i Skærbæk og 63.000 mark til Vereinsbank i Kiel. Aktiverne blev i 1906 opgjort til 1804,55 mark.

Marie Landtreter, der var lærerinde ved Skærbæk skole, blev på en for situationen i Skærbæk betegnende måde inddraget i pastor Jacobsens konkurs²⁷⁹. Hun var en nær veninde af Jacobsens datter Helene og følte sig nøje knyttet til familien Jacobsen. Da rigsbanken i 1903 ville gøre udlæg i indboet for en fordring på 5000 mark, lånte frk. Landtreter 4000 mark hos bygmester Poehlemann (resten af pengene havde hun selv) og betalte rigsbankens tilgodehavende. En tvangsauktion over indboet lod sig

imidlertid ikke forhindre, da der kom en ny fordring på 600 mark. På denne auktion købte hun den 6. juni 1903 indboet for 1247,40 mark. Møblerne blev stående i præstegården, og hun selv fik som sikkerhed for sine udlæg pant i karpeavlselskabet. Disse transaktioner, der efter al sandsynlighed var tilrettelagt af pastor Jacobsen og advokat Ritter, men som sikkert blev gennemført med frk. Landtreters oprigtige støtte, fremkaldte en ondsindet forfølgelse af lærerinden, som i årevis havde været under lægebehandling for sine dårlige nerver. Da Becherer fik at vide, at hun havde hjulpet pastor Jacobsen økonomisk, fik han kredsskoleinspektør Schlichting til at advare hende imod at indlade sig med præsten. Rent galt blev det, da hun købte indboet og derved kom på tværs af v. Winters kurs. Becherer og Schlichting skrev nu (30.6.1903) til regeringspræsidenten, at »hun står i den grad under Jacobsens indflydelse, at hun er nødt til at gøre, hvad han vil. I egen interesse må hun derfor fjernes fra hans indflydelse. Desuden er det i almenhedens interesse, at Jacobsen så vidt muligt isoleres for at gøre det umuligt for ham at foretage flere transaktioner (Schiebungen) til skade for sine kreditorer«. De bad derfor indtrængende om at få hende forflyttet fra Skærbæk. Dette ønske blev omgående efterkommet; hun fik besked om at flytte til Havsted i Ravsted sogn »im Interesse des Dienstes«. En uge senere (den 18. juli) telegraferede Becherer og Schlichting imidlertid til regeringspræsidenten: »Landtreter Skærbæk nægter at forlade Skærbæk. Simulerer sygdom, men er med til at fejre fester i præstegården. Beder indtrængende om muligt endnu i dag at gennemtvinge forflyttelse ved hjælp af disciplinærstraf«.

Dette telegram mobiliserede skoleråd Sass fra Slesvig. Han tog straks til Skærbæk og spurgte v. Winter, hvor han havde sin viden fra, og hvilke vidner han havde. Han svarede undvigende på det første spørgsmål og på det andet oplyste han kun, at frk. Landtreter en aften på vej hjem fra en afskedsfest i præstegården hujende var kommet forbi hans hus sammen med præstens datter. Medens Sass åbenbart ikke havde tillid til v. Winter, overbeviste frk. Landtreter ham om, at hun faktisk var syg. Han telegraferede derfor 21.7. til Becherer, at hendes forflyttelse ikke kunne gennemtvinges. Dette fik ikke Becherer til at opgive sagen. v. Winter fik tværtimod ordre til at fremskaffe den fornødne dokumentation, og den 24.7. indsendte han en indberetning, i hvilken han påstod, at frk. Landtreters simulation var utvivlsom for alle upartiske. »Die plötzliche Nervosität ist geradezu grober Unfug und Ungehorsam«. Som vidner om hendes færden i dagene 11.7. til 14.7. påberåbte han sig medlemmer af den kendte Anti-Jacobsen klike: hr. og fru Paak, fru Schade, v. Winter m.fl. Deres påstande var typisk bysladder. Den 14. havde man f.eks. set hende løbe

efter degnen »wie ein ausgelassenes Füllen springend« for at sige farvel til ham.

Sass konstaterede forbavset, at v. Winter ikke havde fortalt ham det mindste af det, der stod i indberetningen. Marie Landtreter blev derfor kaldt til Slesvig og dér (30.7.) i alle enkeltheder udspurgt om sin færd. Af »vidneudsagnene« blev intet stående, men det kom frem, at det, der havde slået hende ud, var et rygte om, at pastor Jacobsen skulle arresteres og efterretningen om, at han var konkurs. Hun havde ikke sovet i flere nætter og havde så henvendt sig til mere end én læge. De havde givet hende attest på, at hun måtte have en længere sygeorlov.

Som i andre, lignende tilfælde afsluttedes også Landtreter-sagen med et kompromis. Hun fik sygeorlov, men ikke lov til at blive i Skærbæk. I stedet for Havsted fik hun til oktober et embede i Lunden i Holsten. Schade havde krævet, at regeringen skulle pålægge hende at ophøre med alt samkvem med pastor Jacobsen. Befolkningen var meget forbitret på hende, hævdede han, og selv om hun forsvandt fra Skærbæk, ville hendes intime forhold til familien Jacobsen og hendes hyppige besøg tirre befolkningen til det yderste. Myndighederne i Slesvig afslog kravet.

Spørgsmålet om hendes køb af pastor Jacobsens møbler kom både for landsretten i Flensborg, der tilkendte hende ejendomsretten, og overlandsretten i Kiel, der lod Jacobsens ed afgøre spørgsmålet.

Landtreter-sagen viser, hvor skånselsløst de lokale myndigheder (i Skærbæk og i Haderslev) for frem mod Jacobsen, og hvor dyb en splittelse forfølgelsen af Jacobsen fremkaldte i det tyske parti i Skærbæk.

Pastor Jacobsen vrages som rigsdagskandidat

Da regeringen den 11. februar 1903 havde slået hånden af pastor Jacobsen, gjaldt det først og fremmest om at forhindre, at han blev genopstillet som tysk kandidat ved det forestående rigsdagsvalg²⁸⁰. Opgaven var ikke let, fordi Jacobsen sikkert ville stritte imod, og offentligheden var ganske uforberedt. Dertil kom, at man ikke havde nogen afløser parat.

Man må regne med, at Becherer gennem sin højre hånd, redaktør Strackerjan ved Schleswigsche Grenzpost i Haderslev, har sat dommer Hahn i Sønderborg, som i 1902 var blevet Den tyske Forenings formand, ind i sagen. Hahn meddelte den 20. februar Strackerjan, at han havde opfordret Jacobsen til at trække sig tilbage under henvisning til hans finansielle vanskeligheder; han havde bedt om svar inden udgangen af februar. Strackerjan havde åbenbart spurgt Hahn, om han var villig til at lade sig

opstille som Jacobsens afløser, men Hahn skrev, at han ville foretrække en landlig kandidat og kun i yderste nødstilfælde ville acceptere en opstilling. Det faldt Jacobsen svært at formulere sit svar til Hahn; først den 10. marts kom det længe ventede brev, og det bragte ingen klarhed. Hahn skrev til Strackerjan: »Han meddeler mig ikke rent ud, at han trækker sig tilbage. Han antyder tværtimod, at det er muligt, han kommer til Rødekro«.

Nu blev man for alvor nervøs i Haderslev, så meget mere som Hahn den 4. marts havde skrevet: »Jeg personligt anser det for partiets skyld for ønskeligt, at han trækker sig tilbage, men ikke for absolut nødvendigt«. Det tyske opstillingsmøde skulle finde sted den 14. marts, og man frygtede nu i Haderslev for, at det på den »tyske aften«, der skulle afholdes i Skærbæk den 12. marts, kunne komme til beslutninger eller manifestationer til gunst for pastor Jacobsen. Strackerjan skrev derfor den 10. marts efter Becherers opfordring til Jacobsens ven Frölich i Flensborg for at få ham til at forhindre alt, hvad der kunne skade tyskheden. »Hvis man i indeværende øjeblik identificerer den nordslesvigske tyskhed med Skærbæk, hvor der tilmed er indledt en strafferetlig forundersøgelse – skrev han bl.a. – kan man regne med de mest skæbnesvangre og de mest kompromitterende følger for den tyske sag«. – Den »tyske aften« fik imidlertid et for regeringstilhængerne beroligende forløb. Pastor Jacobsen blev som ventet opfordret til at lade sig genopstille, »men afslog til forsamlingens store beklagelse kandidaturen«²⁸¹.

Få dage før tillidsmandsmødet opgav Becherer den hidtidige favoritkandidat, den hjemmetyske Lorenzen, Revsø, fordi han ikke var indforstået med den skarpe regeringspolitik. Derfor, skrev han 11. marts til Wilmowski, havde han besluttet sig for Hahn og anbefalet ham til tillidsmændene²⁸².

Hvad forløbet af opstillingsmødet den 14. marts angår, må man holde sig til Schleswigsche Grenzpost (Strackerjans) referat²⁸³. Der forelå her en skrivelse fra pastor Jacobsen, hvori han bad om ikke at blive opstillet. Lassen foreslog imidlertid i sine Skærbæk-meningsfællers navn at genopstille ham, og på et hængende hår var det åbenbart lykkedes for ham, da en stor del af de 150 fremmødte ikke var underrettet om grunden til, at pastor Jacobsen i hvert fald ikke kunne opstilles foreløbig. Man valgte så at oplyse en lille kreds om grunden, og denne kreds skulle så meddele den store forsamling, om den anså grunden for gyldig eller ej. Til den lille kreds hørte bl.a. Jacobsens venner Lassen og Haenisch. Kredsen godkendte enstemmigt, at Jacobsens kandidatur måtte opgives. Derpå blev Hahn enstemmigt opstillet.

Ved rigsdagsvalget den 16. juni viste det sig, at Jacobsen-affæren kun havde påvirket valgresultatet i Skærbæk. Medens det tyske parti i Nord-slesvig taget under ét havde betydelig fremgang, genvandt danskerne flertallet i Skærbæk:

	Tyske	Danske	Soc.dem.
1893	66	77	0
1898	97	87	5
1902	124	93	4
1903	101	122	5

Det officielle Tyskland var selvfølgelig ikke interesseret i at skabe opmærksomhed omkring Skærbæk-skandalen, så meget mere som den kun kunne være til skade for det tyske valgresultat ved rigsdagsvalget. De tyske blade indtog derfor en næsten fuldkommen tavshed omkring pastor Jacobsen i årets første halvdel.

Kun én gang, den 29. maj 1903, to-tre uger før valget, omtalte Schleswigsche Grenzpost pastor Jacobsen og da for ganske kort at meddele, at han ikke længere var næstformand for Den tyske Forening.

Når bladet brød sin velovervejede tavshed, skyldtes det, at Jacobsen kort forinden havde indledt et modangreb, der, efterhånden som det udfoldede sig, kom til at skade den officielle tyskhed og indirekte gavne danskerne langt mere end nogen på forhånd ville have troet.

Jacobsens modangreb

Hejmdal-interviewet 11. maj 1903 og dets konsekvenser

Nicolai Svendsen, der var født i Skærbæk, hvor hans fader havde hørt til den danske inderkreds, besøgte som journalist ved Hejmdal søndag den 10. maj Skærbæk. Dagen i forvejen havde Vestslesvigske Tidende (Flensborg Avis) bragt en anklage mod pastor Jacobsens forhold til karpeavlsselskabet, skrevet af Paul Vogel. Efter den langvarige tavshed, der havde omgivet præstens forhold, vakte denne artikel umådelig opsigt på egnen. »Rygterne«, skrev Nicolai Svendsen den 11. maj i Hejmdal, »havde nu fået et fast grundlag; og i byen Skærbæk talte man ikke om andet end præstens affære«. Om formiddagen var Nicolai Svendsen i kirke, hvor han hørte præsten prædike med den veltalenhed, han kendte fra sin barndom. Prædikenen var sikker og veldisponeret. Om eftermiddagen havde Nicolai Svendsen en lang samtale med pastor Jacobsen i hans studereværelse. Jacobsen gjorde først udførligt rede for sit forhold til karpeavlsselskabet og afviste Vogels anklager i overensstemmelse med de argumenter, han senere førte i marken under retssagen.

Derpå tog samtalen en ganske anden vending. Nicolai Svendsen refererer:

»Vi kommer til at tale om tvangspolitikken i Nordslesvig. »Jeg er – lige så godt som jeg er tysksindet – en afgjort modstander af hele tvangssystemet, af udvisningerne, politichikanerne osv.« siger præsten pludselig.

»De vil forstå, at det overrasker mig, hr. pastor«.

»Det har dog altid været mit synspunkt; jeg har også her og der gjort det gældende«.

»De vil forstå min forbavselse over denne udtalelse; tillader De, at jeg gengiver den? Den vil vække opmærksomhed«.

»Jeg har ikke noget imod, at De meddeler offentligheden det«.

Disse, netop i pastor Jacobsens mund, sensationelle udtalelser, der offentliggjordes i Hejmdal den 11. maj, vakte naturligvis den største opstandelse, og kun den tavshed, man havde pålagt sig på tysk side, gjorde, at regeringspartiet foreløbig ikke tog til genmæle, men nøjedes med at udstøde pastor Jacobsen af Den tyske Forenings bestyrelse.

Jacobsen selv takkede i et brev af 14. maj (offentliggjort i Hejmdal

15.5.) Svendsen for »den objektive og fornemme måde, på hvilken De har refereret om Deres samtale med mig«. Han præcicerede samtidig hvad han forstod ved »tvangspolitik«: »Det er en politik, der både er uretfærdig og kortsynet, uretfærdig, fordi folk, der er ganske uskyldige, rammes af hårde straffe, medens den egentlige skyldige ikke rammes på en måde, der er af videre betydning – kortsynet, fordi det tilsigtede mål: tyskhedens fremme, derved ikke nås, men tværtimod det danske stemmetal forøges«. (Han tænkte her på udvisning af kongerigske tjenestefolk). »Derimod har jeg ikke udtalt mig imod en fast og energisk national politik, som jeg altid har været tilhænger af og endnu er, men den bør være ærlig, åben og retfærdig og arbejde med store midler og være ledet efter store synspunkter . . . Jeg er overbevist om, at det store flertal af mine tysksindede nord-slesvigske landsmænd er af samme mening som jeg«.

Hvis Jacobsen har troet, at han bragte sig i salveten med denne tilføjelse, så tog han aldeles fejl. Man kunne ganske vist sige, at han fortsat var tilhænger af en »fast« national politik, men det, der var afgørende og gjorde ondt værre, var, at han med sine forbehold havde taget afstand fra denne politiks praktiske udslag og dermed fra såvel de tyske regeringsembedsmænd som det tyske regeringsparti.

Selv om flere af pastor Jacobsens senere »upatriotiske« handlinger – navnlig afsløringen af regeringens forsøg på at købe Dannevirke – også rystede den officielle tyskhed, var hans afstandtagen fra regeringens germaniseringskurs og hans forkyndelse heraf i et dansk blad midt under en valgkampagne dog hans mest chokerende handling, en synd, der ikke kunne sones eller tilgives. Hans brev til Hejmdal førte til, at han 25.5.1903 blev ekskluderet af Den tyske Forenings lokalafdeling i Skærbæk²⁸⁴.

Dommer Lindemann i Toftlund, en af Jacobsens fortrolige og oprigtige venner, skrev den 29. maj til Strackerjan²⁸⁵: »Forbitret og forfulgt, som han er nu, kan han måske have udtalt sig skarpt, misbilligende om regeringen over for en dansker . . . Men dette [udtalelserne i interviewet] kan han ikke have sagt eller kun i ubegribelig overilelse, forblindelse«. Lindemann lagde også Strackerjan på sinde at huske på, at Jacobsen »er og bliver tysker, én af vore«. Denne undskyldning brugte Strackerjan i oktober 1903 over for de mange, der ikke kunne godtage en afgjort fordømmelse af Jacobsen, som forklaring på, at hans blad i så lang tid havde været tavs om Jacobsen (»han havde dog engang været en af deres egne«). Men når man nu vidste, hvor fortrinligt underrettet Hejmdal og Flensborg Avis var om hans skridt og hensigter, fortsatte han, måtte der i hvert fald eksistere en indirekte forbindelse mellem Jacobsen og H. P. Hanssen og Jens Jessen. Derfor var Jacobsen, som Strackerjan kaldte sin artikel

Nicolai Svendsen, 1873–1966, som redaktør af Hejmdal 1899–1904. Foto J. Duus, Åbenrå. Hist. Saml. f. Sønderjylland.

»Vore fjenders ven«²⁸⁶. Dette blev fra nu af den officielle opfattelse i tyske kredse. Da landdagen den 14. marts 1904 på dansk initiativ behandlede Skærbæk-affæren²⁸⁷, turde selv indenrigsminister v. Hammerstein erklære, at Jacobsen »nu er gået over i den danske lejr, og, som man påstår, har tilbudt sig som dansk kandidat«. De tyske myndigheder fastholdt fra nu af påstanden om Jacobsens nationale forræderi som en uimodsigelig ultima ratio i konflikten. Becherer kunne endda forbedre argumentet, idet han i 1905, i anledning af en af Jacobsens benådningssøgninger hævdede, at det var bevist, at han nu ikke alene opretholdt forbindelse med det danske, men også med det socialdemokratiske parti. Wilmowski gentog Becherers påstand og tilføjede, at Jacobsens hensigt var at »nedsætte den kongelige statsregerings danskerpolitik i den offentlige mening og dermed følgelig at skade tyskheden«²⁸⁸.

Splid i den tyske lejr i Skærbæk

Med Hejmdal-interviewet havde pastor Jacobsen erklæret de preussiske myndigheder krig. Krigstilstanden gav sig snart efter til kende i fjendtlige udtalelser af v. Winter og Jacobsen. Den 23. marts 1903 holdt Den tyske

Forening og krigerforeningen et fællesmøde i Skærbæk. v. Winter holdt her en længere tale, i hvilken han på det eftertrykkeligste afviste, at konflikten omkring Jacobsen skulle dreje sig om personlige stridigheder og forsikrede, at han ikke havde givet stødet til affæren. Det var ikke smukt, når tyske blade nu søgte at ryste præsten af sig. »Vi i Skærbæk anerkendte vitterligt og gerne præsten som en storartet fører, vi gik gennem tykt og tyndt med ham og hang med begejstring ved ham«²⁸⁹.

Jacobsen anså disse ord for rent hykleri, beregnet på at demonstrere tysk enighed forud for valget og på at dække over v. Winters dybe fjendskab over for ham. Han svarede derfor med et brev, som han 26. maj sendte til Flensburger Nachrichten, og hvori det hed, at v. Winter ikke havde ret, når han sagde, at der ikke bestod en personlig konflikt mellem Jacobsen og ham. »Rosende ord af en hr. v. Winter er mig mere forhadte end de skammeligste forhånelser fra åbne og ærlige fjender«²⁹⁰.

Efter rigsdagsvalget den 16. juni var der ingen grund til, at de to fjendtlige partier skulle lægge en dæmper på deres hadefulde følelser. Den 30. juni krævede Becherer som nævnt, at frk. Landtreter blev fjernet fra sin stilling i Skærbæk, og hele juli måned bragte vidnesbyrd om de chikanøse metoder, som Becherer og v. Winter tog i anvendelse i deres kamp. Den 11. juli blev pastor Jacobsen og Lassen ekskluderet som andelshavere i Kreditbanken.

Dagen efter, den 12. juli, kom spændingen til udbrud på en fest, som krigerforeningen afholdt. Krigerforeningens formand var postforvalter Haenisch, der som rigsebedsmand ikke stod i noget afhængighedsforhold til den preussiske landråd Becherer og hans undergivne, og derved blev det muligt, at han kunne fremstå som fører for det Jacobsen-venlige parti i Skærbæk eller vel snarere for de mange, der intet havde til overs for den preussiske embedsmandsklike, der ville have de tysksindede til at danse efter deres pibe. »Haenisch har hele krigerforeningen, banemændene og andre embedsmænd og lærere på sin side«, skrev hans øverste foresatte, overpostdirektør Lauenstein, 10.12.1903 til regeringspræsidenten. Apoteker Rafalski, der var krigerforeningens sekretær, undlod at invitere Jacobsen til festen, skønt han var medlem af foreningen. Haenisch og Lassen sørgede imidlertid for, at præsten alligevel kom med. Efter selskabeligt samvær og dans var der ved midnatstid fælles kaffebord. Her udbragte Jacobsen et leve for kejseren og udtalte, ifølge Rafalski, at han blev anklaget med urette. Lassen holdt en tale, i hvilken han, stadig ifølge Rafalski, fremhævede det gode kammeratskabs betydning. »Når en kammerat gør fejl, må de andre trofast forsvare ham og gå ind for ham. Når folk, der er kommet syd fra, nu angriber præsten, folk, der ikke har no-

gen anelse om de herværende forhold, så skulle de dog først feje for deres egen dør«. Denne tale provokerede Rafalski til et voldsomt angreb på Jacobsen. Efter hans egen gengivelse sagde han, at præsten hellere skulle være blevet hjemme, og at en mand, mod hvem der var rejst så voldsomme anklager, ikke havde krav på kammeratskab. Hans ord bevirkede, at modsætningerne i krigerforeningen kom til åbent udbrud. Jacobsens datter Helene forlod grædende lokalet, frk. Landtreter løb bagefter for at berolige hende, medens pastor Jacobsen, der også ville være gået, blev holdt tilbage af sine venner, som samlede sig i en stue ved siden af salen og forblev der, indtil modpartiet var taget bort. Krigerforeningens bestyrelse var ikke i tvivl om, hvem det var, der havde optrådt forkert. Rafalski blev ekskluderet, og bestyrelsen for Det tyske Krigerforbund i Slesvig distrikt godkendte eksklusionen. Jacobsen fik derimod en skriftlig undskyldning for »den beklagelige tildragelse«²⁹¹.

Dagen efter festen sendte v. Winter en ubehersket indberetning om det passerede til Becherer og vendte heri hele sin harme mod Haenisch som modpartiets fører. Dennes optræden var af en sådan art, skrev han, at man måtte kræve, at han blev forflyttet. Becherer ønskede intet hellere og sendte uden yderligere undersøgelse en kopi af v. Winters indberetning til overpostdirektionen med en tilføjelse om, at »jeder Tag ist ein Gewinn«. Becherers aktion mod frk. Landtreter for at opnå hendes øjeblikkelige forflyttelse må ses på denne baggrund.

Forfølgelsen af pastor Jacobsens venner kronedes med sejr, for så vidt som det virkelig lykkedes dem at få både frk. Landtreter og Haenisch fjernet fra Skærbæk. Men de bundsforvante havde overvurderet deres egen styrke. Postdirektoratet kastede grus i maskineriet, og pastor Jacobsen formåede med de afsløringer, han i selvforsvar fremkom med, alvorligt at skade den preussiske forvaltnings anseelse. I denne situation gik det, som man måtte vente: v. Winter blev ofret, men Becherers ansigt blev reddet²⁹².

Overpostdirektør Lauenstein lod sig ikke overbevise af v. Winters indberetning og Becherers støtte til den, men iværksatte sin egen undersøgelse i Skærbæk, og den faldt ud til fordel for Haenisch. Til gengæld afhørte Becherer 10.10.1903 Rafalski og hans venner officielt for at fastslå, om v. Winters indberetning om begivenhederne under krigerforeningsfesten svarede til kendsgerningerne, men i virkeligheden for at rense sig selv over for de klager, der var fremkommet over hans kritikløse indstilling til v. Winter. De mange beskyldninger mod v. Winter (se næste afsnit): hans andel i forsøget på at få Timmermann stemplet som optant, valgsvindel ved kommunalvalget i marts 1903, oprettelse af en såkaldt

»sort fond«, forholdet til Haenisch og frk. Landtreter, havde allerede den 16. september 1903 ført til, at to kommissærer fra regeringspræsidenten i Becherers nærvær afholdt et regelret tjenestemandsførhør over v. Winter. Det førte til, at v. Winter måtte indrømme, at han ikke havde affattet sin indberetning med den fornødne forsigtighed og overvejelse, og at han i sin ophidselse havde ladet sig henrive til at affatte indberetningen uden indgående prøvelse.

For Becherers vedkommende endte Haenisch-sagen med en kraftig irrettesættelse. Overpostdirektør Lauenstein fastholdt, at Haenisch var en sanddru og ærlig mand, men at han havde bedt ham om at indgive en ansøgning om forflyttelse (postvæsenet havde nægtet at efterkomme kravet om tvangsforflyttelse). Han ville nu få en bedre stilling i en gunstigt beliggende lokalitet. Denne afgørelse bad han regeringspræsidenten meddele Becherer og v. Winter. I øvrigt ville han i fortrolighed sige til regeringspræsidenten, at så længe v. Winter var amtsforstander i Skærbæk, ville der ikke indtræde ro og fred, de nuværende forhold ville ikke forme sig bedre, og der ville ikke blive tale om en udligning af modsætningerne og en gavnlig udvikling af tilstandene.

v. Winters endeligt

Amtsforstander v. Winter var ikke den eneste, som krigerforeningsfesten fik til at gribe pennen. For at få ram på v. Winter og dermed indirekte på Becherer afsendte pastor Jacobsen følgende brev, som vel sagtens er blevet til under indtryk af udstødelsen af kreditbanken.

Til hans højvelbårenhed,
hr. landråd Becherer,
Haderslev.

Skærbæk, den 12. juli 1903.

Jeg synes, De bør have kendskab til følgende oplevelse fra foråret 1902. Den kommissariske amtsforstander v. Winter, hvem det var meget magtpåliggende at få fastslået, at P. Timmermann i Skærbæk var optant, meddelte mig ved hjælp af en mellemmand: Skomager Greisen i Blankær har omkring det pågældende tidspunkt været i Danmark. Han må foranlediges til at afgive et udsagn om, at han dengang har set Peter Timmermann i Danmark, og at Timmermann dengang opholdt sig i længere tid i Danmark. Dette vidneudsagn må han eventuelt aflægge ed på uden hensyn til, om han nu husker sagen nøje eller ej. Jeg stiller 1000 mark og om nødvendigt 2000 mark til rådighed for dette edfæstede vidneudsagn.

Se. Excellenz   Kgl. Landrat
Oberpräsident v. Dewitz   Becherer.

Overpræsident v. Dewitz (til venstre) kører fra Haderslev amtsbanegård i 1908 sammen med landråd Becherer, landråd 1900–1908. Gengivet efter B. Wilcke: Haderslev Amts jernbaner II, 1970.

Jeg afviste dengang med harme dette forlangende som en forledning til mened og dannede mig efter denne oplevelse min egen dom over hr. v. Winters tænkemåde. Yderligere tilføjelser turde være overflødige; mit ed-fæstede vidneudsagn står til disposition.

J. Jacobsen, præst.

Den følgende dag drøftede Jacobsen sagen med flere venner, bl.a. advokat Ritter i Tønder, og meddelte efter deres råd den 14. juli Becherer, at den omtalte mellemmand var Lassen²⁹³. Den 18. juli anmeldte Jacobsen v. Winter for forledelse til mened og forfalskning af valglisten (v. Winter skulle forud for kommunevalget i foråret 1903 have flyttet en vælger fra 2. til 1. klasse for at sikre tyskerne en repræsentant i kommunerådet og have mærket en af de sedler, der brugtes ved lodtrækningen, så at den af ham ønskede kandidat (Poehlemann) kunne få pladsen²⁹⁴).

Anmeldelsen førte til, at statsadvokaten anstillede undersøgelser, men der skulle meget til for at sætte en preussisk embedsmand under anklage. Den 28. august fik pastor Jacobsen meddelelse om, at sagen var indstillet. At v. Winters situation alligevel ikke var den bedste, fremgik af det brev, som statsadvokaten samtidig sendte til v. Winter, og hvori han oplyste, at der ikke var grundlag for at rejse en injuriersag mod Jacobsen. Denne appellerede afvisningen under anførelse af nye kendsgerninger og opnåede, at statsadvokaten genoptog undersøgelsen, men den 12. oktober indstilledes sagen igen. De »nye kendsgerninger«, Jacobsen havde anført, har sikkert været dem, der blev nævnt i en klage over v. Winter, som den 29. august var blevet indgivet til statsadvokaten.

Denne meget alvorlige anklage drejede sig om v. Winters »sorte fond«. I sommeren 1902 sagde et udbredt rygte i Skærbæk, at v. Winter havde forlangt et større beløb af den danske undersåt, gårdejer Ottesen i Vesterbæk, for at udstede en bosættelsestilladelse til ham. En del af pengene (300 mark) skulle indbetales i Skærbæk fattigkasse, men just som Jacobsen havde iværksat sin kampagne mod v. Winter, konstaterede han, at pengene ikke var indgået i fattigkassen og blev tilmed af kassens formand, gårdejer Andreas Svendsen, opfordret til at indsende en klage over v. Winter. Pengene skulle i stedet være indgået i amtsforstanderens »sorte fond«, som han havde oprettet til antidanske formål. Jacobsen forfattede nu en anmeldelse, som frk. Landtreter renskrev. Den 29. august rejste købmand Jørgen Nissen i Skærbæk sagen i en skrivelse til statsadvokaten, men uden at indsende pastor Jacobsens klage.

Sagen blev almindelig kendt, da tre danske blade den 8. september bragte en artikel, hvis indhold faldt sammen med anmeldelsens tekst. Publiceringen af klagerne over v. Winter tvang de implicerede til at handle. v. Winter måtte nu som embedsmand søge at rense sig ved hjælp af en retssag. Den 10. september sendte han et brev til Schleswigsche Grenzpost²⁹⁵, hvori han afviste beskyldningerne som usande og oplyste, at han havde anlagt injuriersag mod pastor Jacobsen m.fl.

Regeringspræsidenten i Slesvig satte sig nu også i bevægelse. To kom-

missærer rejste til Skærbæk og anstillede den 16. september det ovenfor omtalte forhør over v. Winter. Hvad Timmermann-sagen angik, udtalte v. Winter, at den person (skomager Greisen), der skulle have bevidnet (dvs. aflagt ed på), at Timmermann var optant, skulle have haft en betaling på henimod 2000 mark, heraf 1000 mark fra kreditbanken og resten fra v. Winter. Banken skulle yde sit bidrag, fordi den efter v. Winters mening måtte være interesseret i at skade den danske sparekasse, som Timmermann var leder af. Sit eget bidrag regnede han med at få dækket af Becherer. – Han afviste selvfølgelig påstanden om, at han havde svindlet med valget. Måske havde han dog deltaget i en samtale ved ølbordet om tricks, der kunne bruges ved valghandlinger. – Derimod nægtede han ikke, at han af bidrag, som han aftvang beboere i distriktet, havde samlet en fond, hvis indhold anvendtes til bekæmpelse af dansk agitation, og han indrømmede, at han havde søgt at få Haenisch og frk. Landtreter fjernet. Han havde også opfordret statsadvokaten til at lade pastor Jacobsen arrestere. Det var typisk for ånden i embedsmandskredsen, at v. Winter til forsvar for sig selv anførte, at han ville have pastor Jacobsen og Lassen fjernet og uskadeliggjort, fordi de skadede tyskheden.

Protokollen over dette forhør blev tilstillet Becherer den 1. oktober, ledsaget af en række spørgsmål, som han snarest skulle svare på. Becherers svar blev imidlertid først afsendt den 17. oktober, efter at et antal vælgere i Skærbæk den 14. oktober havde indgivet en klage over, at v. Winter var blevet udnævnt til valgforstander til trods for, at han var blevet beskyldt for valgsvindel. I skrivelsen omtaltes også de øvrige klager over v. Winter. Klagen afvistes den 26.10. af regeringspræsidenten under henvisning til, at sigtelserne havde vist sig at være ubegrundede²⁹⁶. Regeringspræsidenten kunne i nogen grad støtte denne afvisning på Becherers indberetning, som uforbeholdent tog parti for v. Winters forfølgelse af Haenisch m.fl. Becherer veg ikke tilbage for at erklære, at det skyldtes v. Winter, at banken kunne anses for reddet! »Indtil denne dag har jeg i v. Winter fundet en fornemt tænkende og korrekt handlende embedsmand«. Kun på et punkt bestred han ikke sigtelsen mod v. Winter: Becherer vidste, at han disponerede over en »sort fond«. Det var v. Köller, der havde anbefalet oprettelsen af den (v. Köller havde fortalt ham, at han som politipræsident i Frankfurt havde gjort gode erfaringer med en sådan fond), og Becherer havde så givet sin tilladelse til oprettelse af v. Winters fond. Becherer selv havde i sin tid fået en mindre fond fra v. Köller.

v. Winters injuriersag blev langt om længe behandlet i Flensborg den 19. februar 1904²⁹⁷.

v. Winter var tydelig mærket af sygdom. Han talte hæst og til sidst hviskende, skrev Hejmdal. Et forligstilbud, som dommerne fremsatte, blev afvist af Becherer. Senere gik han dog med til at lade sagen mod de tre redaktører falde. Pastor Jacobsen frikendtes under henvisning til, at han havde varetaget berettigede interesser. Det hed i dommen, at der var ført delvis sandhedsbevis for hans anklager. v. Winter havde ladet sig udbetale 300 mark »på en måde, der ikke helt lod sig retfærdiggøre«. Derimod lod det sig ikke bevise, at der eksisterede en »sort fond«, selv om v. Winter havde fremsat overordentlig uforsigtige udtalelser herom.

Efter denne dom, der kun rørte ved nogle få af beskyldningerne mod v. Winter, var det umuligt at beholde ham i embedet. Den 25. februar blev v. Winter opsøgt af Becherer og to repræsentanter for regeringspræsidenten. De meddelte v. Winter, at han havde krænket sine embedspligter (her tænkes på Ottesen-sagen) og opfordrede ham til frivilligt at nedlægge sit embede for at undgå en disciplinærsag. v. Winter nedlagde derpå sine embeder fra udgangen af marts.

Becherer demonstrerede til det sidste, at v. Winter havde været en embedsmand efter hans hovede. Han arrangerede en afskedsfest til hans ære, og da den kræftsyge v. Winter den 25. juni var død i Altona på vej fra Skærbæk til Posen, hvor han skulle tiltræde et nyt embede, gav han ham et overstrømmende eftermæle. Han roste ham for hans fremragende begavelse, for den største iver og flid, den strengeste retsindighed og hæderlighed og for stadig villighed til at hjælpe, hvor som helst han var i stand til det. Det skyldtes først og fremmest hans rastløse virke, at der snart igen ville indtræde normale forhold i hans tidligere distrikt, skrev Becherer.

Med v. Winters død var pastor Jacobsen sluppet af med sin værste plageånd i Skærbæk.

Landråd Becherer kompromitteres

Landråd Becherer, den preussiske administrations vigtigste repræsentant i Nordslesvig, og den mand, der havde tolereret og vel sagtens dirigeret v. Winters handlinger i Jacobsen-sagen, var imidlertid gået ram forbi. Han havde ikke værdiget Jacobsens anklagende breve et svar, og v. Winters injuriersag havde været tilrettelagt sådan, at Becherer kunne holdes udenfor. Når det alligevel blev muligt at afsløre denne autoritære embedsmands metoder, var pastor Jacobsens anklager en væsentlig forudsætning herfor.

I 1902 havde den nordslesvigske offentlighed været stærkt optaget af Finnemann-sagen. To gårdejere Finnemann (fader og søn) fra henholdsvis Tårning og Stubbom var af myndighederne blevet stemplet som optanter. Under de påfølgende retssager (i november 1902 og februar 1903) blev det hævdet, at landråd Becherer havde tilbudt at betale et vidne 2000 mark for udsagn, der kunne bidrage til, at Finnemann blev dømt. H. P. Hanssen fremdrog dette forhold i den del af sin afhandling »Köllerpolitikken«, som blev trykt i Sønderjydske Aarbøger 1904 (s. 287). Samme-steds citerede H. P. Hanssen dele af pastor Jacobsens anklageskrift, hvor tilbuddet om at give Greisen 2000 mark, hvis han fik Timmermann stemplet som optant, var nævnt.

Under Nordslesvig-debatten i den preussiske landdag den 14. marts 1904 kom begge de danske landdagsmænd, H. P. Hanssen og Julius Nielsen, ind på pastor Jacobsens anklager. Julius Nielsen citerede hans beskyldninger mod v. Winter for valgsvindel, og H. P. Hanssen refererede, hvad der under retssagen i februar var kommet frem om v. Winters sorte fond, ligesom han citerede det stykke af Jacobsens anklageskrift, som han havde bragt i Sønderjydske Aarbøger²⁹⁸.

Under landdagens næste Nordslesvig-debat, der fandt sted året efter, den 13. februar 1905, fremdrog H. P. Hanssen igen de to bestikkelsesforsøg. Indenrigsministeren (v. Hammerstein) afviste heftigt beskyldningerne (»Hele denne historie om de 2000 mark er en fabel«) og lod kort efter Becherer anlægge injuriersag mod H. P. Hanssen for hans påstande om bestikkelse af vidner i Finnemann-sagen. Skønt indiciene mod Becherer var overvældende, kostede det H. P. Hanssen tre måneders fængsel og Sønderjydske Aarbøgers redaktør, Nikolaj Andersen, en bøde på 300 mark. Retten nægtede dem at inddrage Timmermann-sagen i bevisførelsen.

H. P. Hanssens indlæg i landdagen bevirkede imidlertid, at den socialdemokratiske Schleswig-Holsteinische Volkszeitung i Kiel bragte en artikel om det samme emne. Der blev herpå også anlagt injuriersag mod dette blads redaktør, Detlev Ivens.

Sagen mod Ivens kom for retten den 25. juli 1905²⁹⁹. Han søgte for-gæves at føre sandhedsbevis for sine påstande om, at Becherer og amtsforstander Valentiner havde søgt at forlede et vidne til mened i Finnemann-sagen og blev idømt 3 måneders fængsel. Til støtte for sine påstande inddrog han Timmermann-sagen, hvor Becherer sammen med amtsforstander v. Winter skulle have gjort sig skyldig i samme strafbare handling, og hvor der også var tale om bestikkelse af et vidne. I denne sag blev det bevist, at v. Winter havde tilbudt vidnet (Greisen) 1000–2000 mark, og at han i Becherers nærvær havde sagt til Greisen, at han kunne få penge

af landråden. Det stod også fast, at v. Winter havde sendt Lassen til pastor Jacobsen for at få ham til at overtale Greisen til at vidne mod Timmermann, og at v. Winter havde sagt, at landråden havde stillet 1000–2000 mark til rådighed til dette formål. Af Lassens vidneudsagn vakte ét særlig opmærksomhed: Da det viste sig, at pastor Jacobsen ikke ville have med sagen at gøre, udbrød v. Winter: »Ganz egal, Greisen soll nur schwören«. Becherers optræden i retten var mærkværdig mat. Han påstod i retssalen, at det i virkeligheden var kreditbanken (Jacobsen og Lassen), der havde stillet 2000 mark til rådighed, men hans udsagn kom til at svæve frit i luften.

Det gjorde under processen et dårligt indtryk, at Becherer ikke havde vendt sig mod de lovstridige forehavender, han havde fået kendskab til i denne sag. Da v. Winter (ifølge Becherer) fortalte om pastor Jacobsens villighed til at lade kreditbanken betale 2000 mark for Greisens vidneudsagn, havde Becherer kun pålagt v. Winter ikke at give sig af med den slags sager. På forsvarerens spørgsmål: »Hvorfor drog De ikke Jacobsen og Lassen til ansvar for, at de havde tilbudt penge til ulovlige formål?« svarede Becherer blot: »Det havde jeg ingen anledning til, da jeg ikke var deres foresatte«. Forsvareren: »Det havde dog været rigtigere at irettesætte dem begge«. Becherer: »Jeg ville have nok at gøre, hvis jeg skulle irettesætte folk for deres dumhed. Det er ikke mit hverv, og det har jeg ikke tid til«. Også retsformanden undrede sig over, at han ikke havde taget anderledes til genmæle mod pastor Jacobsens »uhørte tilbud« (»unerhörte Zumutung«).

De mange spørgsmål, som processen ikke gav svar på, gav Hejmdal anledning til at bringe en ledende artikel med overskriften »Hvorfor?«. Heri hed det: »Hvorfor vægrede statsadvokaten sig ved at anlægge sag mod amtsforstander Winter v. Adlersflügel? Hvorfor anklagede amtsforstander Winter v. Adlersflügel ikke pastor Jacobsen for falsk angiveri og ærekrænkende fornærmelse? Hvorfor besvarede landråd Becherer ikke pastor Jacobsens besværing? Hvorfor irettesatte landråd Becherer ikke kreditbankens bestyrelse?« Det har pastor Jacobsen spurgt om, men der kan også fortsættes: »Hvorfor sørgede landråd Becherer ikke for, at amtsforstander Winter v. Adlersflügel, som i landrådets påhør erklærede sig villig til at forlede et vidne til mened ved hjælp af klingende mønt, nedlagde sit embede? Hvorfor sørgede landråd Becherer ikke for, at amtsforstanderen trådte tilbage som regeringens særlige tillidsmand i kreditbankens tilsynsråd, efter at han over for den ham foresatte landråd havde vist sig villig til at godkende anvendelsen af denne banks midler i forbryderisk øjemed? Hvorfor tog landråd Becherer ikke afstand fra den tyske

rigsdagskandidat, når han følte sig overbevist om, at rigsdagskandidaten var lavttænkende nok til at ville forlede en enfoldig mand til meded ved hjælp af penge? Hvorfor meddelte landråd Becherer ikke straks regeringen, hvad han havde erfaret i Skærbæk, for at den i hvert fald øjeblikkeligt kunne afskedige sin særlige tillidsmand i Skærbæk og advare sine embedsmænd imod at vælge pastor Jacobsen til medlem af den tyske rigsdag? Hvorfor bevarede landråd Becherer også efter den tid sin fulde tillid til de under sammenkomsten i Skærbæk så stærkt kompromitterede personer? Hvorfor søgte landråd Becherer, tre uger efter at han var blevet overbevist om, at pastor Jacobsen havde tilbudt penge for at forlede et vidne til mened, at hjælpe den samme pastor Jacobsen til et sæde i den tyske rigsdag? Hvorfor var landråd Becherer med til at foranstalte et festmåltid til ære for amtsforstander Winter v. Adlersflügel, da han senere, stærkt kompromitteret af andre myndighedsmisbrug, måtte nedlægge sit embede? Hvorfor holdt landråd Becherer festtalen ved denne lejlighed? Hvorfor roste landråd Becherer i denne festtale amtsforstander Winter v. Adlersflügel for hans virksomhed?»

Pastor Jacobsen var ikke sen til at drage fordel af Becherers svækkede stilling. I de følgende uger blotlagde han under stigende opmærksomhed Becherers upålidelighed og bidrog til at styrke kritikken af regeringspolitikken i Nordslesvig i den tyske offentlighed³⁰⁰.

Den 29. juli 1905 sendte han et indlæg med overskriften »Zur Zwangspolitik in Nordschleswig« til Flensburger Annoncenblatt, der offentliggjorde det den 2. august. Han gentog her, at han havde afvist v. Winters fremgangsmåde i Greisen-sagen og tilføjede: »Fra dette tidspunkt stammer amtsforstanderens dødelige had til mig og begyndelsen til de endeløse denunciationer og angreb«. Han omtalte sin klage over v. Winter til landråden og anmeldelsen til statsadvokaten i juli 1903 og fortsatte, at hvis der havde været så meget som et gran af sandhed i landrådets fortælling om, at kreditbanken havde stillet 2000 mark til rådighed, ville v. Winter uden tvivl have anført dette til sit eget forsvar i den forundersøgelse, som statsadvokaten gennemførte, »og følgen ville ubetinget have været, at jeg var blevet straffet for bevidst at have indgivet en falsk denunciation af en embedsmand. Hvorfor svarede Becherer ikke på min klage? Det havde jo været let at opklare sagen dengang, da v. Winter endnu levede. Hvorfor skrev han ikke: »Fy! Skam Dem! Det er jo Dem selv, der har stillet de 2000 mark til disposition for at forlede en mand til mened!«

Som svar offentliggjorde Becherer den 3. august 1905 et dementi i Schleswigsche Grenzpost. »En sådan klage (fra juli 1903) er hverken ind-

løbet hos kredsudvalget her eller på landrådskontoret eller direkte hos landråden«. Jacobsens anmeldelse af v. Winter hos statsadvokaten havde landråden først hørt om gennem erklæringen i Flensburger Annoncenblatt.

Dette ufattelige dementi fik Jacobsen til at offentliggøre den klage over v. Winter, som han i juli 1903 havde sendt til Becherer, og han betegnede det som »forunderligt og helt utroligt«, at landråden ikke skulle have hørt om de undersøgelser, som statsadvokaturen anstillede vedrørende en ham underordnet embedsmand. Hejmdal veg den 4.8. ikke tilbage for at erklære den sidste del af Becherers dementi for »simpelthen usand« og henviste til, at Becherer vitterligt havde kendskab til det stenografiske referat af de danske landdagsmænds taler i landdagen og til H. P. Hanssens afhandling i Sønderjydske Aarbøger; begge steder var pastor Jacobsens straffeandragende aftrykt.

Landråd Becherers adfærd i anledning af Jacobsens angreb er så besynderlig, at det er rimeligt at antage, at regeringen i Slesvig har pålagt ham at optræde, som han gjorde. Man ville have ro omkring Skærbæk-affærerne, og derfor skulle Becherer med sine dementier og sin tavshed afskære al mulighed for yderligere debat. Dermed var det også slut med Becherers storhedstid som Köllerpolitikens førende repræsentant i Nord-slesvig. Debattens indstilling faldt i tid sammen med overgangen til en kortvarig mere forsonlig periode i den preussiske Nordslesvig-politik. Da optanttraktaten af 1907 forkyndte for verden, at det var alvor med den nye kurs, var Becherers dage talte. I 1908 forlod han sit embede i Haderslev.

»Gewalt geht vor Recht«

En måned efter Becherers besynderlige dementi, den 4. september 1905, samlede Jacobsen sine voldsomme angreb mod de germaniserende embedsmænd i en brochure på 87 sider, som han under pseudonymet »Arminius« udgav under titlen »Gewalt geht vor Recht! Episoden aus der Nordmark«.

Offentligheden havde længe ventet (den tyske regerings presse med ængstelse), at Jacobsen ville fremkomme med politiske »afsløringer« og offentliggøre kompromitterende aktstykker, men herom er der slet ikke tale i hans brochure. Han samler retsreferater, domme, breve og artikler fra mange forskellige kilder, men han bringer ingen dokumentation og fremsætter ingen meninger, som ikke havde været kendt i forvejen. Han

Deutlichkeit heißt Kultur und
Freiheit für Jeden!
(Kaiserrede Gonesen 1905.)

Gewalt geht vor

☞ **Recht!** ☞

Episoden aus der Nordmark!

o o o o Herausgegeben von o o o o
o o o o **ARMINIUS.** o o o o

1905.

Druck und Verlag von Jul. B. Ehlers

◆ Flensburg. ◆

Titelbladet på pastor Jacobsens brochure »Gewalt geht vor Recht«.

var dog ikke forsigtigere, end at Hejmdal skrev (8.9.1905), at omtalen af Becherer som v. Winters støtte »efter vort skøn er så spækket med injurier, at den ikke kan gengives i et nordslesvigsk blad«. Indirekte, mente Hejmdal, opfordredes Becherer til igen at anlægge sag. (»Dieser Mann var ein Held der Verleumdung, ein Held der Zeugenbeeinflussung, ein Held im Missbrauch der Amtsgewalt«, hed det i brochuren). Jacobsen er omvendt »ein Opfer der Intriguen Winter v. Adlersflügels und der von ihm beeinflussten Anhänger«. Hvorfor disse intriger blev iværksat, siges der ikke noget om. Anklagerne om, at han havde forvoldt kreditbankens underskud, besvarede han med følgende argumentation: Banken skulle hjælpe med til at germanisere, og ethvert fornuftigt menneske kunne på forhånd sige sig selv, at der med et sådant mål snarere måtte sættes penge til end opnås fortjeneste; Jacobsens foretagender var nødvendige, hvis tyskheden skulle slå rod; »germaniseringsværket i Skærbæk var en bygning, i hvilken ingen sten måtte løsnes, hvis ikke hele bygningen skulle udsættes for fare, men hovedhjørnestenen i denne bygning var Jacobsen«; med hans fald måtte kreditbanken give sig til at vakle og med den de tyske erhvervsdrivende. »Først løftet op i skyerne i taler, omjublet af hurraråb, så berøvet sin formue og sprængt i luften, da hans foretagender blev bragt til fald, beskyldt for alle mulige skændselsgerninger, i kamp mod gemenhed, hykleri og korrupsion – sådan ser vi pastor Jacobsen stå og til slut alligevel sejre på alle punkter. Selv dér, hvor han tilsyneladende bukkede under, har han sejret moralsk«.

Det interessanteste i brochuren er sikkert Jacobsens redegørelse for den fortyskningspolitik, han ønskede ført. Han bedyrede, at han selv ikke i mindste grad havde skiftet mening og fortsat var tilhænger af den faste hånds politik, men det »System der Überköllerei«, han bebrejdede embedsmændene i Haderslev kreds for at have ført (»den vanvittige og kortsynede idé, at man med hårdhed og alskens andre politiforanstaltninger ville opnå ikke tilfredshedens ro, men kirkegårdens ro hos vore nationale modstandere«) var ubestridelig netop den Köllerpolitik, som regeringens embedsmænd, Den tyske Forening og han selv var gået ind for i årene omkring århundredskiftet. Når han nu udtalte, at denne politik ikke blot havde ført til en skærpelse af de nationale modsætninger, men også til en indre styrkelse af danskheden, så betød det, at han ligesom mange andre hjemmetyskere havde indset, at Köllerpolitikken ikke slog til. Når han tidligere end andre tilhængere af regeringspartiet fremførte sin kritik af den officielle politik, var forudsætningen uden tvivl, at hans personlige tragedie havde tvunget ham til at bryde med magthaverne. Hvad skulle man så gøre for tyskheden, når »politiknippelen« ikke duede? spurgte

han. »Svaret er let. Den må styrkes økonomisk, der må opkøbes dansk jord, og der må bosættes tyske kolonister på lignende måde, som det sker i Posen. Der må følges et system som det, der foresvævede pastor Jacobsen med hans foretagender. Ja, sådan som pastor Jacobsen fra Skærbæk ville det«.

Måske den bedste vurdering af Jacobsen og hans brochure blev fremført af altyskerne³⁰¹, der jo havde et særligt godt kendskab til ham. Ud fra denne viden nærrede de »den faste overbevisning, at Jacobsen ikke var den uegennyttige folkets mand, som han nu udgiver sig for, men en spekulant, der altid også tænkte på sin egen fordel«.

Afslutning

Efterhånden som Jacobsen blev frikendt i så godt som alle de retssager, der blev anlagt imod ham, ophørte de forbitrede angreb på ham, og hans gamle tilhængere vovede igen at lægge et godt ord ind for ham.

Det synes kun at have været embedsmændene, som urokkeligt fastholdt deres hadefulde holdning til Jacobsen. Selv Den tyske Forenings formand, Hahn, der som dommer stod de administrative tjenestemænd nær, udtrykte sig langt mere afbalanceret, da han i 1905 blev spurgt, om der i den nationale bevægelses interesse fandtes grunde, der talte for en benådning af Jacobsen. Hahn erklærede i sit svar, at Jacobsen havde skadet den tyske sag med sit Hejmdalsinterview, angrebene på v. Winter osv., men han tilføjede, at disse angreb nok måtte føres tilbage til personligt fjendskab og krænket ærgerrighed. Samtidig fremhævede han, at Jacobsen utvivlsomt havde indlagt sig betydelige fortjenester som forkæmper for den tyske sag i Nordslesvig og sikkert den dag i dag havde talrige tilhængere. Det skråplan, Jacobsen efterhånden var kommet ind på, skyldtes nok snarere de vanskelige forhold, hans letsindighed og ærgerrighed end direkte onde hensigter. Hahn sammenfattede sin vurdering i følgende overbærende passage: »Jacobsen er nu sikkert en politisk betydningsløs mand. Den skade, han har forvoldt, vil blive udbedret med tiden. Hans oprindelige, ubestridte fortjenester bliver stående, navnlig i hans personlige venners erindring. Kontakt med og anseelse hos danskerne har han mig bekendt ikke«.

Takket være sine personlige venner blev Jacobsen ved med at være medlem af Den tyske Forening. Da indenrigsminister v. Hammerstein den 14.3.1904 havde udtalt, at pastor Jacobsen var gået over i den danske lejr, offentliggjorde Den tyske Forenings afdeling i Flensborg en erklæring³⁰² (dateret 19.3.1904) om, at Jacobsen fortsat var medlem af afdelingen og tilføjede: »Vi tåler ingen danske overløbere blandt vore medlemmer«.

Det følgende år, efter yderligere frifindelser og efter afsløringerne af Becherer, fremkom der en direkte støtteerklæring fra professor Gustav Buchholz i Leipzig, som i sit blad »Ostdeutsche Korrespondenz für na-

tionale Politik« for 19. september 1905 benyttede udgivelsen af »Gewalt geht vor Recht« til at tale om Jacobsens bitre martyrium: hans livsværk var ødelagt af uværdige hænder, hans hensigters og handlingers renhed var blevet mistænkeliggjort. Betegnende nok kunne Buchholz nu tale om »denne mand, hvis anklagere i dag beskæmmet er forstummet«.

Interessantest er det nok at følge Det altske Forbunds skiftende stillingtagen til Jacobsen gennem årene: Den 11. september 1903 blev pastor Jacobsen og Lassen ekskluderet af forbundet*), men det, der optog det altske forretningsudvalgs tid i forbindelse med Skærbæk-sagen både i dette og de følgende år, var varetagelsen af medlemmernes økonomiske interesser i Lakolk og især i kreditbanken. Først den 26. februar 1906 stod Jacobsen igen på forretningsudvalgets dagsorden. Det var altskernes gruppe i Moers, der havde rådet Jacobsen til at appellere eksklusionen til forretningsudvalget. Spørgsmålet gav anledning til en lang diskussion, der røbede, at modstanden mod eksklusionen var udbredt blandt forbundets medlemmer. Der opnåedes hurtigt enighed om at nedsætte et undersøgelsesudvalg, hvis eneste opgave skulle være at fastslå, om Jacobsen havde skadet forbundet eller ej.

Det var særdeles vanskeligt at få spørgsmålet løst. I 1907 var sagen stadig ikke afgjort, og det viste sig nu, at Jacobsen selv ikke var interesseret i en endelig afgørelse, før alle retssager mod ham var blevet afsluttet. På forretningsudvalgets møde den 4. april 1908 kunne man omsider tage stilling til undersøgelsesudvalgets afgørelse. Ordlyden kendes ikke, men det fremgår af referatet, at undersøgelsesudvalget afviste forretningsudvalgets begrundelse for eksklusionen (Jacobsens letsindige forretningsførelse over for medlemmer af forbundet) og byggede sin afgørelse på Jacobsens politiske forseelser. Efter en længere drøftelse, under hvilken hensynet til enigheden i forbundet blev fremdraget, besluttedes det ikke at lade forretningsudvalget tage stilling til udvalgets dom, men at overlade afgørelsen til bestyrelsen. Den 27. juni 1908 blev Jacobsens klage over eksklusionen omsider afgjort på hovedbestyrelsens møde. Afgørelsens indhold kendes ikke, men det er ikke sandsynligt, at eksklusionen blev ophævet.

Et par måneder senere bad den altske afdeling i Moers bestyrelsen om at bevilge familien Jacobsen en understøttelse på 5000 mark. Det blev afslået. I december 1911 bad pastor Jacobsen om 300 mark til den ene af sine sønner, der studerede jura i Berlin. Det blev også afslået, men han

*) Til det følgende se de bevarede dele af Det altske Forbunds arkiv i Staatliches Zentralarchiv, Potsdam, Hist. Abt. I, især Sitzungen des Geschäftsführenden Ausschusses.

fik tilsendt det ønskede beløb, og det ses af et takkebrev, at der var tilgået sønnen et beløb af samme størrelse et år i forvejen, da fru Jacobsen havde skrevet til forbundets formand, Class.

Skærbæk efter pastor Jacobsen

Skærbæk-affæren havde meget uheldige virkninger på de tyske bestræbelser i Skærbæk og specielt på de tysknationale foreninger dér. Det, der var udslagsgivende på det lokale plan, var mindre pastor Jacobsens fald og afsløringerne af amtsforstander v. Winter end den forgiftede atmosfære, der var følgen af de gensidige beskyldninger og anmeldelser. Krigerforeningen og Den tyske Forenings lokalafdeling henvendte sig derfor den 21. juni 1904 til overpræsident Wilmowski³⁰³. De hævdede, at de mange injurierende angivelser, som fra Skærbæk var blevet sendt til højere instanser, og forsøgene på at opløse Den fædrelandske Kvindeforening og krigerforeningen havde bevirket, at det næsten var umuligt at bevare bestyrelserne, idet navnlig embedsmændene mente, at overtagelsen af en bestyrelsespost betød en trussel mod deres rygte, deres stilling og deres familie. Af hensyn til det nationale livs trivsel bad man derfor overpræsidenten om beskyttelse mod yderligere hemmelige angreb således, at angivelser mod personer fra Skærbæk først blev forelagt regeringen i Slesvig eller overpræsidenten, »så at vi kan have sikkerhed for, at de underkastes en retfærdig prøvelse«.

Følgen af den regeringsvenlige og følgelig Jacobsen-fjendtlige henvendelse blev, at der i løbet af efteråret skabtes en modus vivendi under embedsmændenes kontrol. I Den tyske Forening erstattedes den Jacobsenvenlige stationsforstander Abraham som formand af den nye amtsforstander Peters. I krigerforeningen, hvor bølgerne var gået særlig højt under ledelse af den Jacobsen-venlige fløj, blev de fleste ekskluderede medlemmer igen optaget i foreningen, og på en generalforsamling i december 1904 besluttedes det at søge at få eksklusionen af Jacobsen-modstanderen Rafalski ophævet. Samtidig ekskluderedes Jacobsen³⁰⁴.

Men genskabelsen af en tysk enhedsfront under loyale embedsmænds ledelse var ikke nok til at erstatte pastor Jacobsen og hans forsvundne eller hensygnende foretagender. Initiativet i de lokale aktiviteter gik i stigende grad over til danskerne, hvis førende mand efter Peter Timmermanns død i 1911 blev læge Lausten-Thomsen. I 1904 indviedes et dansk forsamlingshus, Landbohjemmet. En række nydannede store foreninger var danske, f.eks. Sygeplejeforeningen for Skjærbæk og Omegn (1903),

Det danske forsamlingshus »Landbohjemmet« indviet 1904. Hist. Saml. f. Sønderjylland.

Gymnastik- og Idrætsforeningen for Skjærbæk og Omegn (1905), Kommunalforeningen for Skærbæk (1907) og Vestslesvigs Ungdomsforening (1913), der omfattede 13 sogne.

Udfaldet af rigsdagsvalgene viser tydeligt tendensen i den nationale udvikling:

	Danske	Tyske
1902	93	124
1903	123	101
1912	153	78

Ved landdagsvalget i 1913 blev der stemt således:

	Danske	Tyske
1. klasse	9	1
2. klasse	24	1
3. klasse	102	35

Amtsforstander Erichsen lagde i en kommentar til valgresultatet i 1913

vægt på, at adskillige tysksindede ikke havde stemt som følge af det danske tryk³⁰⁵.

Som præst efterfulgtes Jacobsen i 1905 af den hjemmetyske Indre Missions-tilhænger Boye Johannes Bruhn. Denne redelige mand var forfærdet over, at de tyske gudstjenester blev besøgt så overordentlig dårligt. I november 1905 indberettede han til provsten, at den sidste tyske gudstjeneste kun havde været besøgt af 18 personer, af hvilke 14 også gik til den danske gudstjeneste om eftermiddagen. Det lykkedes ham derfor den 3. januar 1906 at opnå konsistoriets samtykke til, at antallet af tyske gudstjenester igen blev begrænset til den 1. søndag i hver måned og den anden helligdag i de tre store højtider. Når der var tysk formiddagsgudstjeneste, skulle der om eftermiddagen holdes dansk gudstjeneste og omvendt, hvis der var behov for det³⁰⁶.

Pastor Jacobsens sidste år

På dette tidspunkt havde pastor Jacobsen forlængst forladt Skærbæk. Efter at han var blevet afsat i august 1904, flyttede hans voksne datter og sønnerne, der gik i gymnasiet, til Flensborg. Han selv blev boende i præstegården sammen med sin kone, indtil kultusministeren i december havde afslået hans ansøgning om ophævelse af afskedigelsen. Så flyttede også de til Flensborg³⁰⁷, hvor de i den nybyggede Mathildensstrasse boede i en 10-værelsens lejlighed (familien selv var på 7 personer, og to af værelserne var lejet ud). Den ældste datter, Helene, forestod husholdningen og passede moderen, der var meget medtaget af gigt og ikke kunne bevæge sig uden fremmed hjælp.

Familien sad småt i det. Jacobsen havde ingen faste indtægter og har sikkert ikke tjent nævneværdigt på sine litterære produkter. Han havde forgæves søgt at starte et bogtrykkeri og en avis på Amrum, og aviserne havde bragt rygter om, at han skulle være badedirektør for Lakolk. Familiens sikre indtægter skyldtes direkte eller indirekte fru Jacobsen. Hun havde en årlig renteindtægt på 7–800 mark og modtog støtte fra den Ahlmannske familienstiftelse i Kiel, der også betalte for børnenes skolegang.

I 1907 udsendte Jacobsen en selvbiografisk roman i to bind: »Zwischen zwei Meeren«. 1. bind havde titlen »Ebbe und Flut. Erzählung aus der Zeit der Befreiung Schleswig-Holsteins«, 2. bind: »Sehnen und Suchen. Die Geschichte einer Entwicklung«. Værket var tilegnet Jacobsens vellynder, prins Albert af Lyksborg. Det behandlede Jacobsens barndoms- og ungdomstid og går fra 1854, da hans fader bliver kaldet til København,

Pastor Jacobsens efterfølger Boye Johannes Bruhn, 1870–1950, sognepræst i Skærbæk 1905–17, i Bjolderup 1917–30. Foto i Skærbæk præstegård.

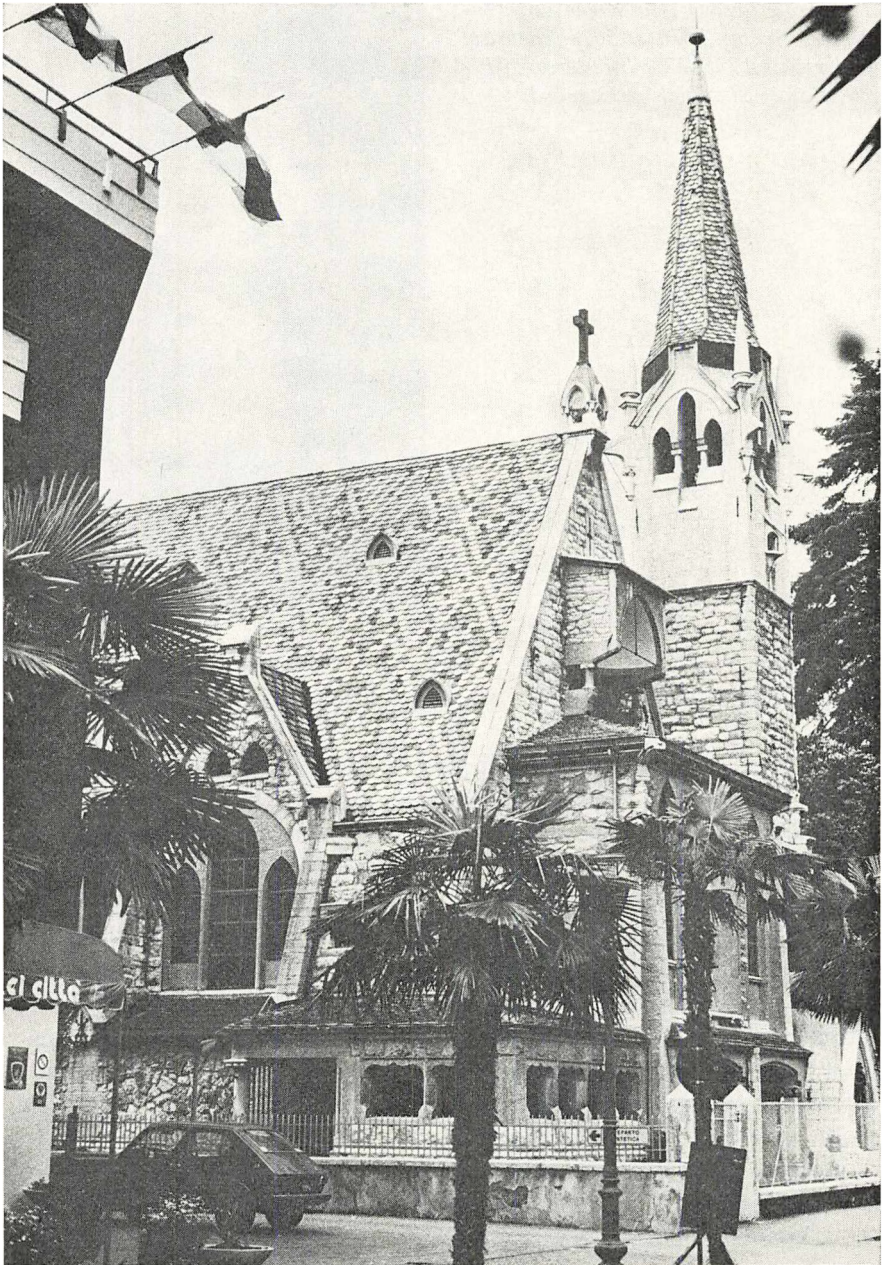
til begyndelsen af 80'erne, da den unge generation bliver gift eller forlovet.

I værket, der er skrevet med Jacobsens letflydende pen, er sandhed og digtning filtret ind i hinanden. Adskillige bifigurer fra Haderslev har bevaret deres sande navne, f.eks. borgmester Hammerich, amtmand Kier, rektor Jessen, boghandler Sabroe og redaktør Jantzen ved Nordslesvigsk Tidende. I mange andre tilfælde er navnene opdigtede: Niels Ebbesen, Knud Højer, Edmund Mygge. Det forekommer ikke at være ulejligheden værd at gøre forsøg på at dechiffrere den kode, Jacobsen anvender, fordi det tydeligt nok ikke har været hans hensigt at give en sandfærdig skildring af personer og begivenheder. Herfra udgør faderen dog en interessant undtagelse, for så vidt som det af de flygtige streger, hvormed hans portræt er tegnet, fremgår, at gamle pastor Jacobsen mest muligt søgte at holde sig uden for den politiske strid.

Bogens centrale skikkelse skal selvfølgelig være den yngre Jacobsen, men vi lærer hverken ham eller hans livshistorie ordentligt at kende. Han selv, hans slægtninge, venner og bekendte er først og fremmest taget med som talerør for den verdensanskuelse og den politiske overbevisning, Jacobsen efterhånden tilegner sig.

Der er navnlig Niels Ebbesen, den brave danske lærer i det sydslesvig-

Den evangeliske kirke i Arco ved Gardasøens nordlige ende, hvor pastor Jacobsen virkede 1907–15. I kirken hænger en marmortavle til minde om Jacobsens to sønner Johannes og Wilhelm, som faldt i 1. verdenskrig. Foto H. E. Sørensen, Skærbæk 1980.

ske sogn Bøl, der bliver forflyttet, da amtmanden konstaterer, at han ikke har lært børnene at synge »Danmark, dejligst vang og vænge« og »Dengang jeg drog af sted«. Han bliver senere historieprofessor i København, gift med Hans Johannsens (= Jacobsens) kusine og forkynder af fremtidens »herrliche, pangermanische Weltreich«.

I efteråret 1907 fik Jacobsen tilbudt en stilling som evangelisk prædikant i den lille by Arco i Sydtyrol (ved Gardasøens nordlige ende), dengang i Østrig. Han tiltrådte dette embede den 22. november 1907. Derefter hørte offentligheden intet til ham. Lærer Jensen, hans gamle bekendt fra Skærbæk, fra 1911 pensionist i Åbenrå, fortæller i sine optegnelser bl.a., at Jacobsen i det første krigsår fik et slagtilfælde. Da Italien i 1915 kom i krig med Østrig, måtte Jacobsen hals over hoved flygte til Tyskland med sin familie, efterladende alle sine ejendele. To af hans sønner faldt i krigen, den ene på vestfronten, den anden i Jyllandsslaget. Den kendte pastor Bodelschwingh tog sig af ægteparret Jacobsen og gav dem et hjemsted i Eckardtsheim ved Bielefeld. Her døde pastor Jacobsen den 19. februar 1919. Hans fuldstændigt lammede enke overlevede ham i mange år og døde i 1941 hos en datter, der boede i Marienbad i Tjekkoslovakiet.

Slutord

Da H. P. Hanssen i 1907 offentliggjorde den sidste del af sin afhandling »Köllerpolitikken« i Sønderjydske Aarbøger, sammenfattede han sin dom over »Skærbækskandalerne« i følgende ord³⁰⁸: »De var ligefrem overvældende, både hvad tabenes højde, svindleriernes og bedrageriernes omfang og antallet af de i skandalerne indviklede personer angik. De blottede skånselsløst administrationens materialisme, åbnede øjnene i vide kredse for den demoralisation, tvangsregimet affødte, og ydede derfor et ypperligt bidrag til Köllerpolitikken karakteristikk.«.

Her er ikke tale om en karakteristik af pastor Jacobsen, men af den demoralisation, der kom til at præge det preussiske regimente i dets jagt efter iøjnefaldende resultater i kampen mod danskerne, men man tør regne med, at læserne især har tænkt på Jacobsen, når ordene om svindlerier og bedragerier skulle knyttes til nogen enkeltperson. Det mente H. P. Hanssen åbenbart også selv, for efter at han i den samme afhandling havde omtalt Schades grove beskyldninger mod pastor Jacobsen (1.8. 1903) for falsk bogføring, opstilling af falsk balance m.m., konkluderede

han: »Pastor Jacobsen fik således hele skylden, og han fortjente hovedparten af den«³⁰⁹.

Bag denne opfattelse lå overbevisningen om, at Jacobsen var en svindler, og at de tyske domstole, der i mange retssager frikendte ham eller blot idømte ham milde straffe, søgte at dække over hans forbrydelsers omfang for derved at forhindre, at tyske interesser led skade. Det kilde-materiale, der har været tilgængeligt for mig, tyder imidlertid ikke på en sådan sammenhæng. Ganske vist kan man konstatere, at der har været kontakter mellem regeringen i Slesvig og domstolene i Jacobsen-proces-serne, men det ses ikke, at regeringen er gået videre end til at tilkende-give, hvad der var dens interesse i forholdet til Jacobsen. Denne interesse bestod uden nogen tvivl i at forhindre en offentlig optrævelse af dens direkte og indirekte støtte til en person og til foretagender, hvis tvivlsomme karakter regeringen fra et meget tidligt tidspunkt var ganske klar over. Derfor måtte først og fremmest kreditbankens forhold kun berøres ganske overfladisk under processerne. Det var imidlertid ikke pastor Jacobsen, man dermed ville skåne, men derimod de regeringsembuds-mænd, der var ansvarlige for den tyske politik i Nordslesvig. Uden for domstolene blev der ikke vist pastor Jacobsen den ringeste skånsel.

Efterhånden som årene gik, blev danskernes syn på pastor Jacobsens foretagender mere overbærende, og man indrømmede ham også en vis idealisme. I M. Mackeprangs kendte historiske fremstilling »Nordslesvig 1864–1909« (København 1910) hedder det således på s. 253: »Det ville være uretfærdigt at fremstille pastor Jacobsen som en almindelig svindler, der ved sine forskellige vovede spekulationer kun havde tænkt på at berige sig selv. Utvivlsomt havde han fra første færd kæmpet for en idé: tyskhedens fremme, og ved at støtte ham både økonomisk og moralsk overtog regeringen en del af ansvaret for det, der fulgte«. Dette sobre skøn blev gennem mange år det, man accepterede fra såvel dansk som tysk side.

Først i 1941 fremkom der en kvalificeret nyvurdering af pastor Jacobsen, fremført af Lausten-Thomsen, der som ung læge i Skærbæk i årene før første verdenskrig havde været førende inden for egnens danske parti og utvivlsomt kendte alle rygter om præsten og for så vidt havde gode forudsætninger for at udtale sig. I en artikel i Sønderjysk Månedsskrift, 17. årgang (1941), s. 202–206: »Skærbækpræsten. Et blad af fortyskningens historie«, skrev han bl.a. følgende stærkt rosende sætninger: »Hans begavelse og dygtighed løftede ham højt op over jævnmalet, men han blev et offer for de fortvivlede nationale forhold i Sønderjylland«. »Han havde store udsyn«. »Hans ledende tanke var, at økonomisk fremgang i tilknyt-

ning til tysk forretningsliv ville være det bedste fortyskningsmiddel«. »Pastor Jacobsen var for ærgerrig til at vente på at komme frem ad den lige vej«. Den preussiske stat støttede ham, men »altskyhed og jødefjendskab åbnede ikke vej til penge, uden at de lukkede andre veje«. »En god sag ville uden tvivl have gjort en bedre mand ud af ham«. Lausten-Thomsens vurdering af pastor Jacobsen støttes ikke af nogen argumentation, og den egner sig derfor hverken til imødegåelse eller forsvar. Man må imidlertid i høj grad beklage den uklarhed, der præger sætningerne.

Lausten-Thomsens karakteristik har påvirket manges opfattelse af pastor Jacobsen. Det ses således i den artikel om Lakolk, som den hjemmetyske Hans Schmidt³¹⁰, Gåsblok, offentliggjorde i 1971. Han drister sig her til at karakterisere Jacobsen som »ein Handlungsmensch, wie der Renaissance entsprungen« og taler om »seine eindrucksvolle Wikingergestalt«. Det er udtryk, som ikke alene giver et skævt billede af ham, men tilmed er uden forbindelse med virkeligheden.

Det må i høj grad beklages, at den tyske politiker, pastor Johs. Schmidt i sine erindringer³¹¹ ikke ofrer et eneste ord på pastor Jacobsen til trods for, at Schmidt fra 1896 var præst i nabosognet Vodder og finder plads til en stærkt rosende omtale af amtsforstander v. Winter. Det bør tilføjes, at pastor Schmidts politiske synspunkter oprindeligt lå helt på linje med Jacobsens, at han var andelshaver i kreditbanken i Skærbæk og ligesom Jacobsen var optaget af dambrug og kolonisering.

Den levnedsskildring af pastor Jacobsen, der foreligger i de foregående kapitler, skulle gøre det muligt at karakterisere hans person og vurdere hans virke på et sikrere grundlag end hidtil. Man må imidlertid holde sig for øje, at det omfattende kildemateriale, denne skildring hviler på, til en vis grad er ensidigt, idet der overvejende er tale om avisstof og officielt arkivmateriale, medens private breve og optegnelser i beklagelig grad savnes.

Det må dog indrømmes, at navnlig landråd Becherer, der havde været en af v. Köllers medarbejdere i Slesvig, kunne støtte sig til en grundig viden og et meget stort skriftligt materiale, da han den 22. august 1901 leverede den nye overpræsident Wilmowski et memorandum om pastor Jacobsen og hans foretagender. Selv om der tidligere er bragt udpluk af hans karakteristik af Jacobsen, er der her god grund til at gengive den i sin helhed: »Med meget gode evner forbinder Jacobsen en usædvanlig virketrang (Thatkraft) og et betydeligt organisationstalent, som han ganske vist bruger uden at kende til skrupler. Jacobsen er den fødte folketales og agitator, han er den fødte forretningsmand, men aldrig præst. Hvis han ikke tror at kunne nå sit mål ad den lige vej, vil hans gejstlige sam-

vittighed aldrig forbyde ham at slå ind på en kroget vej. Han er umådelig forfængelig, herskesyg som næsten alle de præster, der befinder sig i det offentlige liv, og hensynsløs, men på den anden side hjælpsom og godmodig indtil svaghed«. Selv om denne karakteristik ikke er udtømmende og ordene om »fødte forretningsmand« rammer klart ved siden af, er her sikkert peget på væsentlige træk i Jacobsens psyke.

Becherers ord kan suppleres af en række andre udtalelser fra ansvarlig tysk side, der stort set bekræfter, hvad Becherer skrev. Becherers forgænger Mauve havde 7–8 år tidligere betegnet Jacobsen som letsindig og forfængelig, som en æreskænder og en løgner. v. Steinmann, der holdt hånden over Jacobsen, indrømmede, at han ikke var til at stole på. Den gejstlige ret, der dømte ham i 1904, erklærede, at han åbenbart havde været »drevet af et ærgerrigt ønske om at spille en rolle«. Det er rimeligt at tilføje, at altskyerne offentligt bedømte ham som »en spekulant, der altid også tænkte på sin egen fordel«.

Selv om disse overensstemmende udtalelser om pastor Jacobsen må siges at give et rigtigt billede af vigtige sider af hans personlighed, må det huskes, at de er ensidige, for så vidt som de fleste af dem især har til formål at bedømme hans kreditværdighed. Dermed forbigås væsentlige karaktertræk, som gentagne gange er fremtrådt i denne afhandling: hans sangvinske temperament, hans hovmod, hans begærlighed, for at nævne nogle af dem, men først og fremmest hans frodige fantasi, hvis frembringelser i sig selv var al beundring værd. Hertil må så føjes de idealistiske sider af hans karakter. Han virkede utvivlsomt livet igennem med lidenskab for de ideer, han tilsluttede sig, mest for Nordslesvigs fortyskning, som han tilstræbte på mange forskellige felter. Det fremgår imidlertid tydeligt, at de idealer, han forfulgte, tillige skulle tjene hans egne interesser og således gik hånd i hånd med en fundamental egoisme. Her er det rimeligt at citere, hvad amtsforstanderen i Rødding i 1895 indberettede til landråd Mauve: »Næsten alle penge, som banken har udlånt, siges at være yderligt placerede penge; det hævdes at pastor Jacobsen ikke vil have sikkert placerede penge, og at han kun vil have yderligt placerede penge for at få krammet på folk eller også for at drage nytte af folks forlegenhed«. (Her var tale om tysksindede). Endnu et betegnende træk må nævnes, nemlig hans ubestandighed. Til at begynde med var det åbenbart et liv i kirkens tjeneste, der optog ham, senere blev det socialreformatoriske bestræbelser og dernæst grundlæggelse af foretagender, der på én gang havde ideelle og materielle formål. Fra et tidligt tidspunkt kom fortyskningsarbejdet til i stigende grad at lægge beslag på hans kræfter, og når Jacobsen blev ved med at holde fast ved denne gren af politikken, skyldtes det nok

især, at hans ærgerrighed bedst kunne tilfredsstilles ved at virke hånd i hånd med regeringen og de organisationer, der virkede for en tysk-national Nordslesvig-politik.

De preussiske regeringsembudsmand, som fra et tidligt tidspunkt gav pastor Jacobsen frie hænder til sit fortyskningsarbejde, bærer det afgørende ansvar for såvel hans storhed som hans fald. De kendte hans mange utiltalende karakteregenskaber, men støttede ham alligevel gennem mange år både moralsk og materielt. Det skyldtes for en del, at den økonomiske bekæmpelse af danskheden, som regeringen anså for det sikreste middel til at bringe tyskheden til sejr, faldt sammen med Jacobsens bestræbelser og praktiske talenter. Når man undrer sig over, at regeringen holdt fast ved en mand, der opnåede ganske utilstrækkelige resultater med sine bestræbelser, må man først og fremmest holde sig for øje, at den i Nordslesvig havde yderst få aktive hjælpere uden for embedsmændenes kreds. Den typiske hjemmetysker nøjedes med at gå ind for regeringen, men overlod i øvrigt det praktiske arbejde i tyskhedens interesse til embedsmændene. Det bidrog også til at forbedre Jacobsens position, at han fra et tidligt tidspunkt opnåede altydernes hjælp til sine foretagender. Det styrkede ham økonomisk og fik regeringen til at lade stå til, så længe altydernes betalte de penge, Jacobsen havde brug for. At han mere var en brik i regeringens hånd end en selvstændig forkæmper for tyskheden viste sig den dag, da regeringen fandt for godt at lade ham falde, fordi den ikke ville betale omkostningerne ved at lade ham fortsætte sit fortyskningsarbejde.

Til slut er der grund til at betone Jacobsens tilknytning til sin nordslesvigske hjemstavn. Han synes aldrig at have været i tvivl om dens fundamentale danskhed, lige så vel som han mente, at begejstring for den tyske kejser og det tyske rige var forudsætningen for nordslesvigernes lykke. Han var vokset op i en dansk præstegård og i en dansk egn, han kendte dansk sprog og kultur, virkede som dansk præst og havde skandinaviske sympatier. Han kunne derfor meget vel have udviklet sig i dansk-national retning. Det skete imidlertid ikke, fordi han i de afgørende ungdomsår var blevet en begejstret tilhænger af den tyske stormagt og troede at kunne forsone denne tyske nationalisme med sine danskhedssympatier ved at tilslutte sig de pangermanske ideer, ved hvis hjælp Skandinavien skulle forbrødres med Tyskland.

Men disse tanker, der jo indebar en latent kritik af regeringen, måtte han holde for sig selv i sin storhedstid, da han virkede som statens germanisator i Nordslesvig. De kom frem igen, da regeringen havde kasseret ham, og han i selvforsvar vendte sig mod dens embedsmænd.

Bilag

SKÆRBÆK KREDITBANK

I. Bevægelser i medlemstallet.

	Tilgang	Afgang	Tilvækst	Antal ved årets slutning
1890	84	0	84	84
1891	21	7	14	98
1892	30	2	28	126
1893	35	3	32	158
1894	59	9	50	208
1895	412	0	412	620
1896	100	36	64	684
1897	42	12	30	714
1898	57	39	18	732
1899	144	42	102	834
1900	204	17	187	1021
1901	145	54	91	1112
1902	24	60	÷ 36	1076
1903	57	266	÷ 209	867
1904	28	113	÷ 85	782
1905	35	1	34	816

II. Andelshavernes geografiske fordeling.

	Tørninglen	N.Td.kr.	Øvr.Nsl.	Øvr.SH.	Øvr.Ty.	Ukendt	Ialt
1890	72	7	5				84
1891	80	10	5	2		1	98
1892	96	17	8	4		1	126
1893	117	23	11	5	1	1	158
1894	155	30	13	8	1	1	208
1895	344	108	126	21	20	1	620
1896	338	109	140	35	50	12	684
1897	346	114	140	37	65	12	714
1898	356	99	116	68	183	12	834
1900	361	106	118	87	338	11	1021
1901	351	99	106	82	463	11	1112
1902	325	89	96	78	480	8	1076
1903	260	78	82	58	388	1	867
1904	216	61	71	54	380		782
1905	227	61	71	61	396		816

Forkortelser

LA	Landsarkivet for de sønderjyske landsdele, Åbenrå.
Gottorp	Landesarchiv Schleswig-Holstein, Schloss Gottorf, Schleswig.
LA Sjæll.	Landsarkivet for Sjælland m.v., København.
RA	Rigsarkivet, København.
Potsdam	Deutsches Zentralarchiv, Potsdam.
Z. St. A.	Zentrales Staatsarchiv.
S.H.Landesbibl.	Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek, Kiel.
Td. Ztg.	Tondernsche Zeitung.
Schl. Gr.	Schleswigsche Grenzpost.
Sbg. Ztg.	Sonderburger Zeitung.

Noter og henvisninger

- 1 Se Niels Madsen Carlsen: Et vestslesvigsk Smaakaarshjem, Tønder 1944.
- 2 Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie, 1901, s. 377. Aksel Lassen: Valg mellem tysk og dansk, Åbenrå 1977, s. 438 ff.
- 3 Hovedkilden til oplysningerne om personer og topografiske forhold i Skærbæk er Nicolai Svendsens bog Spare- og Laanekassen for Skærbæk og Omegn gennem 90 Aar, Skærbæk 1950.
- 4 Til minde om denne begivenhed forærede sønnen Peter i 1896 kirken en sølv alterkande. Se Skærbæk præstearkiv, D1 (Kirkekollegiernes protokol). (LA)
- 5 Lausten Thomsen og Nicolai Svendsen: Haabets Mænd, 1923, s. 233 ff.
- 6 Fremstillingen af omstændighederne omkring præstevalget bygger på oplysninger i Abt. 309, nr. 13550 (Gottorp) og Tørninglen provstearkiv, nr. 101 (LA), men især på lærer J. A. Jensens »Optegnelser, som staar i Forbindelse med P. Jacobsens Virksomhed i Skjærbæk«, som er i forfatterens besiddelse.
- 7 Haderslev provstearkiv. 481a. Visitationsprotokol 1865–1883 (LA).
- 8 Jens Andersen Jensen (1852–1922) var født i Rejsby i Ballum sogn. Han tog 1875 eksamen fra Tønder seminariums danske afdeling og var 1880–1911 andenlærer i Skærbæk. Hans optegnelser om pastor Jacobsen er, i hvert fald i deres nuværende form, nedskrevet efter 1911.
- 9 Tørninglen provstearkiv, nr. 101 (LA).
- 10 Sjællands Bispearkiv. Vitæ candidatorum 1833–36–1847–56 (LA Sjæll.). Sofus Elvius: Danmarks Præstehistorie i Aarene 1869–1884. Kbh. 1885–87. Indbydelsesskrift til den offentlige Examen i Haderslev lærde Skole i Juli 1854. Jacobsens breve til Regenbug, i A. Regenburgs privatarkiv (RA). – Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten, Kbh. 1932.
- 11 Haderslev latinskoles arkiv. 1868–1892. Album (LA).
- 11a Abt. 47, nr. 993 og 917 (Gottorp).
- 12 Zwischen zwei Meeren, II, s. 237.
- 13 Sst. II, s. 301.
- 14 Schulze und Szymank: Das deutsche Studententum, 4. Aufl. München 1932, s.

- 343 ff. – Dieter Fricke (red.): Die bürgerlichen Parteien in Deutschland, I-II, Berlin 1968/69. – Folkebladet (Haderslev), 20.12.1897.
- 15 Hermann v. Petersdorff: Die Vereine deutscher Studenten. 2. Aufl. 1895, s. 15, 39, 85 f, 100, 103, 286.
- 16 Zwischen zwei Meeren, II, s. 311.
- 17 Sst., s. 324 f.
- 18 Sst., s. 229 f, 293, 327 f, 407, 409.
- 18a Kirchliches Gesetz- und Verordnungsblatt (Kiel), 1883.
- 19 Om valget og den efterfølgende strid se Skærbæk præstearkiv, D1 (Kirkekollegiernes protokol) og Tørninglen provstearkiv, Sager vedr. de enkelte sogne, 101 Skærbæk (LA).
- 20 Tørninglen provstearkiv. Sager vedr. de enkelte sogne. 101. Skærbæk. (LA).
- 21 Tørninglen provstearkiv. Sager vedr. de enkelte sogne. 101. Skærbæk. Skærbæk præstearkiv, D1 (LA).
- 22 Indberetning af 6.11.1886. Kilden til dette afsnit er, hvor ikke andet er oplyst, Tørninglen provstearkiv. Sager vedr. de enkelte sogne. 101. Skærbæk. (LA).
- 23 Hinrich Thomsens privatarkiv (LA).
- 24 Skærbæk præstearkiv, D1 (LA).
- 25 Tørninglen provstearkiv. Sager vedr. de enkelte sogne. 102. Skærbæk. (LA).
- 26 Jensens optegnelser I, s. 15. Nicolai Svendsen: Sønderjysk Skæbne, I, 1953, s. 54.
- 27 Niels Madsen Carlsen: Et vestslesvigsk Smaakaarshjem, 1944, s. 122 f.
- 28 Tørninglen provstearkiv, nr. 111. Indberetning 28.12.1886. (LA).
- 29 Td.Ztg. 12.1. og 7.2.1888.
- 30 Tørninglen provstearkiv, nr. 111. Provstens indb. 28.12.1886, jfr. indb. 1889 (LA).
- 31 Tørninglen provstearkiv, nr. 114 (LA).
- 32 Td.Ztg. 20.10. og 15.11.1888. – Tørninglen provstearkiv, nr. 65 (LA).
- 33 Skærbæk præstearkiv, D1. 28.7.1886 (LA).
- 34 Skærbæk præstearkiv, D1. 16.5.1888. – Tørninglen provstearkiv, nr. 65. (Jacobssens indberetning 13.6.1888 og referat fra synoden 12.12.1888 (LA).
- 35 Om foreningen: Tørninglen provstearkiv, nr. 64 og 65. – Skærbæk amtsforstanderarkiv. Protokol for Foreningen af Mænd og Ynglinge. (LA).
- 36 Carlsens anf. bog s. 122.
- 37 Tørninglen provstearkiv. Sager vedr. de enkelte sogne. 101. Skærbæk. – Skærbæk præstearkiv, D1. (LA).
- 38 Jensen, I, s. 13.
- 39 Jensen I, s. 15 f. A. Svensson: Redaktør J. Jessen, I, s. 212 ff.
- 40 Td.Ztg. 4.8.1892. – Skærbæk amtsforstanderarkiv, fag III, nr. 31, Vereine (LA). – Jensen, I, s. 18.
- 41 Jensen, I, s. 16 f. – Tørninglen provstearkiv, nr. 54, 57 og 65. (LA).
- 42 Tørninglen provstearkiv, nr. 65 (LA).
- 43 Skærbæk præstearkiv, D1. 16.4.1889. (LA).
- 44 Tørninglen provstearkiv. Sager vedr. de enkelte sogne. 101 og 102. Skærbæk. (LA).
- 45 G. Japsen: De nordslesvigske sparekassers historie, 1970 (passim). – Nicolai Svendsen: Spare- og Laanekassen for Skærbæk og Omegn gennem 90 Aar, 1950 (passim).

- 46 Hinrich Thomsens privatarkiv. Brev fra Peter Timmermann. 8.3.1892 (LA).
- 47 Jensen, I, s. 29.
- 48 Td.Ztg., 31.7.1890.
- 49 Toftlund amtsret, 351, nr. 1 (LA).
- 50 Toftlund amtsret, 351, nr. 1; 72, Forskellige akter III (Skærbæk kreditbank), 1890–95 (LA). – Abt. 354, nr. 460 II (Gottorp).
- 51 Geheimes Zivilkabinett (2.2.1.), nr. 16590 Z.St.A. (Potsdam).
- 52 Toftlund amtsret, 72. – Haderslev kredsskoleinspektør, II. Skolesager ordnet sognevis, 365. – Schulchronik für Scherrebek (LA). – Jensen, I, s. 23.
- 53 Lærer Jensen skriver om sin indmeldelse i banken (I, s. 23): »Som præstens undergivne måtte jeg ved hans påmindelser om at gøre noget for den gode sag og vise mig som tysk mand blive medlem«.
- 54 Toftlund amtsret, 72. Forskellige akter, III. (LA). – Td.Ztg. 23.12.1893.
- 55 Skærbæk amtsforstanderarkiv. 383: Særtryk af Nord-Ostsee-Zeitung 1895 (LA).
- 56 Registreringen af ind- og udtrådte andelshavere er meget ufuldkommen fra såvel bankens som amtsrettens side.
- 57 Td.Ztg. 20.4.1895.
- 58 Jensen, I, s. 23.
- 59 Skærbæk amtsforstanderarkiv. 383 (LA).
- 60 Td.Ztg. 9.9. og 11.9.1894.
- 61 Jensen, I, s. 24.
- 62 Abt. 301, nr. 2523 (Gottorp). – Satzungen des Deutschen Vereins, Hadersleben (1890). – Bericht über die Thätigkeit des Deutschen Vereins für das nördliche Schleswig in der Zeit vom 19. November 1890 bis zum 30. Juni 1892. Hadersleben 1892.
- 63 Td.Ztg. 9.4.1892.
- 64 Bericht ... 1892–94. Hadersleben 1894. S. 13 og 34 f.
- 65 Folkebladet 7.3. og 14.3.1892.
- 66 Tørninglen provstearkiv. Nr. 65. (LA).
- 67 Schleswig-Holstein-Lauenburgisches Kirchen- und Schulblatt, 19.8.1893: »Unsere Stellung zur nordschleswischen Sprachenfrage«.
- 68 Abt. 301, nr. 2239 (Gottorp).
- 69 Tørninglen provstearkiv. Nr. 59, 65, 66, 67. (LA).
- 70 Tørninglen provstearkiv. Sager vedr. de enkelte sogne. 101 og 102. Skærbæk. (LA).
- 71 Dannevirke, 29.7.1892.
- 72 Tørninglen provstearkiv. Sager vedr. de enkelte sogne. 101 og 102. Skærbæk. (LA).
- 73 Td.Ztg. 17.12.1892.
- 74 H. P. Hanssens arkiv. Breve fra P. Timmermann (LA).
- 75 Festens forløb skildres overensstemmende i Vestslesvigs Tidende 19.12.1893 og hos Jensen (I, s. 25 f). Jfr. P. Timmermanns brev af 24.12.1893 i Hinrich Thomsens arkiv (LA).
- 76 Tørninglen provstearkiv. Sager vedr. de enkelte sogne. 102. Skærbæk (LA). – Td.Ztg. 7.7.1894.
- 77 Jensen, I, s. 34.
- 78 Jensen, I, s. 36 og 46.
- 79 Tørninglen provstearkiv. Sager vedr. de enkelte sogne. 102. Skærbæk. (LA).

- 80 Abt. 301, nr. 2239 (Gottorp).
- 81 Jensen, I, s. 30 ff. – Td.Ztg., 5.5.1894.
- 82 Td.Ztg. 3.4.1894. Alldeutsche Blätter 22.4.1894.
- 83 Jensen, I, s. 33. – Abt. 301, nr. 2523 (Gottorp).
- 84 Abt. 301, nr. 492^I og 2523 (Gottorp). – Jensen, I, s. 32 ff.
- 85 Abt. 320. Hadersleben. Nr. 3 (Gottorp).
- 86 Abt. 301, nr. 492^I. Abt. 301, nr. 2322 (Gottorp).
- 87 Skærbæk amtsforstanderarkiv. 383 (LA).
- 88 Jensen, I, s. 39 ff. – Haderslev kredsskoleinspektør II. Skolesager ordnet sognevis, 365 (LA).
- 89 Jensen, I, s. 45.
- 90 Abt. 301, nr. 2322 (Gottorp).
91. Abt. 301, nr. 2239 (Gottorp).
- 92 Franz v. Jessen: Håndbog i det slesvigske Spørgsmåls Historie 1900–1937, I, s. 105 f.
- 93 Skærbæk amtsforstanderarkiv. 383 (LA).
- 94 Sst.
- 95 Td.Ztg. 20.4. og 7.5.1895
- 96 Toftlund amtsret, 72. Forskellige akter III. Toftlund amtsret. Sager til Genossenschafts-Register, 350 (LA).
- 97 Edgar Hartwig: Zur Politik und Entwicklung des Alldeutschen Verbandes, 1966, bl.a. s. 22, 50 f, 54 og 77.
- 98 Abt. 301, nr. 2523 (Gottorp).
- 99 Abt. 301, nr. 1327 (Gottorp).
- 100 Sst.
- 101 Td.Ztg. 15.10.1895. – Toftlund amtsret, 351, nr. 1 (LA).
- 102 Abt. 354, nr. 461, fasc. 1 (Gottorp).
- 103 Td.Ztg. 19.3.1895.
- 104 Jensen, I, s. 47.
- 105 Toftlund amtsret 351, nr. 1 (LA). – Abt. 354, nr. 460^{II} (Gottorp).
- 106 Alldeutsche Blätter 20.6. og 26.12.1897.
- 107 Skærbæk grundbog, I–VII (LA).
- 108 Abt. 305, nr. 5104 (Gottorp). – Roager grundbog, bd. III, blad 10 (LA).
- 109 Abt. 301, nr. 510^I. – Abt. 309. Domänenverwaltung. Kreis Hadersleben, A, nr. 41. – Abt. 301. nr. 2323 (Gottorp). – Skodborg grundbog, bd. III, blad 59. Ottersbøl grundbog, bd. I, blad 42 (LA). – Hejmdal 4.2.1896: Banken benytter sig af danske mellemænd, og der kan vel nok også findes en virkelig eller formentlig dansker, »der nedlader sig til at spille forræderens foragtelige rolle«.
- 110 Se f.eks. Td.Ztg. 4.2.1896, 30.11.1897, 28.2., 30.3., 5.4., 9.4.1899; Folkebladet 5.1., 16.7., 8.12.1899.
- 111 Abt. 301, nr. 2222 (Gottorp).
- 112 Ministerium des Innern, Rep. 77, Tit. 4030, nr. 115 (Z. St. A., Merseburg).
- 113 Sønderjydske Aarbøger, 1907, s. 295 ff.
- 114 De her meddelte kunsthistoriske oplysninger stammer fra Gabriele Howaldt: Bildteppiche der Stilbewegung, Darmstadt 1964, og Wilhelm Danielsen: Prof. Dr. Friedrich Deneken, i tidsskriftet Schleswig-Holstein, 1962, s. 306–308.
- 115 Abt. 309, nr. 12126 (Gottorp).

- 116 Alldeutsche Blätter, 6.12.1896.
 117 Abt. 354, nr. 462^I (Gottorp).
 118 Td.Ztg. 20.10.1898.
 119 Abt. 309, nr. 12126: indb. 14.3.1897 (Gottorp).
 120 Sst. (indb. 30.9.1896).
 121 Toftlund amtsret, 351, nr. 1. Kreditbank 1895–1920 (LA).
 122 Folkebladet 30.4.1897. – Abt. 354, nr. 460^I (Gottorp).
 123 Abt. 301, nr. 2221: indb. 12.6.1899 (Gottorp).
 124 Td.Ztg. 10.2.1898.
 125 Td.Ztg. 19.10.1897, 21.1. og 1.6.1898. – Skærbæk amtsforstanderarkiv. Fag III, nr. 34 (LA).
 126 Skærbæk amtsforstanderarkiv. 383 (LA).
 127 Td.Ztg. 3.6.1897.
 128 Td.Ztg. 18.1.1898.
 129 Haderslev kredsudvalg, Fag. 21, nr. 1°. Skærbæk kommune, I (LA).
 130 Abt. 354, nr. 461¹, fasc. 1 (Gottorp).
 131 Sst.
 132 Tønder landrådsarkiv. P. Specialia, nr. 40 (LA).
 133 Sst. og Bredebro amtsforstanderarkiv, nr. 33 (LA).
 134 Folkebladet 12.9.1898.
 135 Nordseebad »Lakolk« auf Röm, uden tvivl skrevet af pastor Jacobsen.
 136 Td.Ztg. 15.7.1898.
 137 Abt. 309, nr. 12126 (Gottorp). – Haderslev landrådsarkiv. Schule für Kunstweberei in Scherrebek (LA).
 138 Td.Ztg. 6.8. og 10.8.1895.
 139 Hejmdal 23.3.1895 og 15.6.1897.
 140 Tørninglen provstearkiv. Sager vedr. de enkelte sogne. 102. Skærbæk (LA)..
 141 Sst.
 142 Skærbæk præstearkiv. D 1 (LA).
 143 Tørninglen provstearkiv. Sager vedr. de enkelte sogne. 102. Skærbæk (LA).
 144 Folkebladet 23.10.1897.
 145 Folkebladet 20.12.1897.
 146 Hejmdal 5.4.1898. Td.Ztg. 16.6.1898.
 147 Fr. v. Jessen: Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie, 1901, s. 370 og 377.
 148 Hejmdal 12.7.1898.
 149 Sst.
 151 Td.Ztg. 2., 9., 12., 13., 14., 16., 18., 20., 21., 22., 23., 25., 26., 27. og 29. oktober og 1., 2., 3. og 4. november 1898.
 152 Td.Ztg. 30.4 og 13.7.1898.
 153 Folkebladet 2.3.1898. – Toftlund amtsret, 350, nr. 1 (LA).
 154 Tørninglen provstearkiv. Sager vedr. de enkelte sogne. 102. Skærbæk (LA).
 155 Td.Ztg. 19. og 21.5.1898.
 156 Td. Ztg. 20.3., Folkebladet 28.3., Hejmdal 28. og 29.3. 1898. – Schulchronik für Scherrebek (LA).
 157 Td.Ztg. 15.3.1898.
 158 Folkebladet 15.8.1898.
 159 Folkebladet 6.9.1897.

- 160 Td.Ztg. 27.7.1898.
- 161 Td.Ztg. 19.9.1898, jfr. 20.9 og 23.9.1899.
- 162 Hejmdal 21.9.1899.
- 163 Hejmdal 24.2.1900. Td.Ztg. 3.3.1900.
- 164 Td.Ztg. 13.11.1900. Hejmdal 13.11.1900. Schleswigsche Grenzpost 12.11.1900.
- 165 Abt. 301, nr. 2308 (Gottorp).
- 166 Schleswigsche Grenzpost 1.3.1900.
- 167 Alldeutsche Blätter 26.2.1899.
- 168 Td.Ztg. 2.9. og 3.9.1899.
- 169 Alldeutsche Blätter 22.10.1899.
- 170 Alldeutsche Blätter 4.2.1900. Hejmdal 20.2.1900.
- 171 ADV. Sitzungen des Geschäftsführenden Ausschusses, nr. 20 og nr. 24 (Z.St.A., Potsdam).
- 172 Td.Ztd. 10.10.1900.
- 173 Toftlund amtsret, 351, nr. 1 (LA).
- 174 Abt. 301, nr. 2323 (Gottorp).
- 175 Abt. 301, nr. 510¹. Abt. 309. Domänenverwaltung. Kreis Hadersleben. A. Nr. 41 (Gottorp). – Grundbog for Skodborg, II, 59; for Roager, III, 10; for Ottersbøl, I, 42 (LA).
- 176 Schl. Gr. 17.2.1900.
- 177 Schl. Gr. 29.5.1900.
- 178 Schl. Gr. 24.8.1900.
- 179 Td.Ztg. 26.1.1900. – Tørninglen provstearkiv. Sager vedr. de enkelte sogne. 102. Skærbæk (LA).
- 180 Abt. 309, nr. 12126 (Gottorp).
- 181 J. Jacobsen: Nordseebad »Lakolk« auf Röm, 1901. W. Christiansen: Vesterhavsbadet Lakolk (i Sønderjysk Månedsskrift, 1960, s. 145–153). Ernst Hasse i Alldeutsche Blätter, 22.10.1899. Schl. Grenzpost 23.10.1900, 22.6.1901. Td.Ztg. 1.5., 8.8., 16.11.1900.
- 182 Bredebro (Rømø) amtsforstanderarkiv. Nr. 33 (LA).
- 183 Td. Ztg. 3.5.1899, 12.4.1900. Hejmdal 14.4.1900.
- 184 Alldeutsche Blätter 27.5.1900.
- 185 Abt. 354, nr. 461¹, fasc. 3 (brev fra Jacobsen 30.5.1900 til Osthaus i Hagen) (Gottorp).
- 186 Haderslev kredsudvalg. Fach 24, nr. 29 (LA). – Td.Ztg. 1.5. og 19.6.1900. Schl. Grenzpost 22.10.1900.
- 187 Abt. 354, nr. 461¹, fasc. 1 (Gottorp).
- 188 Haderslev kredsudvalg. Fag. 21, nr. 1². Skærbæk kommune. I (LA). – Abt. 354, nr. 461^I, fasc. 1–4 (Gottorp).
- 189 Hejmdal 18.4.1898.
- 190 Tørninglen provstearkiv. Sager vedr. de enkelte sogne. 102. Skærbæk (LA).
- 191 Abt. 309, nr. 24455 (Gottorp).
- 192 Abt. 301, nr. 492¹, og 492² (Gottorp).
- 193 Tørninglen provstearkiv. Sager vedr. de enkelte sogne. 102. Skærbæk (LA).
- 194 Skærbæk præstearkiv. B d 2 (LA).
- 195 Haderslev kredsskoleinspektør II. Sager ordnet sognevis. 365 (LA).
- 196 Skærbæk præstearkiv. DI. – Tørninglen provstearkiv. Sager vedr. de enkelte sogne. 102. Skærbæk (LA).

- 197 Skærbæk præstearkiv. Dl. – Tørninglen provstearkiv. Sager vedr. de enkelte sogne. 102. Skærbæk (LA). – Nicolai Svendsen: Sønderjysk Skæbne, I, s. 286.
- 198 Tørninglen provstearkiv. Sager vedr. de enkelte sogne. 102. Skærbæk (LA).
- 199 Hejmdal 23.11. og 8.12.1899. – Tørninglen provstearkiv. Sager vedr. de enkelte sogne. 102. Skærbæk (LA).
- 200 Td.Ztg. 23.11.1898.
- 201 Td.Ztg. 30.3.1899.
- 202 Schl. Gr. 15.1. og 14.3.1901.
- 203 Td.Ztg. 6.2. og 7.3.1900.
- 204 Skærbæk amtsforstanderarkiv. Fag III, nr. 31 (LA).
- 205 Td.Ztg. 30.10.1900.
- 206 Haderslev kredsudvalg. Skærbæk kommune, I (LA).
- 207 RA. Danica-fot., spole 74: Z.ST.A, Merseburg: Rep. 77. Tit. 4030. Nr. 4. – Abt. 301, nr. 2308^I (Gottorp).
- 208 Abt. 301, nr. 2221 (Gottorp).
- 209 RA. Danica-fot., spole 74: Z.ST.A, Merseburg: Rep. 77. Tit. 4030. Nr. 4.
- 210 Aftryk i Td.Ztg. 21.10.1899.
- 211 Nachlass Th. Kaftan. F. 1890–1900 Konk. til Kaftans brev. 8.11.1899 til ministerialdirektør Schwartzkopff. (S.H. Landesbibl., Kiel).
- 212 Walter Göbell (red.): Kirche, Recht und Theologie in vier Jahrzehnten. Der Briefwechsel der Brüder Theodor und Julius Kaftan. München 1967. Brev 28.1.1900 fra Theodor til Julius Kaftan. – Abt. 301, nr. 2308 (Gottorp).
- 213 Abt. 301, nr. 2308 (Gottorp).
- 214 Theodor Kaftan: Erlebnisse und Beobachtungen. 1924. s. 256, fodnote 1.
- 215 Walter Göbell (red.): Kirche, Recht und Theologie . . . 1967. Brev 78, 18.2.1900.
- 216 RA. Danica-fot., spole 74: Z.St.A., Merseburg: Rep. 77. Tit. 4030. Nr. 4. – Om presseekkoet på dekorationen se bl.a. Td.Ztg. 13.7.1900.
- 217 Kaftan: Erlebnisse . . . , s. 227 og 255. – Walter Göbell (red.): Kirche, Recht und Theologie, s. 219 ff. (18.8.1900).
- 218 RA. Danica-fot., spole 75: Z.St.A., Merseburg: Rep. 77: Tit. 4030. Nr. 5.
- 219 Kaftan: Kirche und Politik in Nordschleswig, i Schl.-Holst.-Lauenb. Kirchen- u. Schulblatt. 13.7.1900.
- 220 Abt. 301, nr. 208 (Gottorp).
- 221 Kaftans privatarkiv. F. Nordslesvigske privataakter 1890–1900 (Schl.-Holst. Landesbibl., Kiel).
- 222 Til dette afsnit se især Abt. 301, nr. 2287 (Gottorp) og afsnit VIII i H. P. Hanssen: »Køllerpolitikken« (Sønderjydske Aarbøger, 1905, s. 264 ff.).
- 223 Td.Ztg. 23.6.1901. («Herr Lauenstein» var postdirektøren i Kiel).
- 224 Abt. 301, nr. 2225 (Gottorp).
- 225 RA. Danica-fot., spole 75: Z.St.A., Merseburg: Rep. 77. Tit. 4030. Nr. 5.
- 226 Hovedkilden til den følgende fremstilling af kreditbankens forhold er Abt. 301, nr. 2320 (Gottorp).
- 227 Toftlund amtsret, 351, nr. 1 (LA).
- 228 Abt. 301, nr. 510^I (Gottorp).
- 229 Schl. Gr. 8.8., 18.8. og især 24.10.1903.
- 230 Die Nordmark 15.11.1901.
- 231 Strackerjans privatarkiv, II, 29: Hahn 20.2.1903 til Str. (Gottorp). – Abt. 301, nr. 2320: Brev 11.3.1903 fra Becherer til Wilmowski (Gottorp).

- 232 Schl. Gr. 8.11.1901.
- 233 RA. Danica-fot., spole 75: Z.St.A., Merseburg: Rep. 77. Tit. 4030. Nr. 5.
- 234 Trykt i Die Nordmark 15.2.1902.
- 235 Om pastor Jacobsens valgkampagne se Schl.Gr. 8.3.1902, 7.2.1902, Sbg.Ztg. 3.3.1902 (Søby 11.2.), Schl.Gr. 3.3.1902; bilag (Hoptrup 3.3.), 1.3.1902 (Christiansfeld 28.2.), 24.2.1902 (Haderslev 22.2.), 18.2.1902 (Vojens 17.2.).
- 236 Her efter Abt. 301. Nr. 2320 (Gottorp), hvor også de øvrige oplysninger om kreditbanken i 1902 findes.
- 237 Abt. 301. Nr. 2322. Brev 13.7.1904 fra L. Delbrück til Wilmowski (Gottorp).
- 238 Helmut Faust: Die Zentralbank der deutschen Genossenschaften, 1967, s. 28 ff.
- 239 Toftlund amtsret, 351, nr. 1 (LA).
- 240 Abt. 354, nr. 461^I, fasc. 3 (Gottorp).
- 241 Oplyst af Max Haedicke, Leipzig, under en afhøring 25.2.1904, se Abt. 354, nr. 461^I, fasc. 2 (Gottorp).
- 242 Bredebro (Rømø) amtsforstanderarkiv, nr. 33 (LA).
- 243 Vidneafhøring af papirfabrikant Ernst Günther, Berlin, 30.11.1905, se Abt. 354, nr. 461^I, fasc. 6 (Gottorp).
- 244 Se bl.a. brev fra Müller 9.5.1905 i Abt. 354, nr. 461^I, fasc. 2 (Gottorp).
- 245 Se anmeldelse 18.2.1903 fra Lakolk-selskabet til statsadvokaten i Flensborg, Abt. 354, nr. 461^I, fasc. 1 (Gottorp).
- 246 Abt. 354, nr. 461^I (Gottorp).
- 247 Lakolk-selskabets anmeldelse 18.2.1903, afhøring af Schmidt 15.11.1903 og af Jacobsen 23.1.1904 i Abt. 354, nr. 461^I, fasc. 1, samt Abt. 301, nr. 2331 (Gottorp).
- 248 Schl.Gr. 28.6. og 7.10.1902.
- 249 Toftlund amtsret. 354, 3 (LA).
- 250 Se Maria Brinckmann: Die Geschichte der neuzeitlichen Handweberei in Schleswig-Holstein (Schl.-H. Jahrbuch, 1930/31, s. 109) og Gabriele Howaldt: Bildteppiche der Stilbewegung, 1964, s. 99.
- 251 Abt. 354, nr. 462^I: anlageskriftet 10.5.1904, domspræmisserne 22.5.1908 (Gottorp).
- 252 Skærbæk amtsforstanderarkiv. Fag III, nr. 34 (LA).
- 253 Herom se domspræmisserne 18.11.1907 i Abt. 354, nr. 462^I (Gottorp).
- 254 Schl.Gr. 28.7.1902, Hejmdal 6.4.1903.
- 255 Brev fra pastor Jacobsen 24.1.1906, se Abt. 354, nr. 462^I (Gottorp).
- 256 Haderslev landrådsarkiv, Schule für Kunstweberei in Scherrebek 1896–1905 (LA).
- 257 Hvor intet andet er oplyst, stammer oplysningerne om karpeselskabet fra retssagerne om det: Abt. 354, nr. 460^{I-II} (Gottorp).
- 258 Sønderjydske Aarbøger, 1907, s. 333.
- 259 Amtsretten i Toftlund. Selskabsregistret (LA).
- 260 Tørninglen provstisynode. Protokoller og beretninger 1880, 1896–1917 (LA).
- 261 Kilden til dette og det følgende: Tørninglen provstearkiv. Sager vedr. de enkelte sogne. 102, Skærbæk (LA).
- 262 H. P. Hanssens privatarkiv. Brev fra Nic. Svendsen 26.3.1903 (LA).
- 263 Abt. 301, nr. 2331 (Gottorp).
- 264 Abt. 309, nr. 24465 (Gottorp).
- 265 Abt. 301, nr. 2320 (Gottorp).

- 266 Abt. 301, nr. 2331 (Gottorp).
- 267 Abt. 301, nr. 2320, 2322, 2331. – Abt. 309, nr. 1350. – Abt. 354, nr. 461^I (Gottorp). – Tørninglen provstearkiv. Sager vedr. de enkelte sogne. 102. Skærbæk (LA).
- 268 Haderslev kredsskoleinspektør. II. Skolesager ordnet sognevis. 365 (LA).
- 269 Abt. 309, nr. 21725 (Gottorp).
- 270 De følgende afsnit om Lakolk-selskabet bygger på følgende kilder: Abt. 301, nr. 2322 og 2331, Abt. 309, nr. 24457, Abt. 354, nr. 461^I (Gottorp). – Tønder landsråds arkiv. P. Specialia. Nr. 40. – Bredebø (Rømmø) amtsforstanderarkiv. Nr. 33. – Toftlund amtsret. Lakolks konkurs 1903–07 (LA). – W. Christiansen: Vesterhavsbadet Lakolk (i Sdj. Mskr. 1960).
- 271 Kilder til dette afsnit: Abt. 354, nr. 462^I (Gottorp). – Toftlund amtsret, 354.3. Toftlunds amtsret, 141 e-b. Haderslev landrådsarkiv: Schule für Kunstweberei in Scherrebek 1896–1905 (LA).
- 272 Om kreditbank-processen se Abt. 354, nr. 460^{II}, fasc. 10 (Gottorp). – Schl.Gr. 4. og 5.10.1904, Hejmdal 3. og 4.10. 1904, Td.Ztg. 5. og 6.10. 1904.
- 273 M.h.t. følgende se: Abt. 309, nr. 24465, Abt. 301, nr. 2322 (Gottorp) samt Schl.Gr. og Hejmdal.
- 274 Abt. 301, nr. 2322 (Gottorp).
- 275 Schl.Gr. 3.8., 9.10.1903, Td. Nachrichten 18.10.1903, Td.Ztg. 15.10.1903. Flensb. Nachr. 18.10.1903. – Abt. 301, nr. 2320 (Gottorp). – Danica-fot., spole 124: Z.St.A. Merseburg: Rep. 77, Tit. 4030, nr. 140.
- 276 Abt. 354, nr. 460^{I-II} (Gottorp).
- 277 Abt. 301, nr. 2322 (Gottorp).
- 278 Toftlund amtsret. Pastor Jacobsens konkurs 1903–07 (LA).
- 279 Herom især Abt. 309, nr. 21725 (Gottorp), samt Hejmdal.
- 280 Strackerjans privatarkiv, I, 4 og II, 29 (Gottorp).
- 281 Td.Ztg. 18.3.1903.
- 282 Abt. 301, nr. 2320 (Gottorp).
- 283 Schl.Gr. 26.10.1903.
- 284 Hejmdal, 28.5.1903.
- 285 Strackerjans privatarkiv, II, 2 (Gottorp).
- 286 Schl.Gr. 7.10.1903.
- 287 Franz v. Jessen: Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie 1900–1937, 1. bind (Kbh. 1938), s. 408 ff.
- 288 Abt. 354, nr. 463 (Gottorp).
- 289 Hejmdal 26.5. og Td.Ztg. 27.5.1903 (begge efter Flensburger Nachrichten).
- 290 Hejmdal 28.5.1903.
- 291 Hejmdal 30.7.1903 efter Flensburger Nachrichten.
- 292 Hovedkilde ang. Haenisch-affæren findes i Abt. 309, nr. 24465 (Gottorp).
- 293 Arminius: »Gewalt geht vor Recht«, 1905, s. 16 f.
- 294 Sst. s. 17. Abt. 309, nr. 24465 (Gottorp). – Hejmdal 18.8. og 23.8.1905.
- 295 Schl.Gr. 12.9.1903.
- 296 Arminius: Gewalt geht vor Recht, 1905, s. 24–26.
- 297 Schl.Gr. 20.2.1904, Hejmdal 20. og 22.2.1904.
- 298 Franz v. Jessen: Haandbog, I, 1938. S. 406 ff.
- 299 Schl.Gr. 25. og 26.7.1905. Hejmdal 25.7. og 28.7.1905. Arminius: »Gewalt geht vor Recht«, s. 9 ff.

- 300 De fleste af de nedenfor anførte aktstykker er aftrykt i Arminius: »Gewalt geht vor Recht«. Se endvidere Hejmdal, 9.8.1905, hvori v. Winters anmeldelse af 18.7.1903 delvis er aftrykt.
- 301 Alldeutsche Blätter, 16.9.1905.
- 302 Se f.eks. »Gewalt geht vor Recht«, s. 70.
- 303 Abt. 301, nr. 2226 (Gottorp).
- 304 Die Nordmark 1903, 1904, 1905. Schl.Gr. 2.3., 21.11. og 12.12.1904.
- 305 Abt. 320. Hadersleben. Nr. 83 (Gottorp).
- 306 Tørninglen provstearkiv. Sager vedr. de enkelte sogne. 102. Skærbæk (LA).
- 307 Schl.Gr. 30.8., 24.9.1904. Skærbæk præstearkiv. Dl. (LA). – Abt. 354, nr. 460^{II} og 462^I (Gottorp).
- 308 Sdj. Årb. 1907, s. 351.
- 309 Sst. s. 338.
- 310 Forfatter af de læseværdige artikler »Die Karpfenteiche bei Gonsagger« og »Lakolk. Aus den Anfängen des Nordseebades«, begge i Deutscher Volkskalender Nordschleswig, hhv. 1970 og 1971.
- 311 J. Schmidt: Von Wodder nach Kopenhagen, von Deutschland zu Europa. Flensburg 1951.

Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland

1. Erik Christensen: *Fra min virksomhed i Tønder*. Udsolgt.
2. P. J. Refshauge: *Bonden, der blev Landråd*. Udsolgt.
3. *Tønder gennem Tiderne*. Under redaktion af M. Mackeprang. Udsolgt.
4. M. H. Nielsen: *Fra slesvigsk Fattigvæsens Fortid*. Udsolgt.
5. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: *Vejledning i Studiet af Sønderjyllands Historie*. Udsolgt.
6. *Navneregister til H. P. Hanssens Værker*. Udg. af Johan Hvidtfeldt.
7. *Akstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs Tilblivelse*. Udsolgt.
8. Peter Kr. Iversen: *Vejledning for sønderjyske Lokalhistorikere*. Udsolgt.
9. Johan Hvidtfeldt: *Slægtshistoriske studier i Sønderjylland*. 2. udg. revideret og udvidet af Hans Worsøe. Udsolgt.
10. *Nordslesvigs åndelige Genforening med Danmark*. Red. af Claus Eskildsen, Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Kr. 10,00 (20,00).
11. Olav Christensen: *Bibliografi over sønderjysk slægtstavelitteratur*. 2. udg. m. tillæg: Manuskripter vedrørende sønderjysk personalhistorie i Landsarkivet, Åbenrå, ved Peter Kr. Iversen. Kr. 12,00 (20,00).
12. *Nordslesvig efter Genforeningen*. 7 radioforedrag. Udsolgt.
13. Thorvald Petersen: *Fra Als til Tønder*. Udsolgt.
14. N. Black Hansen: *Åbenrå annaler, 1524, 1584–1694*. Kr. 5,00 (8,00).
15. Peter Kr. Iversen: *Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog*. Udsolgt.
16. A. Svensson: *Redaktør J. Jessen, Flensborg Avis*. I uds., II kr. 12,00 (20,00), III kr. 18,00 (30,00).
17. H. V. Gregersen: *Niels Heldvad. En biografi*. Kr. 15,00 (26,00).
18. Erland Møller og Johan Hvidtfeldt: *Kaptajn Hans Bruhns erindringer*. Udsolgt.
19. Asger Nyholm: *Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogekripterens tid*. Kr. 30,00 (50,00).
20. Knud Kretschmer: *Den sønderjyske Fond*. Kr. 12,00 (20,00).
21. H. V. Gregersen: *Gotiske skriftprøver fra sønderjyske arkivalier*. Udsolgt.
22. Age Bonde og Johan Hvidtfeldt: *Borgmestre, rådmænd, byfogeder og byskrivere i Flensborg 1550–1848*. Udsolgt.
23. G. Japsen: *Den nationale udvikling i Åbenrå 1800–1850*. Kr. 35,00 (50,00).
24. Sigurd Schoubye: *Guldsmedehåndværket i Tønder og på Tønder-egnen 1550–1900*. Udsolgt.
25. *Åbenrå bys historie*. Under redaktion af Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. I uds., II uds., III kr. 45,00 (80,00), i skindbind kr. 60,00 (100,00).
26. Harald Jørgensen: *To ungdomsvenner. H. P. Hanssen. H. V. Clausen*. Kr. 18,00 (30,00).
27. H. Hejselbjerg Paulsen: *Sønderjydsk Psalmesang 1717–1740*. Kr. 25,00 (44,00).

28. H. V. Gregersen: *Den lüneburgske saltoktroi*. Kr. 20,00 (34,00).
29. Johan Hvidtfeldt: *Kampen om ophævelsen af livegenskabet i Slesvig og Holsten 1795–1805*. Udsolgt.
30. *Tønder Seminarie-stat 1788–1963*. Udarb. af Jens Lampe under medvirken af Asger Nyholm og Erik Larsen. Udsolgt.
31. Peder H. Schmidt: *Hverdag og fest. Vestslesvigske minder*. Udsolgt.
32. *Jacob Fabricius d. Yngres optegnelser*. Udgivet af A. Andersen. Kr. 35,00 (60,00).
33. H. V. Gregersen: *Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i København*. Kr. 35,00 (60,00).
34. *Johannes Oldendorphs selvbiografi*. Udgivet ved A. Andersen. Kr. 12,50 (20,00).
35. L. S. Ravn: *Danskuddannede folkeskolelærere i Nordslesvig under preussisk styre*. Kr. 18,00 (30,00).
36. M. Favrholdt: *Haderslev Latinskoles historie 1567–1967*. Udsolgt.
37. Jens Engberg: *Det slesvigske spørgsmål 1850–1853*. Udsolgt.
38. Mourits Mørk Hansen: *Livs-erindringer*. Udgivet ved H. V. Gregersen. Kr. 30,00 (49,50).
39. Peter Kier: *Min rejse gennem jordelivet*. Udgivet ved Jens Holdt og Hans Hejselbjerg Paulsen. Kr. 30,00 (49,50).
40. G. Japsen: *Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814*. Kr. 35,00 (57,50).
41. G. Japsen: *De nordslesvigske sparekassers historie*. Kr. 36,00 (60,00).
42. H. V. Gregersen: *Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i Sønderjylland*. Kr. 60,00 (90,00).
43. Harald Jørgensen: *Genforeningens statspolitiske baggrund*. Kr. 36,00 (60,00).
44. *Sønderjyske Historikere efter 1864*. Under redaktion af Johan Hvidtfeldt, Peter Kr. Iversen og Dorrit Andersen. Kr. 25,00 ((40,00)).
45. Aksel Lassen: *Valg mellem tysk og dansk*. Kr. 80,00 (150,00).
46. Anders Pontoppidan Thyssen: *Vækkelse, kirkefornyelse og nationalitetskamp i Sønderjylland 1815–1850*. Kr. 65,00 (115,00).
47. Lars N. Henningsen: *Fattigvæsenet i de sønderjyske købstæder 1736–1841*. Kr. 45,00 (90,00).
48. Holger Hjelholt: *A. Regenburg, 1815–1895. En dansk embedsmand*. Kr. 40,00 (80,00).
49. Aage Rasch: *Ejderkanalen*. Kr. 35,00 (60,00).
50. Thade Petersen: *Rømø. Et bidrag til øens historie og beskrivelse*. Udsolgt.
51. Asger Nyholm: *Slesvigske gejstlige og slesvig-holstenismen indtil 1850*. Kr. 90,00 (160,00).
52. G. Japsen: *Pastor Jacobsen fra Skærbæk og hans foretagender*. Kr. 60,00 (90,00).

Normalprisen for ikke-medlemmer er angivet i parentes.

Bøgerne fås ved henvendelse til historisk Samfunds ekspedition, Haderslevvej 45, 6200 Åbenrå. Telefon (04) 62 46 83.